

મુદ્રક - જયુમાઈ રાવલ કુમાર પ્રિન્ટરી, ૧૪૫૪ રાવપુર, અમદાવાદ
પ્રકાશક - પ્રબરમ નરૌણમ રાવળ, વડવાણ સુદેર

નિવેદન

ગો વિન્દ સ્વામીનાં કાવ્યોમાંથી ચૂંટીને કેટલાંક આ સંગ્રહ રૂપે રજૂ કર્યા છે. એ કાવ્યોનો પરિચય પ્રસ્તાવણીમાંથી મળી રહેશે. કાવ્યો અંગે જરૂરી ટિપ્પણ્ય પણ્ય સંગ્રહને અંતે મૂક્યાં છે. ઉપરાંત કવિના આકાળ અવસાન નિમિત્તે રચાએલી ત્રણ કાવ્યઅંજલિઓ અને કવિનો પરિચય આપતી ગદ્યનોંધ પુસ્તકને અંતે જોડી છે.

સ્વર્ગસ્થ કવિના મોટાભાઈ શ્રી ચીમનલાલ સ્વામીની આર્થિક અને અન્ય સર્વ પ્રકારની પૂરી સહાયતા વિના સંગ્રહ આ રૂપે પ્રગટ થવો મુશ્કેલ હતો. શ્રી બચુભાઈ રાવતની ચોથા સંપાદક જેટલી મમતા અને કાળજી વિના અત્યંત ટૂંકા સમયમાં આ સંગ્રહને આ સ્વરૂપ મળ્યું ન હોત. એ બંને કવિના સ્વજનો હોઈ એમનો શો આભાર માનવો?

ગુજરાતના એક ઉદ્યમમાન કવિની આ 'પ્રતિપદા' રજૂ થાય છે. એમાં પૂર્ણમાનો અણસારો કેટલે અંશે છે તે સુઘ વાચકો જોશે.

આશ્વિન પ્રતિપદા, ૨૦૦૪

સંપાદકો

અર્પણ

પરાગકણ નેદનો ઝીલી પરાગવંતું જન્મું
કર્મ કુસુમ આ; મુવાસ ગુચિ એની આછોતરી,
નદી બબક બચ્ચ, શુદ્ધ દિવ કેરી કિન્તુ નરી,
મરો કુસુમ આદિ એ પ્રાણિ ન; જ્યાંદિ સર્વે સર.

પ્રભાસ રાજ

ગોવિન્દની કવિતા

ગોવિંદનાં આ કાવ્યો જે રીતે ધ્યાન ખેંચે છે એક તો એની કલા-ભક્તોને લીધે અને બીજી એમાંથી વ્યક્ત થતી એક વિશિષ્ટ સવેદનશીલતાને લીધે જોડે સામાન્યરીતે જોતા પ્રથમ નજરે આ કાવ્યોમાં કશું લાક્ષણિક કે અસાધારણ નહિ જણાય છે. આ જોઈએ તો નવીન કવિતા લખાવા લાગી છે તેની અંદર કરા ખાસ ગુણબોધ વિના આ કાવ્યો બળી જતા હોય તેવું લાગી શકે છે. પરંતુ આ કાવ્યો વાચતા જો જે વસ્તુઓ ખ્યાલમાં રખાય કે ગોવિંદ નવીન કવિઓની બીજી પેઢી માનો કવિ છે અને હજી તો તે તેની ફૂટતી જુવાનીમાં જ છે, તો આટલી ૧૬-૨૦ વર્ષની ઉંમરે આ યુવકે જે લખ્યું છે તે કેવી પ્રશ્ન સિદ્ધિ છે તે જણાયા વિના નહિ રહે.

બળવતરાય ઠાકોરથી આરંભાએલી અને સુદરમ ઉમાશંકર આદિમાં પરિસ્ફુટ થએલી નવીન કવિતા તેમની પછીના કવિઓની અંદર વધારે નિર્મળ પ્રસન્ન રૂપ લઈ શકી છે. એક નવીન કલા-ઉન્મેષ માટે જન્મેલા મથનનું પરિણામ હવે વધારે સ્ફુટ બન્યું છે. જદ, ભાષા, શૈલી આદિમાં જે નવીન અકુરો ફૂટવા મથી રહ્યા હતા, તે હવે પૂરતા પ્રમાણમાં ફૂટી ચૂક્યા છે અને નવીન કવિતાની બધી લાક્ષણિકતાઓએ એક સ્થિરને રચ્ય આકાર લીધા છે.

ગોવિંદ આ છેલ્લી પેઢીનો એક લાક્ષણિક કવિ છે. કવિતા પ્રત્યે જે તેની પોતાની જ કહેવાય એવી એક અનન્ય ભક્તિ લઈ આવે છે. નવીન કવિતા તેના પુરોગામીઓને કે સમકાલીનોને પૂરેપૂરી ભલે ન રુચી હોય, પરંતુ એની પછીની પેઢીએ તો તેને હૈયાસરસી આપી છે. જૂના માનસને નવીન કવિતા ઘણી રીતે અસુભગ, અગેય, અપ્રાપ્ય, શુષ્ક લાગી હશે. પરંતુ આ નવા ભોળકોને તો પ્રગ્ભરામ કહે છે તેમ ‘બધું જ સુગેય’ અને સુપેય ચર્ધ ગયું હતું. ગુજરાતની તાજી કવિતાના સૌથી વધુ ઉત્પાદકો આ

નવા જીવનિયાઓ હતા અને આ ઉત્પાદ તે કોઈ ઉપગ્રહથી વૃત્તિ ન હતી, પરંતુ જીવનના કોઈ સુખમ મદન કલાત્મક આવિર્ભાવને ઝખતી એક ઊંડી મનન આત્મિક અભિમુખતા હતી ગોવિંદને માટે નવીન કવિતાનો આ-ન્વાદ એ કોઈ વૃત્તિવિજ્ઞાત નહિ, પણ એક અનન્ય સૂક્ષ્મ મદ્યાર હોતો. ગોવિંદ અને તેના માથી પ્રજ્ઞગમ નિસો લગી, મહિનાઓ અને વર્ષો લગી આ નવીન કવિતાના—એટલું જ નહિ કવિતામાત્રના સદવામમા, કવિતાની આ રજ, કવિનામય થઈને રહ્યા છે અને તેમની એ તદ્દપતા તેમને ફળી છે પ્રજ્ઞરામ કરતાં ય ગોવિંદને વિશેષ. આટલી નાની ઉંમરમા ગોવિંદની કવમમાથી આવી પદ્મ સુખમ રચનાઓ કેમ ટપકી શકી તેનો ખુલાસો તેના આ ગમીર કાન્યપન્થીનમાથી, કાન્યની દેવીને પોતાના અનન્ય આત્મ મમર્ષણમાથી મળી આવે છે

ગોવિંદે મુદ્ગમ્થી માડીને રેઠ કાનિદામ મુધીની કવિતાના સરકારો ગ્રીયા છે અને એ જમ્થી માનીના ઉત્તમ અગ્રો તેની કવિનામા પ્રગટયા છે એશક, હરેક લેખકની અમુક રચનાઓ મનોપલ્ન જેવી હોય છે તેમ ગોવિંદ ની પણ હતી આ સમ્રદના મપાદકોએ ગોવિંદની કૃતિઓમાથી એવી નમળી કૃતિઓ ગાળી નાખી પ્રમાણમા વધુ સ્થાથી ગુણુવાળી રચનાઓ જ લીધી છે ગોવિંદમા નવીન શૈલીની બગી પૂરેપૂરી ઊતરી છે, પરંતુ સાવેસાથે તે પ્રાચીન કવિઓની સુખમ આનંદારિપ્તાને પણ પ્રશમ્ય રીતે આત્મમાત્ કરી શક્યો છે છદો તો એને સદેજમા બેસી ગયા છે સમ્રદોની શોધમા તે કયાય પરેશાન થતો લાગતો નથી ભાવાનુભૂતિ અને ચારત્ત્વ તેનામા પ્રતિ પદે દેખાય છે સમ્રદના વર્ણમાધુર્વની, ગણુધારની, સમ્રદના ધ્વનિમા રહેલા જગાગાની તેને મમજ છે સમ્રદાકાન્ અને અર્થોદમન્નુ મદત્ત તે મમજે છે તે ઉચિત રીતે, અતિરેક થવા દીધા વિના યમકો, અનુ પ્રામો, ઉક્તિના પુનર્વર્તનો યોગ્ય છે તેને નવા મનોહર અવમારો મળી આવે છે, તેમજ અવકાર વિના પણ નયો સમ્રદપ્રમાદને જો પોતાનો વિશ્વ મમર્થ રીતે આદેખી જાય છે આપણા નવા કવિઓમા આટલી જમ્થી

વસ્તુઓ એકસામટી ઝોછે જોવા મળે છે.

ગોવિંદની કવિતામાં સર્વત્ર પથરાયેલા શબ્દસૌન્દર્ય અને છટાદાર
ખાનીનાં થોડાંક જ ઉદાહરણો લખશું. નીચેની પંક્તિઓમાં આંતરયમકનું
બળ અને સૌન્દર્ય જુઓ :

ચલ વિજય મંઝિલે,
દુષ્ટ દેસિસ્ટને જોર કરવા,
મુલકને મુક્ત—આઝાદ કરવા.

આપણાં જામતા જોરમાં થૈ જશે
ખતમ સૌ વિશ્વના શાહીવાદો,
ધ્વસ્ત થાશે બધા મૂડીવાદો.—ચલ૦ (પૃ. ૬૭)

નીચેની પંક્તિઓમાં ખાનીની છટા જુઓ :

ઉલ્લાસોની મત ઉલ્લોલ હીચે
હૈયાની આપલેના દિલબર અમીરી કૈક સોદા કરેલા.

એ નેનથી વરસતી છુતિ રમ્ય ગ્રીલતાં
કૈ કૈ કાળી અમાસો ઝળહળી ઝગતી પૂર્ણિમા શી ઉમળા.

હૈયે હૈયુ મૂંથીને આપણે ભાં
પ્રસ્પન્દોથી કેટલી વાત કીધી ?
એને એકાખીજાતી ગજળ યદ્ય ગદ્ય ઝોળખો નેહદીધી. (પૃ. ૬૫)

આજે ઉન્નિદ્ર નેત્રે જગત નીરખતું કાલની ધોર ઝાઝા.
આજે ઉન્નિદ્ર નેત્રે જગત નીરખતું સંસ્કૃતિ કેરી સંખ્યા !
ન્યાજે ઉન્નિદ્ર નેત્રે હૃદય ધડકતે નાશના નર્તકોની
જંગી ધોંગી જમાતો, મરણુડણુકથી તાંડવી ડેક લેતી. (પૃ. ૩૦)

મહિત કરના મથે છે આ દૃષ્ટિ તેને મસ્કૃત કવિતાના સપક્કે આપી છે અને તેમાથી ઘણા આર્જાદક પરિણામો આવ્યા છે ગોવિંદની વાણીનો આ સૌન્દર્ય મહિત નિન્યામ આપણે થોડાક જોઈએ

પ્રભાત ધ્રુવતા—

સલજી પ્રગટે ઉઠા અરુણરંગી પાનેતરે
વીંટેન તનવેન, હેન જગતેજઝેરી ધરી
શિરે, દમતી નીમરે જગત તેજવર્ષા ઝીરે (૫ ૧૬)

મધ્યા ઢળુદળુ થતી હમણા ઢળી ગૈ,
જાખી પ્રભા કનકવર્ણી ય ઓસરી ગૈ,
અધારશોકતણી ઓઢત ઓઢણીઓ,
નિ શ્વામ નાખત ઊભી સધળી દિશાઓ. (૫ ૧૬)

આ પ્રૌઢસુદર પન્થિઓ માત્ર ગોવિંદની પોતાની કાવ્યશક્તિનું જ પરિણામ નથી, પરંતુ આપણી આજ પર્થતની માન્કારિક સપત્તિ કેટલી છે, આજની ઉછરતી પ્રજાને તે કેટલી સુખ છે, અને તેમના ચિત્તતત્રમા તે કેટલી સરળતાથી અકુરિત થઈ શકે છે તે રીતે, આપણા એક પ્રજાગત સરકારના, કાનિદામથી માઢી આજ લગીના એક અખડ સરકારતણુના ચિહ્ન તરીકે તેમને જોવાની છે આથી પણ વિશેષ સમૃદ્ધ પક્તિઓ ગોવિંદમા છે, પણ તે જોવા આપણે થોભીશું નહિ

કવિની શક્તિનું ઉત્તમ માપ તેના અનકારગળમા નહિ, તેની વાકુ છટામા કે વાણીરૂબવમા નહિ, પરંતુ વિશેષે તો તેની સ્વભાવોક્તિમા જોવા મળે છે અનકાર અને વાણીની છટાથી વસ્તુને સુદર અને રસાવહ કરવી એ સહેલું છે પરંતુ વાણીના કેવળ રસપર્ચાત્ર જળ વડે, અન્ય કરાનું અવ લગન લીધા સિવાય, શબ્દના પોતાના આતરગળમાથી અને બાનીના પોતાના જ કા પોચિત સમર્થ વ્યવહારથી, બીજી એકે ઉપાધિનો આશ્રય લીધા સિવાય

કવિ કેવું પરિણામ લાવી શકે છે તેમાં તેની કાવ્યશક્તિની કમોટી છે. નવીન કવિતાની જે એક મુખ્ય ઝંખના છે તે આલું નર્ચું વિશુદ્ધ સ્વપ્રતિષ્ઠિત વાણીસામર્થ્યપ્રાપ્ત કરવાની. ગોવિંદની કવિતાનો મોટો ભાગ આવા વિશુદ્ધ વાગ્યાપારની રીતે લખાએલો છે.

હનું દેવામાં કે તુજ પ્રભુપના વર્ષણ થકી
થએલી લીલડી ઉરધનપટા આશ્રય થશે
અરે કિંતુ શાને,

અકાલે આ રથાને શિશિર ગસ આવી ધસમસી? (પૃ. ૨૨)
આમાં માત્ર એક જ રૂપક છે, અને તે ય એકદમ દેખાય એવું. તે સિવાય આખું કાવ્ય કેવળ કાવ્યોચિત બાનીના આશ્રયે જ ગતિ કરે છે.

તારી બાંકી અલકલટમાં ગૂંથીને આંગળીઓ

મૂંગોમૂંગો તુજ નયનસૌન્દર્યને પી રહ્યો'તો.

આ જ અર્થની કાન્તની કેટલીક મનોહર પંક્તિઓની છાયા ગોવિંદમાં જાણ્યત થઈ હોય તો નવાઈ નથી. એવી રીતે બીજા કવિઓની છાયા પણ ગોવિંદનાં કાવ્યોમાં એકરસ થઈને આવેલી છે. પરંતુ હવેની આ પંક્તિઓ જુઓ :

ન્યાળુ તારાં નયનમદી હું મૂર્તિ નાનેરી મારી,

ને દોગે ત્યાં પવન મધુરો રેશમી પદ્મ તારી. (પૃ. ૨૮)

આ 'રેશમી પદ્મ'નો પ્રયોગ કરવાનું શું કાન્તને પણ ગમ્યું ન હોત ?

ગોવિંદ આવો પ્રગટ કે જન્ન આતંકારિક થયા વિના, આપણી તજ-પદી બાનીની રીતે પણ લખી શકે છે, કે જે બાની આજની કવિતાનો એક લાક્ષણિક આનિર્ભાવ છે :

તે તારે પંથથી આવી બાઈ, આ પાવ તારબ્યા,

માથમાં બાથમાં બેઠ સત્યના પંથ પાદબ્યા. (પૃ. ૪૨)

આપણે એક શબ્દશું કે 'બાઈ' શબ્દથી જે ગીતે નિકટતાનો ભાવ વ્યક્ત કરે છે તે બીજી કોઈ રીતે થવો શક્ય નથી. દરેક શબ્દનું જે સ્વતંત્ર

કાવ્યખળ હોય છે તે આ રીતનું છે કવિ એને ક્યાંથી કેટલું પકડી શકે છે તે જ જોવાનું હોય છે. વાગીધરી શારદાનો નિવાસ વાણીમાં સર્વત્ર છે આપણા પ્રાચીન કવિઓનો કહ ગોવિંદમાં બોલતો હોય તેવું આ નાનકડું ગીત જુઓ :

કોને રે કહું ને કાણુ સાંભળે

મારા રુદિયાની વાત ?

મૂંગી રે મૂંગી મારી વેદના

ઉરમાં શમવું દિનરાત !—કોને રે

છાના રે છાનાં આંસુ આંખથી

ડળકી પડતાં કો વાર,

દેયાકેરી મારી વેદના

શમવી જતાં લગાર.—કોને રે (૫.૩૧)

તદન સારી વાણી પણ પૂરેપૂરી કાવ્યમય બનીને આવી છે. ગોવિંદ આવાં થોડાક ગીતો પણ આપ્યાં છે. જોકે હજી એનામાં ગીતશક્તિ બહુ ખાલી નથી. તોપણ,

આજ જાગી મધરાત; અટારીએ

એકલુએકલું દૈયુ રડે છે;

અંતરના કોઈ સાથીવિડોણુ

અતર આજ યોધાર રડે છે.

તેમજ

આવણુના ધન ભોંજવે કચારે

ધોમ ધખ્યુ મારું ઉર ?

જેવી શક્તિએ ભર્મિનાં સ્વચ્છ અને પ્રખર આલેખનો આપી જાય છે. આમ આપણે ગોવિંદની કલાશક્તિને વિવિધ રીતે પ્રગટ થતી જોઈ શકીએ છીએ. એની પાસે શબ્દની સમજ છે, નિરૂપણની હથોટી છે. વિવિધ રીતના કાવ્યસંસ્કારોને ઝીલી એનું ચિત્ત સરળ અને પ્રૌઢ, સાદી તેમજ સાવધાર

અને મર્વત્ર અવગ્રહ મુદર એવી ધ્યાની પ્રાપ્ત કરી શક્ય છે. તેમ છતાં ગોવિંદ-
ની પ્રેરણાનો જે સ્વાભાવિક ઉદ્ગાર છે તે આપણા ઉત્તમ કવિઓની
માનકૃત પ્રૌઢ શૈલીનો છે. એ રીતે એનું કવિમિત્ત ઉત્તમોત્તમ શિષ્ટ કવિઓ-
ને પગથે જ ગતિ કરવાની મહેત્તજા ધરાવે છે.

ગોવિંદની કવિતાનું બીજું ધ્યાન ખેંચે તેનું તત્ત્વ છે તેમાં વ્યક્ત
થતી એક વિશિષ્ટ મંવેદનશીલતા. ગેરિલા દ્રેધનિંગ કોરમાં જોડાનાર આ
જીવન માનસ પર યુગપ્રવાહની અમર ડોય એરવાભાવિક છે. આ જીર્મિ-
ઓમાં ગોવિંદની લાક્ષણિકતા એ છે કે કેવળ રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિગિદ્ધથી પર જઈને
તે જગતના નાગરિક તરીકેના ભાવ વ્યક્ત કરી શક્યો છે. ફ્રેમિંગ્ટો મામે
વડવાની ઉત્કંઠા જરા બાકિશ નેવી લાગે, તોપણ તેની એ જીર્મિ માચી છે,
અને આપણે ઉપર જોયું તેમ બનિયું રીતે વ્યક્ત થઈ છે. છેલ્લા વિશ્વયુદ્ધ
અંગેનાં તેનાં 'જો ક્યારે', 'નિઅય', 'ઝૂપી પૂછું આશા', '૧૯૯૮ની
વૈશાખની રાતે' કાવ્યો એ કાવ્યથી વધુ પ્રમાણમાં પ્રૌઢ અને ગંભીર
ભાવવ્યજનાવાળાં બન્યાં છે. પરંતુ ગોવિંદનું મિત્ત માત્ર આવી પ્રામંગિક
જીર્મિઓમાં જ બંધાયેલું નથી. તેના જીવનમાં એક વ્યાપક અને જોડા પૌરુષ-
ભાવ છે, અને જગતના સમગ્ર અનિષ્ટ મામે, અધકાર મામે, તત્કાલ સ
ફળતા મજો યા ન મજો તોપણ ઝૂંઝવે જવા તેનું હૃદય દૃઢસંકલ્પ બનેલું છે.

ગોવિંદનું 'મદસલિંગ જોષને' કાવ્ય લેા. નન્સિંદરાવના આ જ
વિષય પરના જાણીતા કાવ્ય સાથે એને સરખાવો અને જણાઈ આવશે કે આ
પચાસ વરમના ગાગામાં યુજરાતી કવિતાએ તથા યુજરાતની ભાવનાશીલ-
તાએ કેવો અને કેટલો વિકાસ માખ્યો છે :

ત્રિવિક્રમ, પ્રતાપી, ચૌરનિધિ, તામ્રચૂડામણિ,
અમર યુજરાતના મદદ સ્વપ્નદ્રષ્ટાતણા
ફરેલ અહીં પાપ દોંસમર બન્ધ બનકંના.

વિરાટ જગ સાથ જાય ભરનાર એ પૂર્વજો.

... ..
અમે તનુજ સર્વ એ પરમવિક્રમકોતણા
ઝગત અહ! તેજપુંજ અમ પૂર્વજોનો મહા !

... ..
અમે વિગત તેજઅંશ નિજ તેજ ઉજ્જવાળશું,
વિલીન ગત તેજની બમક ભવ્ય પ્રજવાળશું. (૫. ૧૩)

કાવ્યનો છંદ, તેની બલિષ્ઠ રણકારભરી ભાષા અને આ વિક્રમ-
અંખના, એમ એક કરતાં વધારે રીતે, આપણી કવિતા અને આપણા જીવ-
નમાં થયેલા યુગપલટાનું દર્શન આ નાનકડું કાવ્ય કરાવે છે. આ પરાક્રમભાવ
ગોવિંદનાં ધણાં કાવ્યોમાં પ્રગટ થયો છે. તત્કાલીન પ્રસંગોથી પર જની તે
એક સિંધર ઊંડી અને વ્યાપક મનોવૃત્તિ કે પે દૃઢ જાન્યો છે.

તિમિરથર શા ગાઢા જામી ગયા પૃથિવી પરે,
ખચિત ખસશે કે એ ગાઢા હજી અધિકા થશે? (૫. ૭૧)

‘વહન અવરોધાયાં સર્વે વિમુક્ત વહાવવા
ભગીરથ નહીં જાગે કોઈ?’ પૂછે હિર ઝખતાં. (૫. ૫૨)

અને પોતે જ એ પ્રશ્નનો જવાબ આપે છે:

અમે એ ગંગાનાં પુનિત ઝરણાંઓ વહવશુ,
સુતેલી સૃષ્ટિમાં જીવનરસછોળો છલવશુ. (૫. ૩૪)

ગોવિંદનાં કાવ્યોમાં બીજો ઊર્મિતંતુ છે પ્રણયનો અને મૈત્રીનો. એ બંને
ઊર્મિઓનાં કેટલાંક મધુર કોમળ અને આર્દ્ર સંવેદનો ગોવિંદે ગાયાં છે. હરેક
કવિએ ગાયેલા આ ભાવોમાં ગોવિંદ પોતાની વ્યક્તિગત અનુભૂતિનો વિશિષ્ટ
રંગ, ઊર્મિનો વિલક્ષણ મરોડ લાવે છે એ એની લાક્ષણિકતા છે.

હતો હું એકાકી પથ વગરનો ક્યાં ય ભમતો,
ત્યહીં તે આવીને સિમતઝરમુખે દરત પ્રદિયો. (૫. ૧૮)

એ જ મિત્રને તે આગળ કહે છે :

મદા તારી પામે,

અનેગ ઉત્થામે—

બર્તુ દૈયું દાસે; મુજ મકય મુષ્ટિ નવ ગમે

દસે, કોપેકોપે નવય કવિતાનન્દ વિયમે. (૫. ૪૧)

પ્રાતઃગમે ગોવિંદ સાથેના પોતાના મુખ અને ગંબીર સખ્યાનુ જે જાતન આપ્યું છે તે આ જ લાગે છે. અને એ મદયાર કવિતા ઉપગંત જીવનના અન્ય પ્રદેશોમાં પણ વિસ્તરે છે.

દુઃખના વાપરાહેરી દેનિયો ગમ્ય વાપ શે;

અદાના સોતના મીઠા કંઠારે મંભગાય છે.

...
ઉતાના કંકુધોએલા પાપને ચાપ પુછ્યો;

જસાએમત્યની મીઠી સાથમાં ચાપ ફુછ્યો,

મૈત્રીની બધ્ય મોહાવાતે આપણેનિત્ય મોહાસીએ,

પ્રેમની પૂર્ણ પાલીએ આકદ મદ મદાગીએ. (૫. ૪૨)

આ જે મુવાનો બન્ને અદના માણ્યો હોય પણ તેમની મૈત્રીની મોહાવાતે તો બધ્ય હતી એમ કહેવું જોઈશે.

કવિને પ્રણયનો મધન અનુભવ તો થયો જ છે :

ખીસ્યા પ્રકુલ મુજ યોવન-પુલિખાના

માણી મદુ વિરલ જીવન-હિતમવો આ.

પરંતુ કવિના જીવનમાં વર્મંત કરતાં પાનખરની છાયા વંત્ર પધરાયેલી છે. એટલે એ તરત જ બોલે છે :

માણી લઈ મુજ વસંત અમૂલ્ય આને

જેની દુઃકે અમદ પાનખરો જિવાયે (૫. ૪૮)

અને એ પાનખર આવે છે -

રે, ત્યાં વચ્ચે સમયની કટારે ઉરે કાપ મૂક્યો,

દેવાકેરું અરધ જ કરી સાવ રે છેલ દીધો. (૫. ૫૬)

અને પછી કવિ 'ગૌતમીને કિનારે' બેઠી પોતાની એ આખી કરુણગાથા સંભળાવે છે :

ને આળે તો ગૌતમી ચે સુકાર્ધ

શી પાતળી સેર સમી વડી રહી.

... ..

જૂલાએલાંની રમૃતિસેર જેવી

જેજેજે પંથ કાપી રહી છે.

વીનેલી જિન્દગીની કરુણરસભરી યાદ આપી રહી છે. (૫. ૬૬)

પણ આ કારુણિકાને અંતે ચે જીવન તો જીવવાનું જ છે. કવિનું હૃદય દાંત ભીંસી નિશ્ચય કરે છે :

નાદિ નયનને આંસુબીનાં થવું અવ પાસવે,

અસહ વિધિના વળાધાતો સહી જ રહું હવે

સ્મિતમય મુખે; હોતે છુદ્દા કરે પ્રહરે મને,

કુસુમઉર આ આળે એ સર્વ વળ જતી સહે. (૫. ૪૯)

ગોવિંદના પરિચયમાં આવનાર તેના આ 'સ્મિતમય મુખ'થી તથા 'કુસુમ-ઉર'થી અજાણ્યા નથી રહ્યા. પણ એના જીવનના વળાધાત તો તેણે 'મૂંગી વેદના'માં ગાયું છે તેમ એકલાએકલા જ બીલ્યા હતા. અને એ સહન કરવાની શક્તિથી ભરેલો તે કહે છે :

જીવનભર સૌ સેવ્યાં સ્વપ્નો અશેષ જ પામવા

ડગ ભરું હવે આગેઆગે: સુણી રહું હાકલા. (૫. ૪૯)

એક વિશાળ જીવનનું આવાહન સાંભળી કવિનું હૃદય કોઈ પરમ પુરુષાર્થની દિશામાં હવે ચાલ્યું જાય છે.

પરંતુ અંગત ભિન્નિઓના આ 'મત ઉલ્લેાલ હોય' અને જગતજીવનના આ 'હાકલા', એમાં જ કવિનું સમસ્ત જીવન સમાપ્ત નથી થઈ જતું.

એ બાદિર્મુખ જીવનથી બિન્ન એવું એક ગમીર અતર્મુખ જીવન કવિ જવે છે
 એ જીવનમાં એની મુખ્ય સહચારિણી છે પ્રકૃતિ ગોવિંદની કવિતા સૌથી
 વધુ આ પ્રકૃતિવર્ણનોમાં ખીલી છે પ્રકૃતિના એ વિવિધ અવધોના સપર્કમાં
 રહી કવિનું હૃદય જીવનના અનેક ગમીર બાવો અનુભવે છે એ અનુભવોમાં
 મૌથી નાક્ષણિક અનુભવ શાંતિનો છે

બધુ ય સુખમામ, રાત્રિતણી શાન્ત મુખિમહી,

વિગટ જગની પરે અરવતા હવાઈ રહી

અને કવિ એ ચત્રિકાગી, આઠીપાતળી વાદળીઓથી ભરેલી ગત્રિનું તથા
 પૃથ્વી પરન ઉનાગામાં સુકાઈ ગએલા રૂક્ષોનું, શાન્ત નીગવ પદે ગતિ કરતા
 પવનનું વર્ણન આપી કરે છે

નિર્મર્ગતણી બન્ધ શાંતિ મુજ અતરે રેલતી,

પ્રયત્ન ઉઠાગત કુખ્ય ઉરમિધુને શામતી (૫૪)

ગોવિંદનો આ એક વાક્ષણિક એકગાર છે એના હૃદયનો સિંધુ કેવો ઊછળતો
 હતો તે તેણે આપણને જણાવ્યું છે અને એ મિધુને શાન્ત કરવાની શક્તિ
 માન આ નિર્મર્ગની શાંતિમાં જ તે અનુભવી શક્યો હતો એ પ્રકૃતિનો

કણેકણ મજાવ વાત મુજ માય મૂગી કરે,

સુખાર્દ હૃદયેથી કે જગણુ ભિમિકેર સરે

બની કણુ નિસર્ગનો અજ્ઞ શાંતિથી દુઃશ્વસુ,

અને પ્રકૃતિ બન્ધ દસ્ય અગીઘૂટ ખીધા કરુ (૫૭)

આપણી કવિતાએ સાધેલી આગેકૂચ અમજવા માટે ફરીથી એક
 વાર નરસિંહગવના પ્રકૃતિકાન્થોને ગોવિંદના આ પ્રકાગ્ના કાવ્યો સાથે
 મરખાવી જોવાનું મુયવવા મન થાય છે પ્રકૃતિનો સહૃદય અને મદન અનુ
 ભવ અને તેનો માનવમદ મદજ્ઞેદ્ગાર કેવો હોઈ શકે તે વચ્ચે પશુ ગોવિંદના
 કાવ્યો બતાવી આપે છે ગોવિંદના વર્ણનો તાદ્દશ અને પારદર્શક છે, તેની
 મદજ્ઞેદ્ગમિમાં એક લાક્ષણિક અપ્રકૃતિ છે આ પાનખરનું વર્ણન જુઓ

હતી શિશિર શીત પાનખર પૂર્ણ દેશાંબલી,
 દ્રુમેદ્રુમ તમે ગિજાત પથરાઈ પીળાપીળા,
 લૂખી પરણુહીન ડાળા સદુએ ઉઝડાંબલી,
 કતાર સહુ રક્ષ વૃક્ષતણી મૂક બીબી રહી. (૫. ૪૭)

આ એક વંટોળનું વર્ણન છે :

બિના વાંવંટોળે પવન પટરેતી નચવતો
 રમે વાયુકિલ્લા ક્ષણિક, ધરળે ક્યાં ફગવતો.
 દ્રુમોનાં ઝુંડોને બથ ભરી હજાવી હરખતો,
 હઠાત્ દિલ્ચોળાને ધરણી પર દાળા નીરખતો. (૫. ૬૬)

કવિ એ પંક્તિઓમાં જ એક ત્રિશાળ ચિત્ર આપે છે :

બિંબે નીલુ વિયત, પગ પાસે ધરા રમ્ય, લીલી.
 ચારે બાજુ પ્રકૃતિ સ્મિતથી આવકારી રહેલી. (૫. ૫૬)

અને આવી વિવિધ સ્વરૂપવાળી પ્રકૃતિના પદ ઉપર કવિનું હૃદય અનેક
 મંવેદનો અનુભવી રહે છે. પ્રકૃતિ અને કવિનું મંવેદન પરસ્પર એવાં એકમેક
 બની રહે છે કે જાણે એ બેય મળાને જ એક મંવેદનવ્યાપાર રમે છે. કવિના
 હૃદયનો ભાવ જાણે પ્રકૃતિનો પોતાનો જ અનુભવ બની રહે છે. નિર્સર્ગ
 પોતે જ પોતાના આ કણદ્વારા અનુભૂતિઓ સેવે છે

આકો ગજળ રાત્રિ ઓસરી જ, શાન્ત હૈયું થયુ.
 થયું ક્ષિતિજ સુર્પ; સુર્પદિશ બિગતી શી ઉપા '
 કળાઅધરનાં તુષારદલ ચૂમી જાગે પૂષા.
 મયું તિમિર, યન્ય ગર્ભમહી ક્યાંય આશ્યું મયુ. (૫. ૭૬)

આ વિવિધ પામેલું તિમિર, કેવળ માનવ હૃદયનું કે કેવળ રાત્રિનું જ નથી.
 એ બંનેએ મળાને સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મમાં એક વિજય મેળવ્યો છે અને તેનો
 આ પરમ ઉત્સાહભર્તો ઉદ્ગાર છે. પણ આ હજી છેવટનો વિજય નથી.
 આ તો માનવનું એક સનાતન યુદ્ધ છે. અંગત અને ક્ષણજીવી બિંબોના

સુખદ અને દુઃખદ અનુભવો કવિએ જોયા છે, પરંતુ એ મંવેદનોની પાછળ રહેલું, માનવ આત્માએ જેની સાથે એક દિવસે છેવટનો હિસાબ કરી લેવાનો જ છે તે તત્ત્વ અત્યે પણ કવિનું ચિત્ત જગૃત જની ગયું છે. ગોવિંદના મનો-વિકાસમાં આ પણ એક નોંધવા જેવી વસ્તુ છે. એ છે સર્વ વૃત્તિઓની પાછળ રહેલું વાસનાતત્ત્વ. કવિને એની સાથે એક જાળગર અથડામણુ ઊભી થઇ છે :

પ્રસુમ અદિરાજ આદ' દર્ષ કંખ આલ્યો ગયો.
રંગેરંગ મહોં જતાં પસરી એ, ભાંગી પડે
બધુ બદન, તમ નેત્ર રધિરામુઓ નિઃસ્વે.

... ..

ચડ્યું બદન કાવટૂટ, નયને લીલૂડાં રમે. (૫. ૭૫)

એ વાસના સાથેના એક યુદ્ધમાં થોડો વિજય મળ્યા પછીનો કવિનો આનંદોદ્ગાર આપણે ઉપર જોયો. પણ હજી એ યુદ્ધ પૂરું થયું નથી.

પુનઃપુનઃ જગતાં પ્રમળ વાસનાનાં જળ
સપાટી પરનાં ય શાંતિમય, લેઈ દિક્ષીજ, શા
રમે જગનચુંબી થમશણુ, ભાંગી ભુલ્લો થતાં
ધગાક પછડાય, તો ય વૂટતું ન એનું જળ ! (૫. ૭૬)

કવિના જીવનમાં આ મંઝામ આણુ જ રહ્યો છે. વ્યક્તિનાં તેમ જ વિશ્વના અંતરમાં રહેલી આ ધોર વૃત્તિનું કવિને બહુ સ્પષ્ટ જ્ઞાન છે. જીવનનીમાં માણુમ સામાન્યરીતે અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ વૃત્તિઓના ઉછાળામાં જ જીવે છે. એનાથી તટસ્થ જની તેનું અવલોકન કરી શકવું એ વિકાસની એક આગળની કક્ષા છે. ગોવિંદ એ દાર્શનિકની કક્ષામાં પહોંચ્યો છે :

સમુદ્ર ગળે અદા વિકૃતિ ધોર ઉ-મત્તના,
ત્યહોંથી પ્રસરી રલાં પ્રસદ કૂટ હાલાદલો. (૫. ૧૬)

અને અત્યારસુધી એ હલાદલનું નિવારણુ એને પ્રૃથ્વીમાથી મળતું રહ્યું છે :

તદા પ્રકૃતિ રમ્યનાં અમૃતદર્શનો અર્પતી

અમૃત્ય ક્ષણને ઉરે સુગિર હું નિભેવી રહું:

અનનુભૂત શાંતિ લઈ. (પૃ. ૧૭)

કવિને આવી અમૃત્ય ક્ષણો ઘણી મળી છે. ફરી એક વાર બીજે તેનો પરમ તૃપ્તિનો ઉદ્દગાર તે ગાય છે. પ્રકૃતિના એક સુભગ દર્શન પછી તે કહે છે :

અમીમય બધું જ, અંતર પ્રમુખ ન્યાળી રહે.

ત્યજ સકળ, વર્તમાનમહીં મુક્ત હૈયું વહે.

પ્રધાર જલગિન્દુ શી જીવનપુષ્પને ચૂમતી

,લઈ ક્ષણ અમૃત્ય આ અનનુભૂત શાંતિભરી. (પૃ. ૭૭)

‘અનનુભૂત શાંતિ’નો આ અનુભવ એના એ જ શબ્દદ્વયમાં કવિએ ફરીફરી-ને ગાયો છે. કવિહૃદયની આ એક સાચી અને વિરલ અનુભૂતિ છે.

પરંતુ કવિના જીવનમાં આ બાવ એક સર્વવ્યાપી અનુભવ, એક સિદ્ધ અર્થઃ અનુભૂતિ બન્યો છે ખરો? એનો જવાબ હામાં આપી શકાય તેમ નથી. પ્રકૃતિનો સંસર્ગ કવિને આ ગહન શાંતિમાં લક્ષ જતો હતો, પણ જીવનનો સમસ્ત પ્રશ્ન હજી ઉકેલવાનો બાકી જ હતો. એ જાગૃતમાં ગોવિંદ મથનાવરધામાં હતો. માનવહૃદય પોતાની એકેએક જિમિનું સ્થિર શાશ્વત આનંદમાં જે નિર્વાણ ઝંખે છે તે તેને હજી મળ્યું ન હતું. એ અમૃતને માટે હજી તેનું મંથન ચાલુ જ હતું. હજી કોઈ દેનદિશા સૂઝતી ન હતી, વિજયનાં ચિહ્ન દેખાતાં ન હતાં. જીવનની એક નિરાધારી અનુભવતો છતાં એક શાંત વિક્રમશીલ વૃત્તિથી તે જીવી રહ્યો હતો.

બવરણ મહીં આજે હું તો નિઃશ્વ રથજેરથજે

અથડું મટકું ન્યાં ત્યાં, એની ન રે ખગરે રહે.

સુભગ જીવનું નિર્માયું કે નહીં, નંદિ જાણતો,

ફરજ બજવ્યાનો ના હૈયે હુલાસ ય માણતો.

હૃદય ગમતા પંથે આજે રહું જસ ચાલતો;

પકિમભયથી મંતોપાર્થ રહુ જમ હાન તો
હૃદયમમતા પથે જિંદા દિશે નિત શ્રવતા

મરણ મધુરુ પામુ, ઝંખી રહો જમ આગ આ, (૫ ૭૩)

ગોવિંદના હૃદયનું આ અક્ષરશ્ચ આયુ ચિત્ર છે. એણે જેવું જાહેર
તેવું જ મધુર મગ્ધ એને મળ્યું એણે 'મધુર મગ્ધ' કમતા કાષ્ટ વિગે
મિલિ ઝંખી હોન તો તેને તે શું ન મળી હોત ?

આ જ ગોવિંદની કવિતા અને તેના હૃદયની કથની અર્ધી વીણેલી
અને જરા ફરિમ રીતે ચૂંચેલી પકિમએને માત્ર ઇગિત રૂપે મમજવાની છે
કવિની કમમમાથી અર્ધંદરે મળએલી ફરિમા આ અવતરણો કેવી રીતે
તેમના સ્વાભાવિક મ્યાને આવી રહેલા છે તે માટે વાચકે મૂળ કૃતિઓની
પામે જ જવું જોઈએ તેમની કળા અને રમ અર્ધી દેખાય છે તે
કરતા મે વિશેષ પૂર્ણ અને સમૃદ્ધ રૂપે ત્યાં જોવા મળશે

છેવટે એક તામ કનમ પણ જોમગ્વાની રહે જ ગોવિંદની કલમે
આમ આટલી વચમા પણ આટલી જાંવી કલાશક્તિ જતાવી છે તથા તે એક
મમાન જનન કનાકાર છે, છતાં હજી તેમા અત્યંત કયાશ રહી ગયેલી છે
ક્યાકક્યાક શબ્દપ્રયોગમા અનોખિય છે, ક્યાક વસ્તુવિન્યામ સિધ્ધિ છે,
ક્યાક તર્કમા સિધ્ધિયતા છે, ક્યાક રમજમકૃતિ મદ છે સપાદકોએ ગોવિંદની
તરન નબળી કૃતિઓ તો જાન ન જ રાખી છે, છતાં આવી થોડી કૃતિઓ
વાળી કૃતિઓને અર્ધી રહેવા દીધી છે તે એટલા માટે કેએમા પણ ગોવિંદની
કળાનો એકાદ જાગવી સખતા જેવો ચમકાર આવેશે છે નમદના મપા-
દનમા, ખામ તો જોડણી ને વ્યાકરણમા કેટલીક ત્રુટિઓ તથા અમંગલિ
આવેની છ જે માટે મપાદકોએ પોતાની દિલગીરી દર્શાવવાની રહે છે જ.

પોતાના આ મુવાન કવિની કવિતાનો રમ સુજરાત બેશે એવી
આશા સાથે વિગ્ધ છુ

પાડિયેરી

૮૮ ૧૯૬૪૮

મુન્દરમ

અનુક્રમ

કાવ્ય	પૃષ્ઠ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૧ હંડી	૧	૨૩ બંધ દ્વાર	૨૦
૨ એકલા	૨	૨૪ તને મેં ચાહી ના	૨૧
૩ વિગટ-કણુ	૩	૨૫ હવું દેવામાં કે—	૨૨
૪ શાન્ત દર્શન	૪	૨૬ હવું આ હૈયું તો	૨૨
૫ બસે મારા માર્ગે	૫	૨૭ તને નિત્યે ન્હાળુ	૨૩
૬ અમીઘૂંટ પીધા કવ	૬	૨૮ આકાશનુ યૌવન	
૭ કિશોર	૮	આથમી ગયુ	૨૪
૮ મંધ્યા દળતાં	૯	૨૯ તારી સાથે	૨૫
૯ તમા ન જરી યે મને—	૧૦	૩૦ સખા, શાને	૨૬
૧૦ પર્વતહૈયાં	૧૦	૩૧ ઋચા તારી ગાતો—	૨૬
૧૧ પ્રદોષે	૧૧	૩૨ નિશ્ચય	૨૭
૧૨ ઉપા કનકથાળમા—	૧૨	૩૩ તાહરાં ગીત ગાવા	૨૮
૧૩ પ્રણય-સૂર	૧૨	૩૪ તને હું ચાહું છુ	૨૯
૧૪ સદસલિંગ જોઈને	૧૩	૩૫ જૂઠી પૂછત આશા	૩૦
૧૫ સૌન્દર્ય-રનાન	૧૪	૩૬ મૂગી વેદના	૩૧
૧૬ જગે ક્યારે—?	૧૫	૩૭ તારુ સ્મિત	૩૧
૧૭ અમૃત દર્શનો	૧૬	૩૮ સજલ નયને	૩૨
૧૮ ક્યહીં ભટકતો	૧૭	૩૯ સુનુ સ્થળ	૩૩
૧૯ હતો હું એકાકી	૧૮	૪૦ અમે એ ગગાને	૩૪
૨૦ સનમના ગાલના તલ પર	૧૮	૪૧ પ્રતિદર્શને	૩૫
૨૧ ચાહું	૧૮	૪૨ વેદના	૩૬
૨૨ એક કલાણી	૧૯	૪૩ પગથીની કથની	૩૭

કાવ્ય	પૃષ્ઠ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૪૪ મેના કાળે ૧	૪૦	૬૫ નરત્ત મળી દષ્ટિ-	૫૮
૪૫ તારી પામે	૪૧	૬૬ વીજ શો આવળે તુ	૫૧
૪૬ મિત્રને	૪૨	૬૭ તારા ગાને	૬૦
૪૭ કરી કમાણી ધુંજા		૬૮ આળે	૬૦
મળી ગઈ ૪૩		૬૯ માયી મિહોણી	૬૧
૪૮ વિવાતી આ માળે	૪૪	૭૦ વાગે નવચંદનના બહુકાર	૬૨
૪૯ ઝખના	૪૪	૭૧ અતગ્નો મોર	૬૩
૫૦ મળી રમતા વચ્ચે	૪૫	૭૨ આવણુ મારો દૂર	૬૪
૫૧ આપકો દેનેકો	૪૫	૭૩ ગૌતમીને કિનારે	૬૫
૫૨ વિદાય	૪૫	૭૪ આનથુતરી એક ગતે	૬૬
૫૩ તારા વિના	૪૬	૭૫ ચપ વિજય મંજિતે	૬૭
૫૪ પાનખૂગમા	૪૭	૭૬ મુલકની હિંમતે	૬૮
૫૫ વસતમા	૪૮	૭૭ પવનને પ્રશ્ન	૬૯
૫૬ ડગ ભઈ હવે	૪૯	૭૮ સૂકો પટ	૭૦
૫૭ ૧૯૯૮ની વૈશાખની		૭૯ પ્રભાતે	૭૧
મધરાતે	૫૦	૮૦ રમૂતિ	૭૨
૫૮ અટૂલો સૂર	૫૧	૮૧ સન્ધ્યાકાગે	૭૩
૫૯ ઝખના	૫૨	૮૨ બહુ ય સમસ્તુ છતા-	૭૪
૬૦ એક પ્રિયુમાએ	૫૩	૮૩ વાસના	૭૫
૬૧ સન્ધ્યાકાગે	૫૪	૮૪ એક રાત્રિ	૭૬
૬૨ પ્રિય જતા	૫૫	૮૫ અમૃત્ય પદ	૭૭
૬૩ તું જતા	૫૬	૮૬ અનિદ્ર-નયનો	૭૮
૬૪ તૈયાર રહેને	૫૭	૮૭ ઝખના	૭૯

શુદ્ધિ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	હિ	જોધજો
૧	૩	ખીચારા	ખિચાગ
૧	૬	કં	કં
૧	૭	ગોટા	ગોટાં
૧	૧૪	જગત	જગત
૧	૧૪	વિભુનાં	વિભુના
૨	૨	લીધા	લીધાં
૨	૨	આમલા	આમલાં
૨	૭	મટેલા	મટેલાં
૫	૧૦	જથો	જથો
૫	૧૧	પળે	રહે
૮	૧૧	અપવા	અર્પવા
૧૦	૭	જાતુઓ	જાંતુઓ
૧૬	૧૪	યૌવનોલ્લાસમ	યૌવનોલ્લાસમાં
૧૭ .	૬	સ્વર્ગમાને	સ્વર્ગમાને
૧૭	૧૧	દયામાં	દેયામાં
૨૦	૧૦	દથે	દાથે
૨૮	૯	સાન્નિધ	સાન્નિધે
૩૮	૮	પ	પે
૪૨	૧૪	છટાયે	છંટાયે
૪૨	૧૪	છાટણાં	છાંટણાં
૪૩	૪	મુશાપરાપૂર્તિ	મુશાપરાપૂર્તિ
૪૩	૧૦	દુમે	દુમે

૪૬	૩	નીલીમા	નીલિમા
૪૭	૬	દહટ	હહટ
૫૧	૫	વહેતો	વદતો
૫૪	૧	અતિમ	અતિમ
૫૪	૮	આમહું	આમહું
૫૪	૧૪	ઠરણ	ઠરુંણ
૫૬	૬	હણ	હણ
૫૬	૧૪	સજવનીની	સજવનીની
૫૮	૮	જગર	જિગર
૬૨	૫	સુરીલીતાને	સુરીલી તાને
૬૨	૮	ધારણના	ધારણના
૬૮	૩	વિજન માઝને	વિજય મઝિલે
૬૮	૧૬	શ્રુખના	શ્રુખના
૭૦	૧૪	ઝરી	ઝરા
૭૧	૧૪	જપતું	જપચું
૭૭	૯	કૂણા	કૂણા
૭૮	૬	કપ્પીઓ	કપ્પીઓ
૭૯	૧૬	પૂદંગે	પૂદંગે
૭૯	૧૭	હિમગય	હિમગય

હંડી

• મહાકાન્તા •

હંડીહંડી હિમ વરસતી વાયુની દહેર આવે.
મૂંગામૂંગા તરુવર જીભાને ચ ધીરે ધ્રુજવે.
આછુંઆછું તિમિર હરતા તારલાં એ ખોંચારા
હંડીખીકે ગગનપટમાં ક્યાંક ખૂણે લપાયા !

પંખીઓ એ કલરવ મૂકી શાન્ત થૈને લરાયાં.
માળાઓ ને દ્રુમતણી બજોલોમહીં ક છુપાયાં.
ને આ મોટા પશુ પશુ નિરાધાર થૈને જીલેલાં.
સૌ એ હંડી ફૂર લહરિયોથી મૃતપ્રાય થાતાં.

પેટે પાટા દઈદઈ બચાવ્યા કણે વાવિયા, ને
વહ્નિબાળે તૂંડતૂંડ થતી કાયથી પાણી પાઈ,
લીલા પાકે લયતી કીધી આ વિશ્વની વાડીઓને
શીતાગ્નિની બરફ ઝરતી હિમજવાળા પ્રભાળે !

ક્યારે હાવાં ફર કરી સહુ સૂર્ય તેજે પ્રકાશે,
ઝીલે ભગો જગત, વિભુનાં શીતવહ્નિ વિનારો ?

હંડી

• મદાકાન્તા •

હંડીહંડી હિમ વરસતી વાયુની દહોર આવે.
 મૂંગામૂંગા તરુવર જોભાને ચ ધીરે ધુળવે.
 આહુંઆહું તિમિર હરતા તારલા ચે બીચારા
 હંડીળીકે ગગનપટમાં કયાંક ખૂણે લપાયા !

પંખીઓ ચે કલરવ મૂકી શાન્ત થેને ભરાયાં.
 માળાઓ ને દુમતણી બળોલોમહીં ક છુપાયાં.
 ને આ મોટા પશુ પશુ નિરાધાર થેને જોલેલાં.
 સૌ ચે હંડી ફર લહરિયોથી મૃતપ્રાય થાતાં.

પેટે પાટા હધંધધ બચાવ્યા કણો વાવિયા, ને
 વહ્નિઝાળે તૂટુંતૂટું થતી કાયથી પાણી પાઈ,
 લીલા પાકે લયતી કીધી આ વિશ્વની વાડીઓને
 શીતાગ્નિની બરફ ઝરતી હિમબવાળા પ્રજાળે !

ક્યારે હાવાં ફર કરી સહુ સૂર્ય તેજે પ્રકાશે,
 ઝીલે ભગો જગત, વિભુનાં શીતવહ્નિ વિનાશે ?

એકલા

• ઉપનવિ •

નીલી અને સ્વચ્છ ણિછાતમા યથા
ભરી લીધા કૈંક અસખ્ય આભલા,
નિરખ ને નીલમ-રંગી આભમા
મદી લીધા ક્રોટિક તેમ તારલા.

આકાશગંગાતણી કંઠકંબુએ
માલા ધરી, ઉજ્જવલ સ્વચ્છ વસ્ત્રો
હીરા મઢેલા, ધરીને ઉમગે,
નિશા લળે ક્રોટિક અગભંગે.

શિલાસનેથી નીરખી સુરમ્યા
લીલા નિસર્ગે રમણીયતા ભરી
આહ્વાદતી માદક શીત વાયુની
આવી રહી સ્પર્શતી મદ દહેરી

સખા સહે જાન્ય નિસર્ગલીલા
ન્હાળી, હવાં નીરખવી અકેલા ।

વિરાટ-કથા

• મિત્ર •

હું ક્ષુદ્ર માનવ મહા મનુજૈઘમાંહી;
 હું એક વારિકણ સિન્ધુ મહાન માંહી.
 હું જૂઠ્ઠીની ઠળી સમો જગળાગમાંહી
 બીલી રહું સર્ગ વરેણ્ય ભાનુનાં.

અખિધ વિરાટમહી કોઈ ખૂણે રમતો,
 હું તો વિરાટતણું એક અણુ જ માત્ર;
 ને વિશ્વદેવતાણું તેજ ઉરે લહંતો,
 વિરાટનું ગૌરવ અતરે ધરું.

શું આ વિરાટ નહિ આ કણથી બનેલ ?
 તો શું વિરાટ નહિ આ કણમાં વસેલ ?

શાન્ત દર્શન

પૃષ્ઠા

બધુ યૌમસામ, રાત્રિતણી શાન્ત સુષ્તિમહી,
વિરાટ જગની પટે અરવતા છવાઈ રહી
ધોમા ડગ ભગત આજમહી વદ્રમા એકલે
મહા ભુજગ ફેણુમા અગમગત બાણે મણિ
પૂણે કયહી અબૂકતી ધવલ કો'ક તારાકણી

દૂમે ગગનઆગણે ધવલ પાનળી વાદળી
કદી તમતમાટ તીવ્ર કરી જિંતી ચીબગી
અને વિપળમાજ શાન્તિ નિજ રાજ્યપ્રસ્થાપતી

મહા ખખડધનજ વૃક્ષ પણુ રક્ષ ગા શ્રીધમમા
પ્રશાન્ત રજનીમહી ધરી સુષુષ્તિ સર્વે જીભા
સમીર પણુ શાન્ત નીરવ પટે કયહી દહેરતો
શીંગી મધુર દહેરથી ધડીક સર્વ ટોલાવતો

નિસર્ગતણી બબ્બ શાન્તિ મુજ અતરે ટેલતી
પ્રવડ જિહગત લુપ્ધ ઉરસિન્ધુને શામતી

ભલે મારા માર્ગે

- સિખારી -

ભલે મારા માર્ગે સૂરજ નહિ, ના ચંદ્ર ય ભલે,
 ઉપા-સંધ્યાકેરી સુરખી નમણી યે નવ ઢળે,
 શુભાખોની મીઠી પરિમલ ભલે ત્યાં ન પ્રસરે,
 મઢેલી તારાથી ગગન-ઝૂલ યે ના ફરફરે.

ભલે મારા માર્ગે વિષમ ધરતી, ને રણસમી
 સુકાએલી કેડી, પગ લથડતા ન્યાં ઘડીઘડી
 કરાડો ને ખીણો શિખર કંઈ જિ'યાં નલ સુધી,
 ખુઝાએલી છો ત્યા જગતભરની દીપ્તિ સઘળી.

ભલે મારા માર્ગે ભયકર જોલેલા વડરિયુ,
 વિકારોનાં જયો સકળ, પથ મ્હારો રધી વળે;
 નિગશા યે ઘેરી કદીક ઉર ને છાવરી પળે
 અને પ્રત્યાઘાતી બળ પ્રબળ છો સાથ જોમટે.

છતાં મારે આજે અડગ કદમે ફૂંચ કરવી,
 ઉરે ઝંખી સિદ્ધિ મુજ જીવનની સિદ્ધ કરવી.

અમીઘૂંટ પીધા કરું

• પૃથ્વી •

કપાયલ વિશાળ પૃથ્વીથકી પાતળી પટ્ટી શો,
શરી રજની શીત ધૂળથકી ગાદ પથરાયલો.
દૂરે લઘુક ગામની તરફ ક્યાંક ચાલ્યો જતો,
પ્રલંબ પથ પાતળો કચડીક દૃષ્ટિને લે જતો.

જરી નગર બહાર દૃષ્ટિ મુજ ફેંકી હું ન્હાળતો.
પ્રશાંત રજનીમહી પ્રકૃતિ ભવ્ય એ માર્ગમાં.
પ્રકાશ સ્થિર વેરતા વીજળીના દિવા હારમાં
ઊંભા ગહન ધ્યાનમગ્ન અવધૂત શા માર્ગમાં.

પસાર થતી રાત્રિરાણીપદ ચૂમવાને સદા
સમુત્સુક થઈ કતારમહી સર્વ વૃક્ષો ઊંભા.
પ્રલંબ જક તારદોર કંઈ ગૂઢ વાતો ઉરે
વહંત, પથરાયલા પથમહી ઊંચેરા શિરે.

પ્રશાંત રજનીમહી સૂસવતા શીળા વાયરા
શુચિત્વભરી શાંતિને કહીકહીક સ્પર્શી જતા,
સૂકાયલ ખરી જતાં જરીક સ્પર્શથી પાંદડાં.
ઊંભા અખડધજ્જ વૃક્ષ પળ વાયુથી ધ્રુજતાં.

ઊંભેલ છડીદાર શા છડી પુકારતા લીંમડા,
ખીલેલ નવમંજરીથકી મુગંધી ફારી રદ્યા.

અપર્ણ રૂપહીન તોય નિજ નૂર પૂરીપૂરી,
ઉધા ટશરંગી પુષ્પ ધરીને જિભા કેરડા

જટાન્નૂટ સમી લગુંળત અગણ્ય વડવાઈથી
પ્રગાઢ પથરાયલા વડ પ્રકુલ્લ ઝૂલી રહ્યા,
અનેક દિનરાતના ઉદયઅસ્તને ન્હાળતા,
નવા શિશુકે શા ખીન્યા કિસલયો સહે ખેલતા.

અતૂટ ત્રિપુટી ઝગત મૃગશીર્ષની પશ્ચિમે,
અને નજીકમા જ વ્યાધ નિજ તેજ વેરી રહ્યો
ઝગત નભમધ્યમા ગહન પ્રશ્ન શુ ઝૂમખું
મહાભુજગ ફેણધાગી વિચરત સપ્તર્ષિનુ !

વિલોલ નિજ તેજથી રજ રજત્તણી વેગતા,
અસંખ્ય કણ આભમા ઝગમગત તારાતણા
કણેકણ વિરાટ પ્રશ્ન લઘુદેહધારી રહ્યા,
ઝગત નિજ તેજ વર્તુળ નલે ઉભળી રહ્યા

કણેકણ મણવ વાત મુજ સાથ મૂગી કરે,
સુખાર્દ્ર હૃદયેથી કે ઝરણુ જિભિ કેરુ સરે
બની કણ નિસર્ગનો અજળ શાંતિથી હુ શ્વસુ,
અને પ્રકૃતિભવ્ય દૃશ્ય અમીઘૂટ પીધા કરુ

કિશોર

પૃથ્વી

કિશોર, જગળાગના સુરભિ કૈરતા ફૂલડા !
 અખડ જગજ્યોતને ઝળહળાવતા દીવડા !
 અહો, ઝરણુ શા પળેપળ સ્થળેસ્થળે ફૂટતા,
 અનેક ગિરિમાળથી પુનિત વહેન પુણ્યોદકે,
 પ્રકુલ પમરાવતા સુરભિ હાસ્યપીયૂષનો,
 સુધા વિમલ દાળતા કીડનમસ્ત ફુલદાનને,
 સ્નપાવી નિજ માતપિતૃપગલા વધે આગળે,
 અને પ્રળળ ઘોષવા પ્રખર વેગીલા શા ગની
 સુવાસુલભ પૂરમા નિજ પ્રિયાક ખૂદી વળે
 સમસ્ત નિજ સંચિત પ્રકૃતિ આદ્યના અર્ધ્યને
 અનન્ત લવપથથી ભજત ઈષ્ટને અપવા
 અખૂટ પથ ખૂદતા ઉર અગાધ આશાભર્યા

અહો, પુનિત શૈશવી સુરભિ મ્હેક મ્હેકી રહે,
 પ્રલંબ જગપંથની સકળ મૂળ વાતો ઠહે

સંધ્યા ઢળતાં

• વસન્તવિલાસ •

સંધ્યા ઢળુંઢળું ચતી હમણાં ઢળી ગૈ.
 ઝાંખી પ્રભા કનકવર્ણી ય ઓસરી ગૈ.
 અંધારશોકતણી ઓઢત ઓઢણીઓ
 નિઃશ્વાસ નાખતી ઊભી સઘળી દિશાઓ.

કેલાહલો શમતઃ મોન ગભીર ઘેરું
 ધીરેધીરે વધતઃ જીવનયુદ્ધ કેરું
 લેકાર દ્રશ્ય ઘડી યામિની આવરે છે.
 કોટિલ્યપૂર્ણ જગ સુષિતમહી ઢળે છે.

પૂજા વિરાટતણી કેા કરતો પૂજારી
 પ્રજ્જવાળતો દિપક તારકના રૂપેરી,
 અંધારમાં અબૂકતા; જ્યમ આ ઢળેલા
 વિશ્વે ઝગે જીવનજ્યોત ઉભળનારા.

સંધ્યા વિલાય. રજની નિજ રાજ્ય સ્થાપે
 ચિદ્ર અંજરે હૃદયઠારક શાન્તિ વ્યાપે.

તમા ન જરી યે મને—

પૃથ્વી

તમા ન જરી યે મને મુજ સમૃદ્ધિ છુટાય, ને
ખનુ ઘરવિહીન, વસ્ત્રહીન, હીન સર્વસ્વથી,
અમી ઉરનુ કિન્તુ પ્રાણુપ્રહ, હુ ખ મંતાપના
સુતપ્ત રણુમધ્ય, પ્રેમળ, કદી સુકારો નહીં

૧૧-૧૨-૩૬

પર્વત હૈયા

પૃથ્વી

શિરોજાત ભૈલા મહા ગગન ચુખતા અદ્રિઓ
પ્રમદ દગવે શિલાભર, સુતીક્ષ્ણ કાટાભર્યા
અસખ્ય કઈ આખરા, ગરળ વામતા જંતુઓ,
કરાક, ખીણ, ઘોધ, ને હિંમકની ગુફા કારમી
ખચી શરીર ઉપરે પણ, રસપિ શા એ મદા
ઝરે અમૃત મિષ્ટ, કે હૃદય કારનારા ઝરા

૧૫-૧૬-૩૬

પ્રદોષે

• પૃથ્વી

વિલાય નભતેજ : કલાત દીસતો રવિ પશ્ચિમે
જતો વિરમવા; પળેક નવરંગી તારો વડે
ગૂંથી અલક મંધિકાની, -શરમાળ મુગ્ધા સમી.
વિનમ્ર યની વેલી, વૃક્ષ, વળી આ લીલૂડી ધરો
દઈ રહી વિદાય. સ્વારી રવિરાજની માજની
ચઢી, જલદ-પાલળી ડગુમગુ થતી બહે જતી

નિશા અભિનવા, થઈ મુદિત લેતી ઓવારણા,
ગિઠાય ગવિના જતા જગતતેજના ધારણા
ખીલે પળપળે નવા ગગનગોખમા તારલા •
ખચે નિજ કિરીટમા રજની કેટલા હીરલા !
શશાક નભચોકમા પ્રણયરગરાગે ખીલે •
વિમુગ્ધ ઉરભાવથી રસદ છેડછાડો કરે :

વિલોલ નિજ નેત્રથી પ્રિય નિર્મલો પાઠવે,
યુવાહરય દમ્પતી પ્રણયરાગ સોત્રો સ્તવે

ઉપા કનકથાળમાં—

• ૫૫૫ •

ઉપા કનકથાળમાં મુખગ કકુ મોભાગ્યનું
 લઈ, નિજ મુભાગ્યનો દીપક નિત્ય પેટાવવા
 પ્રભાત કૂટતા જ પૂર્વમર્દા પાય નિત્યે ધરે
 અછત્ર નભમધ્ય તપ્ત રવિરાજના રાજતા
 મુભવ્ય પગલા પડે, ભર જપોર ત્યારે થતા
 અને મુખગ મધિ માધ્યસમયે રજે સ્વર્ણની
 રમી, રવિ વિદાય પૃથ્વીતણી રમ્ય લેઈ ગઢે
 ખીલે નમણી બાકી કેખ નભગોળમાં ચંદ્રની
 અને દિનની ખાલીએ પ્રગટી શુકતારાકણી
 પળેપળ નકુનલું વમન રાત્રિરાણી ધરે
 મુખેથી સિમતપુષ્પ શા ધવલ તારલાઓ અને
 દિનેદિન નવાનવા પ્રકૃતિ ઉપ-રંગો ધરે
 અહો દિવસરાત શી નિયતિ ચક્રમાળા કરે !
 અમખ્ય ઉરથી શીળા પ્રકૃતિગીતસોનો અરે

૨૪ ૧૨-૩૬

પ્રણય-મૂર

સિખરિણી

શમે શીળી મધ્યા પ્રકૃતિ નીસરે રમ્ય નભવા,
 છવાયે શાન્તિનુ મધુર મધુ સામ્રાજ્ય જગમાં
 ઉરાદાશે ત્યારે તુજ પ્રણયના સૂર અણલે
 મૂળા બતમ્તાગે રણુઅણી છોટે, અતર ભરે

૩૧-૧૨-૩૬

સહસ્રલિંગ જોધને

-પૃથ્વી -

અહીં સર સહસ્રલિંગ નિજ ભવ્યતા ધારતું
કલાયુગ વીતેલની સુરભિ મિષ્ટ ફેરી રહ્યું.

ત્રિવિક્રમ, પ્રતાપી, શૌર્યનિધિ, તામ્રચૂડામણિ,
અલંગ ગુજરાતના મહદ સ્વપ્નદષ્ટાતણા
ફરેલ અહીં પાય હોશભર ભવ્ય ભટ્ટાર્કના;
નિહાળી નિજ અંખના સ્વરૂપ મૂર્ત ધારી રહી.

‘વિરાટ જગસાથ ખાથ ભરનાર એ પૂર્વજો.
પ્રતાપી નરપુંગવો ક્ષિતિજ ખૂંદનારામહીં.
અમે તનુજ સર્વ એ પરમવિક્રમાકોતણા
અંગત અહીં તેજપુજ અમ પૂર્વજોનો મહા !’
થતું ઉરમહીં, નિહાળી લઘુવશ વિક્રાતના.
જવક્ષત અખૂંત ભૂતતણી ભવ્ય તેજસ્વિતા !

અમે વિગત તેજઅશ નિજ તેજ ઉજ્જવવાળશું.
વિલીન ગત તેજની લભક ભવ્ય પ્રજ્જવવાળશું

મૈંદર્ય-રનાન

•ભાલિની•

સવતી અમૃતધારા ચંદ્રની તેજઝારી,
પ્રકૃતિ મકળ પીતી મોદથી તેજવારિ.

સજતી સજન કાજે રાત્રિ યે રમ્ય સ્વાંગો,
ચનકચનક નાચે લોલ અંગો ઉપાંગો.

ઝરમરઝર વર્ષે રાત્રિ મૈંદર્યસોતો,
વિરલ દ્યુતિ જલે હું આજ અંગાંગ નહાતો.

જગે ક્યારે—?

• શિખરિણી •

હજારો વર્ષોથી સતત સળગે ચુદ્ધભઠકા.
મનુષ્યોના હૈયે અતિશય ભર્યા આગકટકા.
ધખેલા અંગારા જરીય હજી તો શાંત ન થતા,
તહીં રાતા રંગે સળગી ઊઠતા નિત્ય જમણા.

છવાયેલા વિશ્વે ગરજ વમતાં માનવજૂથો,
દમંતાં, ત્રાડતાં, દશન કંથકતાં હરપળે;
ઉન્હા અગારા શાં નયનદ્વયથી વહનિ વરસે,
મહાચુદ્ધજવાળા જટિલ જગને આટલી ફરે.

થીજાયેલા કૌયે દલિતજનનાં શોષિત ચૂંમે
વડે ભૂખ્યા જેવાં : રુધિર નીગળંતાં મુખ નિસે.
હુટાવે ફગોળે રતન સરખાં યૌવનધનો.
છપાયેલા એ તો મનુજ બુઝ્યે રાક્ષસગણો.

જગે ક્યારે શીખાં ઝરણુ ફૂટશે, આગ શમશે ?
મહાનંદે પૃથ્વી પ્રિય પ્રણયમત્રો ધ્વનવશે ?

અમૃત દર્શનો

- અઠપૃષ્ઠી -

પ્રભાત ફૂટતાં—

સલજ્જ પ્રગટે ઉપા અરુણરંગી પાનેતરે
 વીટિલ તનવેલ, હેલ જગતેજઢેરી ધરી
 શિરે, હમતી નીમરેઃ જગત તેજવપાં ઝીલે.
 ગપોર ખીલતાં—

પ્રમજ રવિરાજ રૂવચ્છ નભઢેરી ગાહી પરે
 ધરે ચરણુ; ફુલ્લ યૌવનપ્રભા પ્રભાળી રહે.
 પ્રદોષ ઢળતાં—

વિદાય થતી સન્ધિકા, મણ્ડરંગી માફા ફડા
 પ્રતીચીમહી ફેલતા; ધુધરિયાળ કેં વેલના ?—
 સુરમ્ય રણુકાર કણું પડતા; રત્નચાહિતા
 દિશા ઝળહળી ઊઠે; રમરણુ ગુફી શાં ફૂટતાં.
 નિશા વિલસતા—

પ્રસન્ન પગલા ધરે રજની યૌવનોલ્લામમ
 વિલામગૃહમાંઃ શરત્તભ બિછાત નીલી ધરે.
 ઢળેલ દિનપાંપણે જીવનસ્વપ્ન શાં ફૂટતાં
 અનેક ઉડુફેલડા, નભપથારીમાં ફેરતાં
 શશાંકઉર ઠોમગું ધવલ તેજગંગા દ્રવે.
 અને પ્રણયઆર્દ્ર હૈયું મુજ બિમિઓતો સવે.
 સમુદ્ર ગરજે અહીં વિકૃતિ ઘોર ઉન્મત્તનાં;
 લ્યહીથી પ્રસરી રહ્યા પ્રસહ ફટ હાલાદલો

તદા પ્રકૃતિ રમ્યનાં અમૃત દર્શનો અર્પતી
અમૃત્યઃ ક્ષણને ઉરે સુચિર હું નિષેવી રહુંઃ
અનનુભૂત શાન્તિ લહું.

૧૪-૩-૪૦

કયહીં ભટકતો

• મંદ સિખરિણી •

કરી તાણાવાણા તમસદ્યુતિનાં, કેં બરી લઇ
હીરા નીલાધોળા ઝગમગ ચતા, સ્વચ્છ ઊજળા
અને સ્વર્ગગાને રજત-કસળે રમ્ય વચમાં
મૂઢી, આછો સાળુ અજળ કંઈ નક્ષત્રથી ખચ્યો
ધરી લેને અંગે

નિશા આ ઉંમંગે નિજ શયનખંડે પગ ધરે.
અરવ પગલે શી અભિસરે !

મીઠેરી શાન્તિનુ જગત પર સામ્રાજ્ય વિલસે
વળી આછોઆછો પવન પણ ઉલ્લાસથી લસે.
અન્નાદ્યાં કૂલોની સુરભિ મદમાતી વહી રહે.
નિશાના હૈયામાં પ્રણયનિધિ હિલ્લોળ ઊંછળે.

અહીં ઘેલુઘેલુ હૃદય ધડકે છે રજનીનુ;
અને આવેઆવે કયહીં ભટકતો રાત્રિપતિ ! તું ?

હતો હું એકાકી

ખડ શિખરિણી

હતો હું એકાકી, થય વગરનો કયા ય ભમતો,
 વિજન વનમાહે રવડતો
 ત્રણ અગણ્યથી શોષિત ઝરે
 જગત પરિતાપે તન જળે
 તહીં તે આવીને સ્મિતઝરમુખે હસ્ત અહિયો.

બને મારા હૈયે તુજ પ્રણયના રમ્ય પડયા
 ઉર ધબકમા મેં અનુભવ્યા
 જીવનધનકોપો ભરી લીધા

૨૦-૭-૪૦

મનમના ગાલના તલ પર—

શિખરિણી

હયે કે પ્રેમીનું દિલ, વિગ્રહથી દગ્ધ થઈને,
 તમારા ગાલે શું તલ સમું જનીને જ વિરમ્યું ?

ચાહું

કરે એ ચુટાઈ ઉપવનયકી હા ! પ્રિયતમે !
 ગુલાબ વેણીમા ચડી રદું મહા હુ પ્રિય જની

એક કહાણી

-૫૧૧-

‘તુફાન પળવારમાં શમી જશે.’ મુકાની વધો.
 ‘થએલ નભ ધૂધળું અધિક સ્વચ્છ થે રાજશે.
 જરાક, -પળવાર ધૈર્ય ધરી શાન્ત બેસી રહે !’
 ન કિન્તુ પળમાત્ર થે હૃદય ધૈર્ય ધારી શકયું;
 ણિભીપણ અતાગ સાગરતણા મહા પૂરમાં
 વ્યથા વિકલ, વેદનાપીડિત હૈયુ તટી ગયું
 અસહ્ય જમભાર ફર કરી શૂન્યતામાં બળ્યું.

બંધ દ્વાર

ત્રિધ

ઊઘડુઊઘડુ થાતા દ્વાર એ બંધ થઈ ગયા
 પાગરુપાગરુ થાતા પુષ્પો ચે હુખત થઈ ગયા
 મારે હવે એ નહિ પામવાનું !
 કદી નહીં એ સુખ લાધવાનું !
 વમતની નદન ફૂલમાલા
 ઉરે ધરીને નહિ રાચવાનું !
 આનદનો નદ કદી ન પામવો
 અશ્રુતણી મહેફિલ નિત્ય માણવી !
 કારણની કદન ગીતધારે
 હથે રહી જિન્દગી આ વહાવવી

રે કિન્તુ આ ઉર હજી કયમ માનતું ના !
 રે વ્યર્થ એ મૃગજળે ધસતું હજી ઠા !
 એને હજી ય રસપાનની વેલછાઓ !
 ન્હાળી શકે ન રસજામ ફૂટી ગયોલો !

તને મેં ચાહી ના

- શિખરિણી -

તને મેં ચાહી ના : પણ ઉરતણા એકલ ખૂણે
 ઠદા આવી બેસી ઘર કરી લીધું, બાણું ન હું એ !
 તને મેં ચાહી ના : પણ તુજ વિના સૂન્યવત શે
 બધું હાવાં બાસે ? કયહીંથી મન એલું થઈ ગયું ?
 તને મેં ચાહી ના : પણ નયન શાને અહીંતહીં
 બમે તારે કાળે, તુજ દરશ અર્થે મથી રહે ?

‘તને મેં ચાહી’તી ?’ અવશ ઉરમાં પ્રશ્ન જોઈતો.
 ‘તને મેં ચાહી’તી’ ઉર કણકણે સો વદી જોઈ.

હતું હૈયામાં કે—

• ખડ સિખરિલો •

હતું હૈયામાં કે તુજ પ્રણયના વર્ષણધરી
 યએલી લીલુડી ઉરઘનઘટા આશ્રય થશે.
 અરે કિન્તુ શાને
 અકાલે આ સ્થાને શિશિર જમ્ર આવી ધમ્રમસી ?

જેગેલુ તાજું, ને
 હતું જે, તેને યે
 હહી નાખી તેણે જીવનવનને ઉજ્જડ કર્યું !
 હવે શાને જાકી
 મૂકી તું તે જાતી દુહયતણી આ હૃદય ધરતી ?
 વધુ યર્ષ પડી જેહ વસમી ?

૧-૬-૪૦

હતું આ હૈયું તો

• સિખરિલો •

હતું આ હૈયું તો પ્રખર મહગ શુ ધખધખ્યુ
 ધખેલી રેતીના રણ વગર બીજું નવ કશું.
 તહીં તે આવીને પ્રણય અમૃતજોત ઠલવ્યા.
 ધખેલી સપ્તિમાં લલિત દરિયાળાં કરી દીધાં.
 અદો ! હાવાં એની મધુરપ કરી તાઝગી બરે !
 પ્રિયે, ઠાપેઠાપે તુજ પ્રણયને અકિત કરે !

૧-૬-૪૦

તને નિત્યે ન્હાળું

- ગિખરિણી -

તને નિત્યે ન્હાળું નયનની ઠટોરી ભરીભરી.
 સખા, તોયે ન્હાળું તૃપિત મુખનેત્રે ફરીફરી.
 તને નિત્યે ન્હાળું અધિકતર ભિંમિથી ભેંછળી.
 તને નિત્યે ન્હાળું : અધિકતર શોભા ભેભરતી !

તને ન્હાળું, ને ત્યાં નવલરમ છેળો છલકતી;
 તને ન્હાળું ત્યાં તો નવલરસ-ભિંમિ ભેંછળતી.
 તને ન્હાળું, ને હું અનનુભૂત ભાવો અનુભવું;
 તને ન્હાળું, ને હું પ્રણયજલ ધોધે ધસી પડું.

ઉપાની શોભામાં લલિત તુજ શોભા હું નીરખું.
 સુરેખા સન્ધ્યામાં તુજ પ્રણયરેખા હું પરખું.
 કરો મારા ગૂંથી તુજ અલકમાં ન્હાળુ તુજને.
 પીઠ મીઠીમીઠી અખટઅર તારી સ્મિતસુધા.

નિહાળુ તારામાં પ્રકૃતિ શિવસૌન્દર્યની છટા :
 સખા, હું ન્હાળું ત્યાં મુજ જીવનની આશ્રયઘટા !

આકાશનું યૌવન આયમી ગયું

મિત્ર

આકાશનું યૌવન આયમી ગયું
મન્દ્યાતણી કુમ્કુમવર્ણી રેખા
આછી પ્રસાગી, નભ આજતું ગયું
સૌન્દર્યધાસી કંઈ કે ઉદોને
સૌન્દર્યની અજલિ અર્પતું ગયું
ત્યા પ્રાચીમાં તો
સૃષ્ટિતણા યૌવનના પ્રતીક ચો
પ્રકુલ્લતો પૂનમચન્દ્ર આજે.

કિન્તુ, ગયું યૌવન મારું આયમી
ખીલ્યું ન ખીલ્યું ત્યહી લુપ્ત ચે ગયું.
ને, ખીલવાની કંઈ કે મનીષા
અમાસના ઘોર તમિઅમા બગી

અમામન ઘોર તમિસ્ર ભેલો
ક્યારે હવે જીવનચન્દ્ર ખીલશે ?
રે, શુ હવે પૂનમ પૂર્ણ રેલશે ?

તારી સાથે

• મધાકાળા •

તારી સાથે કર કરમહીં ગૂથીને ધૂમતો'તો.
 તારી સાથે નવલ મધુરાં ગાન આલાપતો'તો.
 સ્કન્ધેસ્કન્ધો સજડ બરવી મત્ત ઉન્મત્ત હૈયે
 તારું મીઠું ઉર ધળકતું ગીત હું સૂણતો'તો.

તારી સાથે નયન નયનોમાં ગૂથી ગોળ કીધા,
 મીઠા મોને પ્રણયરસ પીયૂષ પ્રત્યુષ પીધાં.
 તારી સાથે નિત નવલ મેં સ્પષ્ટસૌન્દર્ય ન્હાળ્યાં,
 ને સ્પષ્ટિનાં તુજ નયનમાં સર્વ સૌન્દર્ય બાળ્યાં.

તારી સાથે મુજ જીવનના સ્તોતસ્તોતે ધૂમતાં
 ટાઢાં-ઊંઢાં ઝરણમહીં ત્યાં સાથમાં સ્નાન કીધાં.
 તારી પાસે કરુણ-રમનાં ગીતડાં કેંક ગાયાં.
 તારી પાસે મુજ જીવનના હુ ખ સર્વે જીલાયા.

મીઠીમીઠી ક્ષણ વહી ગઈ કેટલી ! કેંક વહેશે
 હૈયુ તારા પ્રણય-રસના વર્ષણે મત્ત રહેશે.

સખા, શાને ?

• શિખરિણી •

સખા, શાને તારી ધગક મુજ દેયે ય ધગકે ?
 સખા, શાને મારાં નયન તુજ માહે જ વિગ્મે ?
 સખા, શાને મારું હૃદય જમ તું પે જ દળતું ?
 નિરાંતે હાવાં એ પરમ કૃતકૃત્યે ધગકતું !

૨૧-૬-૪૦

ઋત્યા તારી ગાતો—

• શિખરિણી •

બલે જાણેજાણે ગગનભરમાં કાળ ભરતો
 જોડું, તોયે મારી પ્રિયતમ ધરાને નવ જૂલું,
 જહીં મેં આ મારા ડગુમગુ પગે આશ્રય લીધો,
 પીધા જેના મીઠાં કુશ-અમૃતનાં ધાવણુ અને
 મળ્યુ આ જીવેશ મુજ દયન અર્થે બગ મને.

ધરા ! તારી મીઠી મુખદ સ્મૃતિઓ કેમ જ જૂલું ?
 ધરી દેયે એને અધિકતર આલે જોડી ગું
 ઋત્યા તારી ગાતો ગગનપટ કલ્લોલિન કરે,
 અને એ કલ્લોલે મુજ લવનને આયંક કરે.

૨૧-૬-૪૦

નિશ્ચય

- પૃષ્ઠી -

ભયંકર કુરૂપતા ઊંછળીઊછળીને ડસે;
 દણીધર અસંખ્ય કૃષ્ણ મનુરૂપધારી ધસે !
 અખૂટઝર ઝેરથી લબલબાવી નિહવા હસે.
 સમસ્ત જગને સહુ પ્રસહ ફૂટ ઝેરે ભરે.

અધોર પ્રલયાગ્નિની નભથી હેલિઓ વર્ષતી.
 સમુદ્રમહીં યે અહો, પ્રખર અગ્નિઝાળો થતી.
 અમત્યમહમત્ત ઘોષથકી નોળતો જાળતી.
 સમસ્ત જગ ત્રસ્તની પ્રલયખંજરી વાગતી.

અનર્ગળ ઉછાળતી ગરળ ઝેરી ફૂટકારથી,
 અકારણ જ મૃત્યુઓ દમદમેથી ઉચ્છવાસતી,
 ગિભીપણ પ્રચડ તાંડવ અકાડ હેંકારતી,
 હશે મનુજ સૃષ્ટિ કે મકળ સૃષ્ટિ આ પાશવી ?

છતાં ય અવિશમ ઝૂઝીશ અખૂટ આશા ભરી,
 અભેદ ઋતળખતરો સકળ અગાંગે ધરી

તાહરા ગીત ગાવા

મત્તાના

તાગી જાત્રી અલકલટમા ગૃથીને આગળીએ
 મૂજોમૂજો તુજ નયનસૌન્દર્યને પી ગદ્યોતો
 બીડી લેને બધમહી તને વેગથી બંધ રહેલા
 તારા ગીઠા પ્રણયમધુના ઘોષવા ઝીલતોતો

નહાળુ તારા નયનમહી હુ મૃતિ નાનેરી મારી
 ને, ઢોળે ત્યા પવન મધુરો રેશમી પદમ તારી
 બીડી દેતા અતિ સમ મને કોમળા નેનપણો
 હુ તો ત્યા થે તુજ પ્રણયના ગીત કે ગૂણ રહેતો

તું માનિધે છોછળી છવતા બિમિના જે ઉછાળા,
 તું માનિધે અખૂટ ફૂંટતા મ્નેહના જે કુવારા,
 ઝીલું બહાલી રજરજ દગી સર્વ મ્નેહધારા,
 નેત્રોન્મેષે અખૂઝ તરસે કોપકોષે અધીશ

મારે હૈયે ચરમ વસતી વાછના એક હાવા
 ખુલ્લા કંઠે અખૂટ રસથી તાહરા ગીત ગાવા

તને હું ચાહું છું

• શિખશિલ્પી •

તને હું ચાહું છું હૃદય તુજપે પૂર્ણ જ ઢળ્યું.
 અને તેમાં પાછું તુજ હૃદયનું પીચૂલ મળ્યું.
 'તને હું ચાહું છું' કંઈ જ વધુ એથી નવ કહું.
 તને હું ચાહું છું: કંઈ જ વધુ એથી નવ ચહું.

મૂકી પૂછત આશા

અચ્ચા

આને ઉન્નિદ્ર નેત્રે જગત નૌરખતુ દાલની ઘોર અજા
આને ઉન્નિદ્ર નેત્રે જગત નૌરખતુ સન્નૃતિઠેરી મધ્યા ।
નહાળે ઉન્નિદ્ર નેત્રે હૃદય ધડકતે નાશના નર્તકાની
જગી ધીંગી જમાતો, મરણુડણુકથી તાડવી ઠેક લેતી

ઝેગીવી ઘેલછાઓ નિતનિત નવથી સિદ્ધિઓ હામી દેતી,
ગર્વીલા હિંચનાદો, પવપલ્લ ઘડતી પાશવી વિશ્વજીણા,
ગાળે ભેંકાઝ ત્રાટે, ભરવી જગતને નાગચૂડે બરાડે,
લોહીના ધોધવામા અગણુ મનુજના કોચલાઓ ડુબાડે ।

પૂગીને માનવીએ અયુતઅયુત કે વર્ષથી ખાતરોમા
પોતાના હાડયામો, રુધિરઝરણુ ને સ્વેદના ધોધવાઓ,
સિંચી મૌ સ્પષ્ટિખોળે મુભગ ખિલવી કે મસ્કૃતિ વન્ધરીઓ
આને થે ભોયભેગી અહુ । તન્દ્રાતી કાગ્મા ક- નોથી ।

રે ! રે ! આ આત્મહત્યા, મનુજમનુજની ઘોઝેગી નિધાસા ।
ક્યાઝે, ક્યારે વિરામે ? અયુત નયનથી ઝંકી પૂછત આશા !

મૂગી વેદના

કેને રે ઠહું ને કોણ સાંભળે
મારા કુધિયાની વાત ?
મૂગી રે મૂગી માગી વેદના,
ઉશમાં શમવું દિનરાત !

—કેને રે.

છાનાં રે છાનાં આંસુ આંખથી
ડળકી પડતાં કો'વાર,
હૈયાકેરી મારી વેદના
શમવી જાતા લગાર.

—કેને રે

તારું રિમત

અન્યાય

તારા બે ઝોણ મીઠું જરીક મલકીને શાન્ત પાછા સુહાવે.
હેયે તો એટલામા જલધર ધનુઓ કેટલા ચે રચાવે.

સજલ નયને

-દરિયા-

સજલ નયને ન્હાળું ફરેફરે જતી ગાડીને.
 મુજ પ્રિતમને આવેઆવે કયહીં લઈ જાય એ ?
 મુજ હૃદયને સાથે શાને ત્યહીં વહી જાય એ ?
 મુજ સહજને લૂટી, શાને મને મૂકી જાય રે ?

તુજ હૃદયની ઊંળેઊંળે મદા હલતો હતો,
 તુજ પ્રભુયનાં પીયૂષોમાં રૂબેલ ચદા હને,
 જગતભરની ત્યારે ન્હોતી મને જદી એ પડી,
 તુજ પ્રભુયનાં પીયૂષોની જહીં વરસી ઝડી.

પણ દિવસ એ સર્વે બહાલા ! ગયા પગમાં વહી !
 પ્રભુયનિધિની ઊંળેઊંળે જહીં ચઢવી ગઈ,
 ખખર મુજને ન્હોતી કે આ કરાલ વિયોગની
 વિકટ ક્ષણ ત્યા ધીરેધીરે બટે ઉર ચીંતી !

મીઠું દિતિજે ફરેફરે વહી જતી ગાડીને.
 અધીર નયનો રોડે પૂઠે બધું ય ફગાવીને.

મુનું રથળ

• વસવતિલક્ષ્મી •

આ એ જ એ જ રથળ કે જ્યહી તારી સાથે
 બેસી અપૂટ રસથી કંઈ વાત કીધી;
 ન્હાળી વળી પ્રકૃતિની રમણીય શોભા
 તહારી સહે જહીંથી; એ બધું યાદ આવે.

મૂળામૂળા કહીક તાહરી નેત્રલીલા
 ન્હાળો વિલોલ વિલસત, પરોવી મારાં
 નેત્રો ત્યહીં, વરસતી મધુન્નેહ ધારા
 પીધી અપૂટ રસથી તુજ ગાયમાં જ્યાં.

હાવાં અહીં જ મુજ એકલ આર્દ્ર નેત્રે
 ન્હાળી રહું પ્રિયતમે, તુજ સ્થાન ખાલી.
 કેં ભૂતનાં સ્મરણ દ્યાં સળગી ઊઠે, ને
 હેયુ અશાન્ત મુજ મૂક રડી રહે આ

તારા વિહોણુ રથળ હુ નીરખુ; ઉઞે આ
 મોન્તં પ્રચંડ ઊઠતા તુજ ઝખનાના !

અમે એ ગંગાને

સ્થિતિરિત્ત

તમે ઓન્દરોની મુમધુર ગ્યો ગમ્ય કવિના,
 ઉપાસન્ધ્યાકેગ નિત નવીન ઉપો નોંખના
 રસીલી ગતોના વિવિધ અભિમાને મદભર્યા,
 અપાટી મેઘોની જલધર ડમાનોથી છૂટા,
 મુગ્ધી ઓન્દરે મભન, કર કે તાજપભર્યા
 ઉગેમિના ફળા કમલ વળી શીંગા વિમ્સતા
 મુકાલી એ મોડી મધુર ગઝલી ગમ્ય મરિતા
 વહાવો કાવ્યોની, જગતમહી કલ્લોલ કરના

અમે તો એ શીંગી મુખદ સરિનાના અંણને
 પ્રયત્ને પામીને ભગીચ, સદાએ હા જશુ,
 હોંઠા હોંઠાને, જ્યાં એવન મડતા દિવ્યકમહી,
 અદીઠા જ્યાં મીઠા રવિકેદય ને આન્ધ્ય-સમયો !

અમે એ ગંગાના પુનિત અંણાઓ વહવશુ,
 મૂતેલી મુદિમા એવનરસછોળો હવવશુ

પ્રકૃતિ દર્શને

• મેઘાકાંતા •

તાનં લીલાં વસન ધરીને લીમડા ઉલ્લસે છે,
વાયુઝોલે હળુહળુ થતા પીંપળાઓ હસે છે.
આછીઆછી કૃપળ કુમળી નવ્ય રંગે લસે છે,
સૃષ્ટિકેરા કણકણ સૂતા પ્રાણ જાગી શ્વસે છે.

વર્ષાકેરા અમૃતજલમાં ઘોઘ અંગો ધરિત્રી,
ઓઢી નીહું વિયત, ધવલા તારલાઓ મટેલું,
ઠહેતી શીળી શરદઋતુની આંદની મુક્ત માણે.
ને હેમન્તે નિજ વસન જૂનાં ઉતારી ફગાવે.

રિસાએલી નિજ પ્રિયતમા માનિની કાળ જેમ
લાવે પ્રેમી ઉરપ્રણયના રંગરંગેલ વાદા,
ને, કોડીલી વધે અલિસરે નવ્ય શૃંગારસજ્જ,
તેવી આજે પ્રકૃતિ વિલસે પૂર્ણ ઉદ્ધાસમત્ત.

ન્હાળી નિત્યે અધિક નવલા સૃષ્ટિના રાગરંગ,
અંકાકી આ ઉરમહીં કશા જાગતા લાવલગ !

વેદના

. પૃથ્વી .

મને ન ગમતી જગીય મુજ જ્ઞાન આ ધાગીને—
 ભયંકર હોયહોય કળણમાં નગતાળ આ
 પ્રથેલ—અપવિત્ર આત્મ લઈને હુ કેવી રીતે
 સખા, તુજ કને—પવિત્રનમ તાહરા સ્થાનમા—
 મુરમ્ય શિવ—મત્ય—મુન્દરતણાં હોયાં મનિદે
 ધરી પદ શકુ જગીય ! હમની મને વેદના.
 કદીય નહીં, કે કદીય નહીં તાગી આયે હવે
 સમન્ન જગ મહેલવાની મુજ આશ પૂરી થયે !

અટે, પણ તું બાઈલા ! જગીક હાય દેને મને,
 અધ પતન—ખીલમાંથી તુજ સાથ લેને મને
 ન લેશ પણ આશ એની તુજને કદી આવશે.
 સખા, અમય દેયુ આ તુજ બાળી સદા દોઝે.

પણી કંઠ કટે નૃમી જમનભાગમા ધૂમધું,
 મુરમ્ય શિવ—મત્ય—મુન્દર નદાય આનાપધું

પગથીની કથની

- અનુક્રમ -

મોટરો, ગાડીઓ, ઘોડા, દ્રામ ને કૈંક માર્જકલો,
કાલતુ માનવીને કો' બહેણ વચ્ચે વહી જતી,
કાલિન્દી મરળી કાળી લાંળી વાંકીચૂંકી વળી,
ડામરની સડકના કાંઠાને રોક્કી રાખતી,
પગથી હું, હજારોની રજ માથે ચડાવતી,
જગતપત્ની સમી આહીં મૂંગીમૂંગી નિહાળું આ
જગની જીર્ણ સૃષ્ટિનાં નિત્યનૂતન દર્શનો :

હજી તો આસની મડકો રવિ કાળે ન સ્વપ્ન થે
રે, ત્યાં કૈંકના પગલે હું કૃતાર્થ થઈ જતી.

મોડું થે જાય એ બીકે મિલમજદૂર દોડતા.
છાપાંના ફેરિયાઓના અવાજે ધાન ફૂટતા.
દહેરીલાલા વળી કયાંય લટારો મારવા જતા,
ફિલ્મનાં ગાયનો તાન્તતાન્ત કૈં લલકારતા,
દહેરથી પાય મૂકીને અંગ મારુ ચૂમી જતા.

કાલતુ તારલા જેવા સૂતેલાને વળાવીને
આસની સડકો ત્યાં તો ઝળાંઝળાં થઈ જતી,
રવિરાજતણી સ્વારી કાળે શી રમ્ય ચોખતી.

ધરીને પ્રભુને જીભે વેપારી ત્યા પધારતા.
મૂંડવો કેમ કોઇને રીત તેની વિચારતા.

પોતાના બાપનું જીવે હોય એમ જ આવીને
છત્રી કે પેનના મોટા ડૉક્ટરો આવી બેસતા.

મોમંબી વેચવાવાળો—કે કે એવા જ ફાલતુ
આવીઆવી જમાવે છાં અદાઓ કે અવાનવા.

પોતાનો ખૂંચિયો પોતે પોઝરીને ગળવતા
બળશગણુ આખું ને પોતે સાથે ચ ગાજતા

આંધળાં, અંજહીણાં કે લૂલાં લાચાર આવીને
ભિખારાં ધર્મના નામે ૫ પૈસા કાજ બેસતા.

અળદયાં પંથીઓની ત્યાં કતારો કેંક જામતી.
અને એમ ઘરાકોની લીડ મારે ચતી જતી.

સાંજે આભની સડકો જ્યારે ધૂસર થે જતી,
માથે મારે ઘણી ચે ત્યાં ધૂળ ચખી ચઈ જતી.

ચૂસેલી શેરડીકેરા ફૂથા જેવા મજૂરની
કતારો ઘેર દોડે ત્યાં યાકેલી ને ઉતાવળી.

આવીઆવી હજારોની મેદની નિત્ય આવતી,
સર્વેનાં પગલાં ચૂમી કૃતાર્ય ચઈ ઊભતી.

વેશ્યાકેરા ઘરાકોથી મારે જાજા ઘરાક છે.
મૂંગામૂંગા બધાની ચે તો ચ સેવા બજાવી છે.

ને રાતે મૂક હૈયે હું ચાંદની શીત ઝીલતી,
હોટહુનાં બાલુકાંકેરા પાગળાંઓ ઝુલાવતી.

ભિખારી કુંકને મારે જોળે વિશ્રાન્તિ અર્પતી,
આંધળાં અંગહીણાંને અંકે મારે સુવાડતી.

આભની સડકોમાં યે તારણાઓ અવાનવા
આવીને વિહરી રૂહેતા તેમ મારે ય જોળલે
નિત્યના જાણુડાં મારાં સેજ મારી સુહાવતા.

એમને ઘરમાં ફોઈ માતા કે જાપ ના મળે,
દિવસે આંહીં બેસીને ભીખ માગી પૂરું કરે.

શૈશવે માહરે જોળે કૂદતાનાયતા રમે,
યૌવને ભીખ માગીને, મ્હેનતે વા પૂરું કરે.

વૃદ્ધવે ભક્ષિતાના ધામો આંહીં સર્વે જમાવતા,
જિન્દગી એમ એ મારે જોળે આખી વિતાવતા.

સાથી મારા મદાના એ જિન્દગીઓ વહાવતા,
વિશ્વની પગથી થૈને જિન્દગીઓ શુમાવતા.

પગથી હું, અને એ ય વિશ્વની પગથી સમા,
અર્થના રથની નીચે રગદોળાય માર્ગમાં.

ધસારો અદકો લાગે તો'ય એને સહી લઈ,
વિશ્વની વળજારોનો ભાર પીઠે વહી જતાં.

અમારે નિત્યના આંહીં સૂતાંમૂતા નિહાળવાં
સ્રષ્ટિનાં રથનાં પૈડાં છાતીએથી ફરી જતાં.

કોના કાળે ?

કોના કાળે આસના આજે ચંદરવા આ ઢાળ્યા ?
તારલિયાના તોરણિયે એ ચંદરવા શોભાવ્યા ?

કોના કાળે વીજઝગાકે મેઘલી રાતો ગાળી ?
કોના કાળે ફૂલોફેરી આજ ગિછાતો ઢાળી ?

કોના કાળે હૈયુ આજે હેલે આક્રમણ ?
આનન્દધેલા સાગરના એ લેતું શા હિલ્લોળ ?

કોના કાળે ગોરી ! રાજે પાનેતર ને ચોળી ?
અગેઅગે આજ ઉમગે ખેલો રમની હોળી ?

કોના કાળે ગોરી ! જૂલે હૈયાનો હિલોળો ?
નેહ ભરેલી હીરની દોરે આંખડી લે હિલોળો ?

કોના કાળે હૈયાકેરી આજ મહોલાત ઉઘાડી ?
નેહભરેલી પાંપણકેરી હીર-ગિછાત ગિછાવી ?

આજ પધારે પ્રી'તમ એનો આજે માઝમરાત ?
ખેલવા પહેલો ફાગ પધારે હૈયાનો મહારાજ ?

તારી પાસે

• ખડસેખરિણી •

સહા તારી પાસે

અનેરા ઉલ્લાસે—

ભર્યું હૈયું હાસે, મુજ સકલ સૃષ્ટિ નવ રસે

હસે, કોપેકોપે નવલ કવિતાનન્દ વિલસે,

આણુઆણુમહી નર્તન લસે,

પ્રણય-અમૃતો મત્તા વરસે.

મીઠી તારી વાતો—

મહી વીતે રાતો,

અને ગાતોગાતો તુજ કવન હુ તો નીંદરતો,

તહીં અલુપ્તહૈં તુજ પ્રણયસ્વપ્નો નીરખતો.

તુજ અજળ જાહુ પરખતો,

મુજ પરમ લાગ્યે હરખતો.

મને તેં અર્પ્યું છે તુજ ઉરમયૂરાસન, હવે

સુરેન્દ્રાનાં ઇન્દ્રાસનની પરવા ના રહીં મને.

મિત્રને

• અગ્રદુષ •

ઠેકાડિયે ઉરનાં નાનાં રનેહસર્પિ પૂની દર્ધ,
 આત્માની આડ બાંધીને દિવાલો દેહની રચી.
 ઝંઝાની કારમી ઝીકે છુઝાતા આત્મદીપની
 મઠેરી વાટને તેં આ ઉત્તમવલા અધિકી કીધી.
 જુઠી સૌ ઝૂંડઝાડીમા મોહની મદિરામહી,
 ત્યારે તો રચતો'તો હું નશાથી મત્ત ટાલતો.
 તેં તારે પંથથી આવી બાધ, આ પાય તારબ્યા,
 સાથમાં બાથમા લેઈ સત્યના પંથ પાઠવ્યા.
 આજે એ નાનકી કેટી વિશાળો રાજમાર્ગ છે,
 રનેહર્ષિયેલ વૃક્ષોની લગુબેલી કતાર છે
 દૂધના વાયરાકેરી લ્હેરિયો રમ્ય વાય છે,
 શ્રદ્ધાના સોનના ગીદા ઝંઘારો સંભળાય છે.
 ને, આજે આપણા પથે ખુલ્લા છે સર્વ બારણાં,
 છટાયે પૂર્વમા જોને ઉપાના કંકુ-છાટણાં.
 ઉપાના કંકુપોએલા પાયને ચાલ પૂજીએ,
 ક્રયાઓ મત્યની મીઠી સાથમાં ચાલ ફૂજીએ.
 મેત્રીની ભવ્ય મ્દોલાતે આપણે નિત્ય મ્દાલીએ,
 પ્રેમની પૂર્વ પ્યાલીઓ આકંઠ મ્દગટાપીએ

ને, ત્યારે અંગએગેથી સત્યનાં કાવ્ય સ્ફુરશે,
હૈયાને પારણે કૃષ્ણી કવિતા મત્ત બૂલશે.

૮-૨-૪૧

કરી કમાણી ધૂળમાં મળી ગઈ

• પ્રશસ્તાપૂર્તિ •

વાગીશ્વરીના કિરીટ સુશોભતી
તેં તો દીધી છે મધુ ‘કાવ્યમંગલા.’
અમૂલ્ય રત્ને ભરપૂર એવી
અમૂલ્ય તેં તો ‘વસુધા’ દીધી છે.
અંતસ્તલે ગૂઢ વહી રહેલા
જિભિતણા સોત અખૂટ સિંચી,
સૂકીસૂકી ગુર્જર વાડીઓને
હરિત દ્રૂમે ઉલ્લસતી દીધી છે.
ને ‘માનવી માનવ થાય તો ઘણું’
એ ઘોષણા આ જગમાં દીધી છે.
નિર્જીવને જિંદગીઓ દીધી છે.
હે મુન્દરમ્ ! હે કવિરાજ, તો’યે
મુશાયરાના મુખસ્થાનથી કાં
અયોગ્ય આવું જિવ્યરી રહ્યા કે—
કરી કમાણી ધૂળમાં મળી ગઈ !

૧૪ ૯-૪૧

તારા વિના

૫૦૦

પ્રમત્ત, રમણીય, સ્વચ્છ નખ આ કરું મૂલતું
 મુરમ્ય લઘુ જ્યોતિર્નિન્દુ નિજ અંતરે ધારતું
 મહુ દિશ જગુણતું, અકલ રમ્ય રૂપી નીલોમા,
 જહીં અગમ ગીત કાજ મુજ હેયું દોડી જતું!
 મમીર જહીં સ્વચ્છ, તાજપભરેલ ફૂલો યકી
 અખાજ મુરખીભરી બરી કટોરોઓ લાવતો

રમરે, તુજ પ્રમત્ત, રમ્ય ઉરથી તદા બહે રહી
 અરુદ્ધ, મધુ કાવ્યગગ અહીં ફેટલીયે પોંધી

ફરી શરદબ્યોમની અજળ નીલ શોભા લસી,
 મુનીલ નખમા ફરી સહુ ય તારલીઓ હસી,
 ધરા ય નવયૌવના મમ ગયકની બાથમા
 સુવાસુવલ મમ્તીમા રહી સમુલ્લખી બહા! કશી!

સુમરત રમણીયમા રહી જ એક તારી મણા
 જિણું સહુ ય લાગતું ફક્ત એક તારા વિના

પાનખરમાં

. પૃથ્વી .

હતી શિશિર શીત પાનખર પૂર્ણ ફેલાયલી,
 દ્રુમેદ્રુમ તળે બિછાત પથરાઈ પીળીપીળી,
 લૂખી, પરણીની ડાળી સહુએ ઉઝડાયલી,
 ઠંતાર સહુ રેફ વૃક્ષતણી મૂક બિલી રહી.

તહીં પૂનમચંદ્ર ઘોડશકલાથી ઉલ્લાસતો
 ખીલ્યો; ક્ષિતિજ ધન્યધન્ય ઉર દબ્દબ ગૂલી રહી
 નિશ્ચય રજની ઉરે વિમલ તેજ શોભા લસી
 સમગ્ર ધરતી રજેરજ પ્રકુલ બાગી: હસી

હતું જીવન આ થ પાનખર જેવું સૂકુંસૂકું;
 અપર્ણ વિષ્ણુ આશ મૂક બસ એક બિંબ હતું,
 ધરી જ નિજ નામશેષ સ્મૃતિ કેંક લીલીલીલી,
 રહી તન ટકાવી: પાનખર મૂત થાતી અહીં.

તહીં પૂનમચંદ્ર શી તુજ કલા અમૂલી ખોલી,
 વસંત વિલસી અણુઅણુ, વિમુક્ત હેયે છલી.

વસંતમાં

- વસંતવિધા -

વાગી વસંતતણી માદક વાંસળીઓ,
 જાગી દ્રુમેદ્રુમની જોળન પાંખડીઓ,
 નાચ્યાં દલેદલ, હસી રહી આંખડીઓ,
 ઉન્મત્ત ઠોકિલતણી સૈણી રાગિણીઓ.

જાગી જોડી અજળ જોળન ઘેલછાઓ,
 ગાજી રહી વિરલ જીવનઝંખનાઓ,
 દેયામહી અર્મીશયાં રકુરતા સુભાવો,
 આંચો અમૂલ્ય મુજ આંગણ આજ દહાવો.

સૂણું વસંતતણી મોહક વાંસળીઓ,
 ઝીલી રહું અમૃત વર્ષતી વાદળીઓ,
 ખીટ્યા પ્રકુલ મુજ યોવન-પૂણિમાના
 મહાણી રહું વિરલ જીવન-ઉત્સવો આ.

મહાણી સર્વ મુજ વસંત અમૂલ્ય આજે,
 જેની હૃદયે અસહ પાનખરો ઊંવાયે.

ડગ ભરું હવે

• હરિણી •

નહિ નયનને આંસુભીના થવું અવ પાતવે.
અસહ વિધિના વળાધાતો સહીજ રહું હવે
સ્મિતમય મુખે; છો ને છુટા કરે પ્રહરે મને,
કુસુમઉર આ આજે એ સર્વ વળ ગની સહે.

સ્મરણ સઘળાં આઘેઆઘે હવે મુજથી જળે.
નયન પણ રે, આંસુભીનાં હવે ન કદી થળે.
હૃદયમહીં ચે હૂમો કો'દી અસહ્ય ભરાય તો
વિજન સ્થળમાં જૈને છુટો પ્રવાહ વહી જળે.

જિવતરમહીં ઝંઝાવાતો અગણ્ય ઉનાડવા
જીવન સઘળું આવે, લાવે અસહ્ય વિપત્તિઓ.
શિશિર પણ એ; એની પૂઠે વસત પધારશે:
નિશ વહી જતાં પ્રાચીમોઢે ઉધારિમત સોહશે.

જીવનભર સૌ સેન્યાં સ્વપ્નો અગ્રેય જ પામવા
ડગ ભરું હવે આગેઆગે: મૂળી રહું હાકલા.

૧૯૯૮ની વૈશાખની મધરાતે

- ૫૫૦ -

પધારી જગઆંગણે રજની રમ્ય વૈશાખની,
પરંતુ નહિ ઠોકિલા મધુર ફજતી કાનને.
ન માદક મુવામથી સભર માતરિયા વહે,
નથી વિમલ આંદની નિજ કલા રૂડી રેલતી.

કલા નભથી નીતરે પૂનમથી કદીયે, તદા
સ્થળેસ્થળથી વાયુયાન પેસી બાજ શા આવતા,
વિમુક્ત મનથી-છૂટા કરથી આગ રેલી જતા;
દ્યોદિશ પ્રચડ હોળી જળતી કરીને જતા.

અકાંડ કંઈ મૃત્યુચીસ ઉર ડારતી ત્યાં ભોંટે.
શીળા નભથી આજ આગ વણ્યંબી વર્ષા રહે.
શબો રુધિર કિચ્ચડે અહાં દુવાસ ઝેરી વહે.

પધારી જગઆંગણે રજની રમ્ય વૈશાખની
નહીં; જગ સમસ્તની પ્રલય કાલરાત્રિ ભોંગી.
સમગ્ર જગ ઉગ્ર લોહતણી ભઠ્ઠીમાં ભકળે.
ન સર્જન શું જાવિનાં કદીય હોય એની તળે !

અટૂલો સૂર

- હરણી -

વિધવિધ સૂરો લેળા થૈને અલૌકિક રાગિણી
અનુપમ સુધા નિસ્થંદંતી યથા સરજી રહે,
ત્યમ ઉર ઉરે ગુંથાઇને રચાઈ સૂરાવલિ.
રમઝટમહીં વયોં પૂઠે વહી વરસો ગયાં.

સમય વહેતો; ઉલ્લાસોની સુધામય તાનમાં
અધિક મધુરી ગૂંજી રહેતી ઉરોર્મિની રાગિણી;
લય મધુરમાં ધીરેધીરે જમાવટ થે થઈ
પણ, ત્યહીં વિલાવાની કારી કણેા ય નજીક થે.

વય વધ્યુ અને ફોતો આઘાં થય િજ અઠેકનાં,
કણસતું મૂકી હૈયુ, છેલ્લે છૂટા પડલું પડ્યુ.
ટપકી જ પડ્યાં આંસુ ન્હાળી જતાં લૂછનાર સૌ.
લય મધુરની વિખાઈ ગૈ અમૂલ્ય સૂરાવલિ.

અટૂલ સૂર આ આજે બાજે બમૂર, છતાં મદા
વલખી જ રહે વિખાએલી સૂરાવટ પામવા.

અંખના

- હાલિયા -

ખાજીની જોડે જોડે પાણી પુરાયલ પાળમાં,
તરફડી મરે છંદુ પંખી જડાયલ કેદમાં.
સુરજી કૂલની ફેલાવામાં ગણે નિજ સાર્યતા,
પણ મનુજ તો હૈયાકૂટો રમે નિત સ્વાર્યમાં

અહુદિશ ચણી જાચીજાચી દીવાલ સુલોહની,
જહડી નિજને દોરીમાહે અતૂટ જ મોહની,
વિરલ વહનો રોડી, સર્વે ય ગધવી નાખવા,
કુમતિ સૂઝતી શાને આજે સમસ્ત સમષ્ટિમાં

વિમલ નભથી જન્મી ઊઠ્યા હિમાલય શિખરે
રમી, સરિત ઠે લાખો બહાવી પવિત્ર ઋત્યા સમી;
પણ સરી પડી અંતે ગગા ભયાનક ખીણમાં,
વિમલ નભની જાયા આજે સડી રહી ફેડમાં.

‘વહન અવરોધાયા સર્વે વિમુક્ત વહાવવા
ભગીરથ નહીં જાગે કેાઈ?’ પૂછે ઉર અખતા

એક પૂર્ણિમાએ

• શ્રવણ •

આજ રગિયાત આ રાતની ચાંદની
 ધવલ શી તેજની રેલ રેલે.
 નવલરસ ઉમળકે સૃષ્ટિ ઝૂલી રહી
 મદભર્યા રમ્ય આનન્દ ઝોલે

લહરીં ચે લહરીં સૌરભભરી આવતી,
 તાઝગીથી ભર્યું હૈયુ ડાલે.
 નિજ ઉરે અણુમૂલા સઘર્યા કોપના—
 કોપ સૌન્દર્યના પ્રકૃતિ જોલે.

આજ આ હૈયુ ચે મત્ત થઈ નાચતું
 રસભર્યા ભાવની ભિમિછાળે
 નવલ કવિતા ઝમે, હૃદય રસમા રમે,
 કણકણે નવ્ય ચૈતન્ય નાચે

સન્ધ્યાકાલે

મિત્ર

અગણ્ય કે અતિમ ચુંબનોથકી
સન્ધ્યાતણા ગાલ પરે રતાશ આ
ચઢી મુહે, લાજવતી સખીને
ઢાકી રહે ડોમળ ડોડ વાઢળી

મુન્ધ્ય એ માઢડ રમલીલા
પળેકમા કચાક ગઈ વિવાઈ,
ને ક્યામળા ગાઢ ધને વીંટાયલુ
રડી રહ્યુ પશ્ચિમ ઠેર આબલુ

હસી પડી ત્યા નભમા વિભાવરી
હટા કટે તારકફૂલ વેરી,
શશીતણા માઢક જામમાથી
મજાવની શી જગમા વહાવતી!

શગીમથી રાત્રિતણા ગીતોમહી
ડરૂણ ગાથા ગઈ રે, ભુવાઈ!

પ્રિય જતાં

• દુનવિલખિત •

પ્રિય હતાં સઘળું ય તદા હતું;
 ઉર સમસ્ત ભર્યુંભર્યું લાગતું.
 પ્રિય જતાં સઘળું ય જતું રહ્યું;
 હૃદય ખાલી જ સાવ થઈ ગયું.

હરિત ઠાનન કુંજમહોં હવે
 શિશિર ઉજ્જડ સાવ જળી રહે.
 અમૂલ્ય નંદનખાગમહોં અરે!
 ધખતી રેત મદાય ભેડી રહે.

કદોંક કોમળી કોઠ ય વાદળી
 વરસી પીયૂષ સો પમરાવશે
 વિરલ એ મધુ આશમહોં હવે
 અસહ રેતતુફાન બધાં સહું.

સતત આશ નિહાળી રહું જ હું,
 જીવન રાહ અનન્ત જહોં બન્યું.

તું જતાં

• મધ્યકાલ •

હોયે નીલુ વિયત પગ પાસે ધરા રમ્ય, લીલી.
 ચાટે જાણુ પ્રકૃતિ ગ્મિતથી આવકારી રહેલી.
 ખૂશી ત્યારે કરે, જગતમાં મમ્મ શા મહાલતા'તા.
 ભિમિઓલે નિત ખૂલી, ગીઠાં ગાન આલાપતા'તા.
 ત્યારે ન્હોતી ખગર જરી કે ભાવિમા શુ છપેલુ
 ઉણું જાણે કંઈ જ નથી દ્યાં, એવું હૈયુ બરેલુ
 તાનખીલ્યાં કમળ સરખુ વિશ્વકાસાર વચ્ચે
 વાયુહોરે મલકી જીઠતું નાચતું વારિઓલે

રે, ત્યા વચ્ચે સમયની કટારે ઉરે કાપ મૂક્યો,
 હૈયાકેતુ અરધ જ કરી સાવ રે છેડ દીધો.
 જાણે એનું જિવતર બધું તારી સાથે જડેલુ,
 ને, તું જતા રહિરજર ધા ખાધને દ્યા પડેલુ.

તે પાએલા અમૃતથકી આજે હજી ચે શ્વસે છે,
 ને આશામા તુજ બમૂલ સંભવનીની જીવે છે.

તૈયાર રહેજે*

તૈયાર રહેજે

રે, વજાડુંયે

જ્યારે જને તું ઘણું, ઝીલવા ઘા.

ને કોક દી' ભાગ્ય તણા સુયોગે

લોખંડી તું હથોડો ચર્ધ, તુજ સઘળી તાકતે ઝીકજે ઘા.

૪-૧૦-૪૨

* Be Prepared નામના એક અમેરિકન કાવ્યનો શાવાનુવાદ

નવતર મળી દષ્ટિ—

હરિણી

જતન અમૂલ્ય લાધ્યું, માની ભગીરથ યતન ને
નિજ કસબથી શોભાવીને મનોરમ તે કીધું
જતન કરીને મો-દયોથી મજેલ મહાલયે,
જગ સકળને જોવા કાળે સગવં ધરી દીધું

અજબ દ્યુતિના ગાને ઝોની પ્રમુગ્ધ બનેલ તું
જગતભરમા ખુલ્લે કંઠે વખાણ કરી રહ્યો
તુજ અમૂલ્ય એ કોહીનૂરી સુરતન પ્રકાશથી
અગર સધળું તારું જાણે જવલત મુકી રહ્યું.

પણ, સમયની સાચાબોલી કસોટી પરે ધસી,
તુજ રતનને ફેંકી દેવા સમો પથરો ગણી,
જગ ઉપહસી તારી સામે, કરી રહ્યું મરઠરી,
અવનભરની મૂકી તારી ગદ્ય ધૂળમા મળી!

પણ જેદન ના શોભે, ઝોને ગણી પથરો જ લે
નવતર મળી દષ્ટિ એ તો અમૂલ્ય સુરતન છે

વીજ શો આવળે તું

• સમ્પરા •

ત્યારે ન્હોતાં નિહાળ્યાં ઝળહળ કરતાં કોહીનૂરો રૂપાળાં,
 ને, સાચાં મોક્ષિકોનાં રમણીય રૂપની ન્હોતી ત્યારે પરીક્ષા.
 ત્યારે તો કાચકેરી કટકી નીરખી, કોહીનૂરો માનતો'તો.
 ને, સાચાં મોક્ષિકોને ગણી જ કટકિયાં ધૂળમાં ફેંકતો'તો.

ત્યારે ન્હોતા નિહાળ્યા ઉદધિ પરમ આનન્દ હિલ્લોળ લેતા;
 નાના ખાળોચિયાને અસીમ જલધિ માની ત્યહીં રાચતો'તો.
 જાચીજાચી દિવાલો ચહુદિશ ચણીને વિશ્વ ત્યાં કલ્પતો'તો.
 ગંધાતા ગર્તમાં ત્યાં નિતનિત અધિકો ખૂચતો હું જતો'તો.

તે ત્યાં વિદ્યુતઝળાકે ઝળકી સકળ એ તેજમાં બરમ કીધું,
 વાધા કેં મોહકેરા સકળ મુજ જલાવી નવું રૂપ દીધું.
 ઝંઝાકેરા ઝપાટે ચકચકર તે ફેરવી ક્યાંય ફેંક્યો,
 ગંધાતા કિચ્ચડેથી જોચકી નવલ કો વિશ્વમાં લાવી મૂક્યો.

ખાળી નાખે ગલેને, તદ્દપિ ઝળહળા વીજ શો આવળે તું.
 અન્ધારાંઓ જલાવી, નવલ નયન અર્પી અમી સિચળે તું.

તારાં ગાને

• શિખરિણી •

પ્રિયે, તારા ગાને હૃદય મુજ એલુ ઝમતું, કે
રહે કોટિ કંઠે તુજ કવન મીઠાં રત્ન એ

૧૯૧૦૪૨

આજે

હરિદી •

વીંસ વગસ તો પાણીની જેમ ક્યાક સરી ગયા,
ખખર ન પડી, ઊગીને સર્વ આયમી યે ગયા
બચપણુ લઈ લટી મારું, અભણ પ્રદેશના
અરધ ઊંઘડયા દારો પાસે મૂકી મુજમે ગયા
અવનવું બધુ ભાસે આહીં, લહી રહુ વિદ્યમયે,
હરિત બુગ્ગે ગોચેલુ કો ? દુહી રહુ એહને
લલિત ઉરના ભાવો ગૂંથી ગજે ક્યહીં બમરી !
હલમચી ભેંઠે હેયુ, વૃત્તિ જની જતી ખ્હાવરી
મુજ જીવનની આળાવાડીમહીં ક્યહીં કોકિલા
શુપત ગીતથી આવી બેસી ગઈ કઈ ડાળીએ !
ખખર ન પડી, એનો દુહીકો મોઠો સૂણી આજ હુ
ચકિત નયને ન્હાણુ નાચી ભેંટું અણબણમા
બચપણુ ગયુ છે ને, કિન્તુ પ્રમત્ત યુવાનીના
લલિતતમ તું ગીતો છોડી જતી નહિ કોકિલા !

૨૦૧૦૪૨

સાથી વિહોણો

કાળજકાળા આલમહીથી '
તારલા વાટે તેજ ચૂવે છે,
રજનીકેરાં શ્યામલ ચીરને
તારલાકેરું તેજ ધૂવે છે.

વહલરીનાં, વૃન્દ આજ વસન્તે
જોળનના શણગાર સજે છે;
સૌરભની પિચકારી ભરીભરી
' ફૂલડાં રમે હોળી રમે છે.

આજ જામી મધરાત; અટારીએ
એકલુએકલુ હૈયુ રહે છે;
અંતરના કોઈ સાથી વિહોણું
અતર આજ ચોધાર રહે છે.

મદભર્યાં મુજ જોળનગીતો
ઝીલવા આજે કોઈ નથી રે !
શાગણુના મધુ ફૂલ-હિચોળે
ઝૂલવા સાથે કોઈ નથી રે !

તારાં ગાને

• ચિખરિણી •

પ્રિયે, તારાં ગાને હૃદય મુજ એવું ઝમતું, કે
રહે કોટિ કંઠે તુજ કવન મીઠાં રટતું એ.

૧૬ ૧૦ ૪૨

આળે

• દરિયા •

વીંસ વરસ તો પાણીની જેમ ક્યાંક ઝરી ગયા,
ખબર ન પડી, ઊઝીને સર્વ આથમી યે ગયા,
બચપણુ લઈ લૂટી મારું, અજાણુ પ્રદેશનાં
અરધ જોધડયાં દારો પાસે મૂકી મુજને ગયા
અવનવું બધું ભાસે આહીં, લહી રહુ વિરમયે,
હરિત પુરજે ગોપેલુ કે ? દૂંદી રહુ એહને
લલિત ઉરના ભાવો ગૂથી બજે કયહીં ઘસરી !
હલમલી જોઠે હૈયુ, વૃત્તિ બની જતી ખડાવરી
મુજ જીવનની આંખાવાડીમહીં કચહીં કેઢિલા
શુપત રોતથી આવી બેસી ગઈ કઈ ડાળીએ !
ખબર ન પડી; એનો દુહોકો મીઠો સૂણી આજ હું
ચકિત નયને ન્હાળુ નાચી જોઈું અણુભણુમા
બચપણુ ગયુ છે ને, કિન્તુ પ્રમત્ત યુવાનીના
લલિતતમ તું ગીતો છોડી જતી નહિ કેઢિલા !

૨૦ ૧૦ ૪૨

અંતરનો મોર

('કુન્નરના બોલે છે મોર' એ દાળ)

- લીલી કુંનર સમી વાડીમાં એકલો
ગહેકે છે આજે મયૂર,
કુંજમાં ગહેકે છે એકલો મયૂર. ૧
- દળકંતા શ્યામ પેલા મેઘને બોલાવતો
ગહેકે છે આજે મયૂર,
કુંજમાં નાચે છે એકલો મયૂર. ૨
- ઝરમરનાં ઝાંઝરિયા પહેરી પધારતી
વર્ષા કે દેલ ગાંડીતૂર,
(ને)નાચતો બોલે છે એકલો મયૂર. ૩
- થેઇથેઇ મનકાર અંતરનો નાચતો
બોલે છે પ્રિયને આતુર,
અંતરમાં નાચે છે પ્રેમનો મયૂર. ૪
- દળકંતા શ્યામ મેઘ પૂછુ અધીર હિર
ક્યારે પધારશે એ કૂર ?
અંતરનો પૂછે છે આજે મયૂર. ૫

શ્રાવણુ મારો દૂર

શ્રાવણુના ઘન વરસી આઘ્યા

નદીમા આઘ્યા પૂર,

તો'યે કા રડતું મારુ ઉર ?

૧

વર્ષાની ધારે નાચી જીઠે આજે

ધરતી શી બ્યાકુળ !

તો'યે કા રડતું મારુ ઉર ?

૨

ઠ્યારીએ ઠ્યારીએ જોળનકેરુ

ઝલકે આજે નૂર,

તો'યે કા રડતું મારુ ઉર ?

૩

શ્રાવણુના ઘન ભીંજવે ક્યારે

ધામધખ્યુ મારુ ઉર ?

ઓ રે આજ રડતું મારુ ઉર

૪

આભ રમે લલે શ્રાવણી-રાતે,

શ્રાવણુ મારો દૂર,

મૂઝુ આજ રડતું મારુ ઉર

૫

ગૌતમીને કિનારે

• પ્રિમ •

‘એ નેન તારાં

મદથી બરેલાં

લે વારી તું પ્રિયતમે, પણ એ છકેલાં,

ગાવા દે આજ ખ્યારી તુજ પ્રણયભર્યા ગીત ગીઠાં રસીલાં.’

એ ઘેનમાં તારકતેજધારે

પાસે બેઠી ગૌતમીને કિનારે,

ઉલ્લાસોની મત્ત ઉલ્લોલ હોયે.

હૈયાની આપલેના દિલગર અમીરી કેંક સોદા કરેલા.

અંધારમાં તારકતેજ જેવી

એ નેનથી વરસતી દ્યુતિ રમ્ય ઝીલતાં.

કેંક કાળી અમાસો અળહળ અગતી પૂર્ણિમા શી ઉજળી.

ને, કેાક દિ’ નેહબરેલ નેનનાં

ખીડી દર્ધ સજ્જડ સર્વ બારણાં,

હૈયે હૈયું મૂંચીને આપણે દ્યાં

પ્રરપ-દોથી કેટલી વાત કીધી ?

એને એકાળીજાની ગજળ થઈ ગઈ ઝોળખો નેહદીધી.

ને, આજે તો ગૌતમી ચે સુકાઈ,

શી પાતળી સેર સમી વહી રહી.

ના આજે એ પ્રેમછંદે ચડેલી,

સ્વરછંદે નર્તનારી મદભર નમણી યૌવના પ્રેમચેલી,

ભૂલાએલાંની સ્મૃતિસેર જેવી
 બેબેબેબે પંથ કાપી રહી છે,
 નીતેલી જિન્દગીની કટણ રસભરી યાદ આપી રહી છે.

19.1.43

श्रावणुनी चैक राते

આંગણે મારે જોખનગીતે
ગાતાં પારિજાત,
ફૂલકટોરે સૌરભ વેરી
ખડેકાવી મૂકે રાત,
દોને ત્યાં ઢહેલી મારે વાત ?

આભમહી રગચંદની ચૂને, ને
પૂનમ ખેલે કાગ.
કોકિલકંઠે જોળનઘેલો
કોણ બળવે આ રાગ ?
ઓ રે, મારું હૃદય ન રહેતું હાથ !

ઉર-સતારીએ કોમળકોમળ
અંગુલિનર્તન થાય.

શ્રાવણની આજ માઝમરાતે
કેનાં આ ગીત ગવાય !
ઓ રે, એની મીઠપ ના રહેવાય !

અંતરઆંગણે આવીઆવીને
 કોણ પાછું વળી જાય !
 ઘેલછા નિત્ય અભાગીને
 એનાં દર્શનકેરી થાય !
 તો'યે પદરેખ ન ક્યાંય દેખાય !

ચલ વિજય-મંજિલે

• ખડ સૂચના •

ચલ વિજય-મંજિલે,
 દુષ્ટ ફૅસિસ્ટને જેર કરવા,
 મુદકને મુક્ત-આઝાદ કરવા.
 સોવિયટ સાથમાં, ચીનના હાથમાં
 હાથ રાખી ચલો ક્રૂર કરીએ.
 વિશ્વને પૂર્ણ આઝાદ કરીએ.
 નૌરખ પડખે જોલી ક્રાન્તિને ઝંખતી
 પ્રિટન ને અમરિકાની પ્રજાઓ.
 પદદલિત યુગ્મની મુક્તિને વાછતી
 ઇન્કિલાબી પ્રજાઓ ચલ વિજયમંજિલે.

આપણા જગતા જોરમાં થઈ જશે
 ખતમ સૌ વિશ્વના શાહીવાદો,
 ધ્વસ્ત થાશે બધા મૂડીવાદો-ચલ
 જગતમુક્તિતણા જંગ ખેલાય જો
 આજ સ્તાલિનઝાડે.

મૃત્યુને ઘાટ જે ભિતરો દુષ્ટ
ફેમિસ્ટ ચીસો બરાડે

ચલ વિજય માંઝવે
દુષ્ટ ફેમિસ્ટને જેર કરવા
વિશ્વને પૂર્ણ આઝાદ કરવા

મુલકની હિફાજતે

• શુભમગી

એક વાર ?
એક શું હજાર વાર
મુલકની હિફાજતે ખપી જવા છિયે તયાર
આજ અય જીવાન સર્વ નાગને
સશસ્ત્ર સર્વ ઊઠને
મુલકની હિફાજતે ખપી જવા જ, રૂઠને
સમગ્ર તાકતે, તસૂ ચ આપવી કશી જમીન ?
હઠાવી દુશ્મનો, સ્વતંત્ર હિન્દની નિહાળવી છળિ
વઝૂમશું, જોભા યશુ, ખપી જઈ જ અવશુ
અહીં જ લોહીની દિવાલ અવતી યઈ જશું
ગુલામી શ્રૂખલા સમગ્ર એકસાથ તૂટે,
સ્વતંત્ર હિન્દ વિશ્વમા હુલામણેર ગૂલશે

પવનને પ્રશ્ન

• શિખરિણી •

ભોંના વાવંટોળે પવન પટરેતી નચવતો.
 રથે વાયુકિલ્લા ક્ષણિક, ધરળે ક્યાં ફગવતો.
 દુમોનાં ઝૂંડોને બથ ભરી હલાવી હરખતો,
 હઠાત્ હિલ્લોળીને ધરણી પર ઢાળી નીરખતો.
 ખરેલાં પહોંને પણ શિર ધરી નૃત્ય નચવી
 અચિત્યાં ફૂગોળે કયહીં ય અધવચ્ચે જ અચકી.

છતાં પેલાં શ્રંગો તળ અજબ કે રેશમ સમા
 ચૂંથી તાણાવાણા નિજ કસળથી જાળ રચીને,
 મહા કેા સેતાને સકળ જીવનો ભક્ષ કરવા
 કશેા તંબૂ તાણ્યો, તુજ રમણ જ્યાં લેશ ન થતા !

તને વાયુ, કેા'દિ રમતમહીં થે એવું થતું, કે—
 જરી સ્પર્શે એને ધરણીપર ઢાળી રમી રહું ?

નિજથે આનંદે સહુ ય ખીલવે આત્મન કલા.
 પ્રયોજે આનન્દો અવર અરથે કેાક વિરલા.

મૂકો પટ

- પૂજા .

વિશાળ મુવિશાળ રેતપટ વિસ્તરેલો નયો,
સમસ્ત દિન સૂર્યની ધખતી અગ્નિબહી તણે,
ન લેશ જળજિન્દુ કયા ય, દગ ઢોડી પાછાં વળે
પ્રસળ પટ કારમી ગજળ અગ્નિજાળે જળયે!

જગે વિલસતી વસત, પણ આંહીં તો ગ્રીષ્મનો
ધખે મુરજ ચક્ર, રેતકણ અગ્નિસ્ફુલ્લિત શા.
સમસ્ત સળગાવતા ગરમ વાયુના ઝાપટા
મહાનલ સ્વયં સ્વરૂપ ધરી રેડ્ર શુ આવતા?

અહીં કદીક બે તટો ય છલકાવી કિલ્લોલતી
હતી વિમલ વારિપૂર્ણ સરિતા સ્મિતો રેલતી
હવા મૃદુલ શીત એ હૃદયની ન કયા ચે મળા!
પ્રસળ પટ સૂર્યમા સતત ખીખતો—શી સળા!

છતા ય અવિરામ સૂર્યતળા ધીખશે આ ધરા,
મુધાઝર વહાવશે અમૃતમિષ્ટ પામી ઝરી

પ્રભાતે

• હરિશ્ચંદ્ર •

ધવલ નભનું રાતી રંગોળીથી પૂર્ણ આંગણું
દિનકર વધાવાને પ્રાચી જોલી સહી ખારણું.
અધર અધરે ચૂમી દેવા જોડી ઉરકામના,
દખવી રહી શી મુગ્ધા લાજેભરી મનમોહના !

તમસજડતા ત્યાગી, જાગી મહા ઋત મુગ્ધ કેા
અપરુપતાણી કાન્તિ પીએ મહા ઋતદર્શને,
ત્યમ સકળ આ પૃથ્વી પીતી નવદ્યુતિરેલને.
કુમુભદ્રગ વિસ્ફારી ન્હાળે મહા ઋતસૂર્યને.

‘તિમિરથર શા ગાઢા જામી ગયા પૃથિવીપટે;
ખચિત ખસશે કે એ ગાઢા હજી અધિકા થશે !’
ધવલ ધરતીકેરું રંગી સ્વરક્ષતથી આંગણું
વિકલ નયનો પૂછે, ‘લાવિ કશું જ પ્રભાતનું ?’

તિમિરથરમાં રૂધાતાં એ મહા મન બોલતું,
‘તમસજડતા ત્યાગી પામી મહા ઋત જપતું !’

સ્મૃતિ

પૃથ્વી

સુધાર્મિત વહાવી, બે તટ હસાવી કિંલોલતી,
મહા લુગ્ગદેશવાળી સમ વારિ હિલ્લોળતી,
પ્રચડ પછડાટ ખાઈ જોઈછળી છળી દોડતી,
હતી સરિત કોડપૂર્ણ રસમુગ્ધ બેઠતી અહીં

સુકાઈ સરિતા ગઈ, જળવિહીન સિકતા અહીં
વિસારી મધુ ભૂત આજ રહી અગ્નિઆળે જળી
તુટેલ ઉર પ્રેમી શા તટ જોભા સ્મૃતિ નાચવી,
સ્થળેસ્થળ હવે અહીં ધખતી રેત જોડી રહી

મને ય પ્રિય, માભડે પ્રભુચક્રાળુ તાહરું
સુધાર્મિત તરગઅગ પર રગ-હેરે વણું,
સુહાવી સરિતા, તટો છલવી, નાચતું ક્યા ગયું ?
સ્થળેસ્થળ અરે, હવે સ્મૃતિ વરાળ આળે જળયું

ગયું જ પણ માચવી સ્મૃતિ સદા હવે ધીખવું,
સ્મગી ફરીફરી જ, એ જીવન ઝખતા યલવું !

સન્ધ્યાકાળે

• હરિષ્ઠી •

ભડભડ કરી સન્ધ્યાકાળે ચિતા રવિની જળે !
 ફરજ બજવી આયુર્લોલા સ્મિતોલ્લસિતા વળે !
 જિવતર સમું મૃત્યુ મીઠું કશું રવિને વરે !
 કળર પણ શી શુકીકૂલે સફેદ સુહી રહે !

ભવરણમહીં આજે હું તો નિશ્ચય સ્થળેસ્થળે
 અથડું, ભટકું જ્યાંત્યાં એની ન રે, બળરે રહે.
 ફરજ બજવું કે અંધારામહીં બસ આથડું
 બળર નહિ એ, વિઘ્નાદ્રિઓ છતાં ય અડું-પડું.

સુભગ ભવવું નિર્માયુ કે નહીં, નહિ જાણતો.
 ફરજ બજવાનો ના હૈયે હુલાસ ય માણતો.
 હૃદયગમતા પંથે આજે રહું બસ ચાલતો;
 પરિક્રમણથી સંતોષાઈ રહું બસ હાલ તો.

હૃદયગમતા પંથે ઝિંદાદિલે નિત ભવતાં
 મરણ મધુરું પામું, ઝંખી રહ્યો બસ આ જ આ.

બધું ય સમજી છતાં-

૫૫૫

ઉટે ધુમરતા અનેક કંઈ ભાવને ભિન્નિએ
બધી ય તુજ પામ જો ઠલવુ તો ગણી યેદછા
હસીશ, ઉર ભાગવુ અધિક ભાગશે-કન્દશે
છતાં ભોંટી ભાવની ભરતી એવી હૈયે અરે,
બધું ય તુજ પાસ એ ઠલવી શાન્તિ કેવી લહે !

તુટેલ ઉરકન્દનો સભર હૈયુ દા માભજે ?
અને તુટિત અન્તરે અવર કન્દનાથે જગા
કશી જ ! ભરપૂર વિશ્વમહી રહેવું રે, એકલા !

અનેક ઉર શા વ્યથા-કથનીથી છલોછલ્ ભર્યા
તુટેલ ઉરને સમાડી વળી ઘાટ હેતા નવા
મિતે મુહૂત નેન માચવત એવ શા અધુના !
તુટયા પછી ય નિન્દગી અજળ લવતા લીધ્યા !

બધું ય સમજી છતાં અબુધ હૈયુ અશુભધું
હજી ભરતી-મોજ એ ગત, સદા રહે અંખડું.

વાસના

•પૃથ્વા•

પ્રસુપ્ત અહિરાજ આહ ! દર્ધ ડંખ ચાલ્યો ગયો.
 રોગમહી જતાં પસરી ઝેર, ભાંગી પડે
 બધું બદન, તપ્ત નેત્ર રુધિરાશ્રુઓ નિઃસ્રવે.
 ન હું અજર નીલકંઠ, કંઠમહી ઝેર ધારુ જ, કે
 ત્રિનેત્ર બની નેત્રથી વિષદ ભસ્મલેગો કરું.
 હરિત તૃણ ગિછાત ને સુરભિવંત પુષ્પોભર્યા
 વને વિહરતાં મને ચટકી ડંખ ઝેરી દર્ધ,
 પ્રસુપ્ત અહિરાજ જાગત બની જ દોડી ગયો.

હવે ન કંઈ ભાન, વાન સહુ નીલરંગી બને.
 સુકાય ગળું, ને તૃપાત બટકું અહીંથી પછે.
 જતાં પસરી ઝેર, ઘેન સહુ અગઅંગે ચડે;
 વિમૂઢ બની ઘેનમાં વિકલ આથડે ને પડે.

ચડ્યું બદન કાલકૂટ, નયને લીલડાં રમે.
 હવે સ્મરણ ના કરું ય, નહિ વામના ચે દમે !

એક રાત્રિ

• પૃષ્ઠા •

અહો ગજળ રાત્રિ ઓઝરી જ, શાન્ત હૈયું યયું.
યયું ક્ષિતિજ મુખે; મુખેદિલ ભિગતી શી ઉપા !
ઠળીઅધરનાં તુપારદલ ચૂમી જામે પૂવા.
ગયું તિમિર, ચૂન્ય ગર્ભમહો ક્યાંય ચાલ્યું ગયું.

કશી ગજળ રાત્રિ ! ને ભરતીલોઢ અગ્નિ ઉરે
અચાનક છોટે, છોટે સળદી શેષ દેલાવતા
દણા ચતસહસ, તેમ વિષ ઘોર કુટારતા
અચાનક છોઠ્યાં જ ઘોર ધમસાણ આ અન્તરે.

પુનઃપુનઃ ભગતાં પ્રભળ વાસનાનાં જળ
સપાટીપરનાં ય શાન્તિમય, લેઈ હિલ્લોળ, શા
રચે ગગનચુંળી યંબ દાણ, ભાંગી ભુકો થતાં
ધળાક પછડાય, તો'ય તૂટતું ન એનું બળ !

મહાપ્રભળ એ બળોની મુજ વજ્રપાળો હવે
તૂટતૂટ મઈ રહી, ક્યહીંથી પાણી પેસી વહે.

અમૃત્ય પળ

- પૃથ્વી -

વિશાળ પટ રેતનો સુભગ રમ્ય ઘોળો નયો,
 સુકાયલ સ્પર્શિતલણી મધુર સંસ્મૃતિથી ભર્યો.
 તરો ઉપર આમ્રકુંજ નવ મંજરી મ્હોરતી,
 વમન્ત મહલોલ કોકિલ-કલોલથી લહેરતી.

નિહાળું વહી જાય ઊંટની કતાર લાંબી ક્યહીં.
 સૌણું ધુધરમાળની રણકતી મીઠી ઘંટડી.
 સુદ્ધર ચારવલ્લીના શિખર રમ્ય આચ્છાદતી
 સુંવાળી કંઈ ચેત વાદળની હાર ચાલી જતી.

પ્રભાત ખીલતાં ફૂણાં ફિરણ અંગ ચૂમી રહ્યાં.
 અનણ્ય સુરભિ ભરી અનિલ મ્હેક મ્હેકી વદ્યા.
 અમીમય બધું જ, અતર પ્રમુગ્ધ ન્હાળી રહે.
 ત્યજ સકળ, વર્તમાનમહીં મુક્ત હૈયુ વહે.

તુપાર જલજિન્દુ શી જીવનપુષ્પને ચૂમતી
 લહું કણ અમૃત્ય આ અનનુભૂત શાન્તિભરી.

અનિદ્ર નયનો

• પૃથ્વી •

અનિદ્ર નયનો રહે તલખી નીંદ આ કારમી
શશીહીણ નિશામહી, ત્યહી સન્નગ આ અંતરે
પડેલ શળ ઠોલતા અગણ ગીધટોળાં સમા
અચાનક જ જાગતાં સ્મરણ કૂર રે, આ કશાં !

સુહાગભર કૌમુદીકિરણઅંકમાં જિછરી,
ભરી દિલદલે પરાગઅમી-કચ્છીઓ કે, વળી
ઉપાઅધરચુંબને ય સમલંકૃતા એ કળી
અન્નણુ કરથી અન્નણુ તુજ પાપ પાસે ઢળી

ગર્ભ જ કચડાઈ કિચ્ચડમહી ગર્ભ રે મળી.
કઠોર પદઘાત ઘાતક તળે ગર્ભ એ ઢળી.
પરાગ પમરે, પરન્તુ વણપારખુ હાયથી
કથીરસમ ઠોલીનૂર પણુ યે જતું કયાં સરી !

કઠોર પદઘાત ઘાતક હજી ય એ સાંભરે
સુતીક્ષ્ણ ગીધયાંચ શા જખમ ઠેટલા રે, કરે !

ઝંખના

• વસતતિલકા • મેઘકાન્તા •

સન્ધ્યાની ધૂસર સુરમ્ય ઘનચ્છટામાં
શી બીજની મુહત બંકિમ ઇન્દુલેખા !
તેવી જ હે પ્રિય સખી, વિસરાયલા એ
તારા ગત પ્રણયની નીરખું હું રેખા.

સન્ધ્યા સુનેરી જતી ચોસરી શી હવામાં
ને એકલી ઘડીક સોહત બીજ-શોભા.
તેવી જ હે પ્રિયતમે ! સહુ વિસ્મૃતિમાં
તારા મધુ રમરણકેરી ઝલત આભા.

ને અસ્ત થાય ક્ષિતિજાન્તર બીજલેખા
ચોમેર રાત્રિતણી જામતી કાલિમા શી.
હૈયું ચ અસ્ત તુજ મૂર્તિ થતાં સુરેખા,
અન્ધારમાં વલખતું રહતું વિમાસી.

પૂર્ણેન્દુની નીરખતી જ્યમ રાહ રાત્રિ,
હું ઝંખું આજ તુજને ત્યમ ચારુગાત્રિ !

ત્યાં ચોમેરે નિજિડઘન અન્ધાર ઘેરો છવાય,
વૃક્ષો, શૃંગો તિમિર-પુરણા પૂઠજે જે છુપાય.
પોખા રેતીકણ જલપટે કાલિમા હેલરાય.
અંધારી નીરવ રજની પ્રસ્પન્દ ત્યાં સંભળાય !

ટિપ્પણ

[શરૂઆતમાં મૂકેલા અંક કાન્ય ને પૃષ્ઠથી શરૂ થાય છે તેના છે. ટિપ્પ-
ણની અંદર મૂકેલા આંકડા કાન્યની પંક્તિની સંખ્યાનો અંક સૂચવે છે.]

પૃ૦ ૧ થી ૧૨-વાવેલાં કણોને અને વાડીઓને હિમન્વાળા પ્રગળે છે.
વધુપડતી ગરમીની જેમ વધુપડતી ઠંડીથી પણ મોક્ષ યાળા જાય છે. ૧૪,
શીતવક્ત્રિનો વિનાશ થતાં જગત વિબુનાં ભર્ગો ઝીંકે. ભર્ગ-તેજ.

પૃ૦ ૨-૫, કંઠકંઠુએ-કંઠ પરની ગોળ રેખા ઉપર, નિશાએ કંઠ પર જાય
આકાશગંગાની માળા પહેરી છે!

પૃ૦ ૩-૧, મનુજૈશ્વ-મનુષ્યોનો સમૂહ; ૪, વરુણ-વરવા લાયક.
પ્રગટ 'આગમ'

પૃ૦ ૪-૨, અરવતા-અવાજવિહીનતા; ૩-૪ આસમાની આકાશ જાય
સર્પની પહોળા કરેલી ફેણ છે; તેમાં મણિની જેમ ચંદ્રમા ઝગમગે છે.

પૃ૦ ૫-પ્રગટ 'રમલ'.

પૃ૦ ૬-૨, ચંદ્રમાથી ઠંડી થએલ રાતથી ઠંડી થએલ ધૂળથી. પહેલી ત્રણ
લીટી લાંબા પાતળા રસ્તાના વિશેષણરૂપ છે. પ્રગટ 'પ્રસ્થાન'.

પૃ૦ ૭-૧, અપર્ણ-પાંદડાં વગરનો; ૬, કિસલયો-કળીઓ; ૭, અતૂટ
ત્રિપુટી-તારાઓનાં જે ત્રણ જૂથથી મૃગશીર્ષનું આખું નક્ષત્ર બનેલું છે તે.

પૃ૦ ૭-૯, ૧૦, આકાશમાં ચડતા સપ્તર્ષિનાં નક્ષત્રનું મૂળખું ફેણ વિસ્તા-
રીને કોઈ સર્પ ચડતો હોય તેવું દેખાય છે, તેમજ પ્રમવિરામ ચિહ્ન જેવું
પણ દેખાય છે; ૧૧, રજત-રૂપું; ૧૨-૧૩, તારાઓનો એક એક કણ તે
વિરાટ જ્વલનું નાનું સ્વરૂપ છે.

પૃ૦ ૮-૪, પુણ્યોદક-પવિત્ર જળથી-નિર્દોષ હોવાથી; ૬, કુદલાનને-
પ્રકુલ સુખથી; ૭, સ્વાપી-હવરાવી, ધોમને; ૯, પ્રિયાંક-પ્રિયનો બાળો
૧૦, આદ્ય-બરપૂર; ૧૦-૧૨, પોતે સંમેલ પ્રકૃતિનો બરપૂર અર્ધ પોતે

અનેક જન્મથી બજતા ધૃતને અર્ધવા માટે અગાધ આશાભર્યા ઉરથી
અખુટ પથ ખૂદે છે, ૧૩ શૈશવી સરભિ-સિશુમાળની સુમધ
પૃ૦ ૯-૭, યામિની-રાત્રિ, ૮, કૌટિલ્યપૂર્ણ-કુટિલતાથી ભરેલું ૧૪, ચિદ
અમરે-ચિત્તા આકાશમા પ્રગટ 'કુસુમ'

પૃ૦ ૧૦-૫, શિરોત્તત-ઊંચા મગતકે ૬, સિનાબર-સિનાનો ભાગ પ્રગટ
પાટણની 'અભ્યાસશૃદ્ધ પત્રિકા'

પૃ૦ ૧૧-૬, જલદવાનખી-પાનખી જેડુ વાદળુ પ્રગટ 'પ્રધાન'

પૃ૦ ૧૨-અઝમ-નદી જવાયેન-ખુદના, ૧૦, વમન-વસ્ત્ર ૧૩ નિયતિ
-વિધિ પ્રગટ 'પ્રધાન'

પૃ૦ ૧૩-સદસસિંગનુ ખાનાણુમામ જોધને ૩, ત્રિવિક્રમ-ત્રણ પ્રકારના
પગકંમવાગો, ૩, તામ્રચૂડામણિ-કૂકડાની પ્વગ્નવાગો, ૮, ક્ષિતિજ આખીને
ખૂદી વગનારા, પ્રતાપીમા પણ પ્રતાપી, ૧૧, વિકાત-ગએન, ૭-૧૧, મન
કાગનો વિચાર આવતા ખ્યાલો સ્ફુરે છે પ્રગટ 'પ્રધાન'

પૃ૦ ૧૪-૬, દશન-દાત, ૮, જટિલ-જટાવાગો ૯ કોયે-કૂતાથી દલિત
જનના લોહીકૂ તાને કાળેથીજ ગએના છે પ્રગટ 'અવાયુદ'ની ગુન્નિકામા

પૃ૦ ૧૬-૩, હેલ દેગ ૭ કુલ્ય-પ્રપુલ્ય ૮, મજ્જકગી-લાન મજ્જના
રગના ૧૦, પ્રતીચિ-પત્રિમ ૧૨, સુકીશા-શુક ૧૧ તાગ જેવા ૧૫ શરભ
-શરેનુ આકાશ ૧૮, ચંદ્ર આકાશગમાનુ હૃદય છે પ્રગટ 'પ્રધાન'

પૃ૦ ૧૭-૭, નિષેવી-સેવી ૪ તમમગુતિના-અધાગ અોતેજના ૧૩
રાત્રિપતિ-ચંદ્ર પ્રગટ 'માધુરી'

પૃ૦ ૧૮-વ્યયાવિકલ-વ્યયાથી આકુળ-ચાકુળ પ્રગટ 'અભ્યાસશૃદ્ધ
પત્રિકા'

પૃ૦ ૨૦-૫, નમતઝણની નદનમાગની હોય એવી ફૂતમાત્રા ૭ આનંદ ૧૧
નદ-આનંદ ૧૧ ઊંડો સ્પર્શ નદ-આનંદ

પૃ૦ ૨૨-૭, લીલી ચએ ૧ હૃદયની ધન ધટા મારો આશય યરા એમ મેં
ધારણ એને જાહેરે તેણે તો ચોકુધર્ણ જે ઊગ્યુ દનું તે ૫ ગાગી નાખ્યું'

- પૃ૦ ૨૩-૪, તનેજેમજેમ જોઈ છુ તેમતેમ તારી શોભા વધુ ને વધુ બભરે છે'
- પૃ૦ ૨૪-૬, પ્રાચીના-પૂર્વમાં, ૧૧, મનીષા-આશા
- પૃ૦ ૨૫-૫, ગોષ્ઠ કીધા-ગોષ્ઠિઓ કરી, ૬, અત્યુપ-અત્યેક ઉપાયો-હમેશ
- પૃ૦ ૨૬-૯, ડયન-હિંચન પ્રગટ 'અભયનુ' દીપોત્સવી અંકમાં
- પૃ૦ ૨૭-૨, મનુષ્યના ૩૫ ધરેલ કાળા સાપ, ૪, અમદ-ન સહી શકાય તેવા, ૪, ફટ-તીવ્ર, કટિલ, ૧૧, દેખારતી-હુંકાર કરતી, ૧૪, અત્યુપ-અત્યેક સત્યના અપ્તરો
- પૃ૦ ૨૮-૧૩, ચગમ-ક'લી-પગમ
- પૃ૦ ૩૦-૧, ઉન્નિદ-નિદ્રા જાડી મએવા-જનમત, ૧, મજા-મંજાવાત, ૪, મરણુડલુકથી-મારી નાખે તેવા અનાજો, ૬, વિશ્વજિહ્વા-વિશ્વ જીતવાની ઇચ્છા, ૧૩, જિધામા-દહવાની ઇચ્છા, ૧૪, અપુત-દમ દગલ, અનેક પ્રગટ 'અરધાન'
- પૃ૦ ૩૧-'તારુ મિત' પ્રગટ 'અરધાન'.
- પૃ૦ ૩૪-૫, વર-કિરણો, મેરધનુષ્યમાથી કિરણો માણુ જેમ છૂટ છે, ૧૦, બગીરથ પ્રપત્તથી પામીને
- પૃ૦ ૩૫-૬, વિપત-આકાશ
- પૃ૦ ૩૮-૫, જુગિયો-મોગે દોલ ૬ બગનગમ-ગમનુ આગણુ ૧૧, ધૂસર-ધૂળવાગી
- પૃ૦ ૩૯-૧૩, મારી જેમ એઓ પણ વિશ્વના પગથી થાય ૬-એમના પગ પગ મૂકીને જગત ચાલુ જાય છે, ૧૫, અર્થ-ધન
- પૃ૦ ૪૦-૧, અદરવા-ચિત્રવિચિત્ર રંગો તથા ચિત્રવાળો પન્દો પ્રગટ 'ગુણસુદરી' દીપોત્સવી અંકમાં
- પૃ૦ ૪૧-૧૦, અશુભપદ-આમના પદોની આમે ૧૩, ઉરમયગારાન-૬૬૫ ૩૫૧ મયુરમન
- પૃ૦ ૪૨-૧, ગેદમર્પિ-પ્રીતિ ૩૫૧ ઘી

પૃ૦ ૪૫-૧, તગ-પ્રવાહી મતિમા ૯, અગમાનો-આશાઓ

પૃ૦ ૪૬-૨, ન્યોતિમિ-ફુ-અદનુ ૬, અગમણ સુરભિયી ભરીભરીને
કટારીઓ લાવે છે, ૮, અરદ્ધ-મુક્તા ૧૧, મયક-અદ

પૃ૦ ૪૭-૧, શિશિરશીત-શિશિરથી ઠરી ગએલી ૨, પીળા પાદડાની
ગિઝાત, ૫, રાડશ કનાથી-સોજે કળાથી પૂર્ણ ૧૦, અપર્ણ-પાદડા વિનાનું
વિણુ આશ-આશા વિનાનું પ્રગટ 'કુમાર'

પૃ૦ ૪૮-૩, પ્રદરે-પ્રદાર કરે મનુષ્યના જીવનને ઉત્તરવા અગવડ ત્રણ
વાતો આવે છે અને તે અસહ્ય વિપત્તિઓ લાવે છે, ૫ણ જીવનની એ શિશિર
પાછળ પાછળ જીવનવમત જરૂર આવશે

પૃ૦ ૫૦-છેલ્લા મહાયુદ્ધનો સમય છે ૬, વાયુધાન-એરોપ્લેન, ૮, અકાડ-
અકસ્માત ૧૪-૧૫, અત્યારે તો આ જગત બહીમા બિકળી રહ્યું છે, ૫ણ એની
પછવાડે શું સુન્દર ભાવિ નહિ હોય? પ્રગટ 'પ્રસ્થાન'

પૃ૦ ૫૧-૨, નિમ્યત્તી-જમતી ૧૧, પોતાને લૂછનારને આપ્યા જતા જોતા
આમુઓ દપળી પડ્યા

પૃ૦ ૫૨-૫, સુલોહની-મજબૂત લોહની ૭, વિરલ-ભાગે જ હોય તેવા
૧૨, જાયા-જ-મેલી-કન્યા

પૃ૦ ૫૩-૧, રગિપાત-રગિયામણી

પૃ૦ ૫૫-૫, કાનન-વન-વાડી

પૃ૦ ૫૮-૬-૧૦, જમતની સાચામોલી કસોટી પર ઘસાતા તાર રત્ન તો
પથ્થર નીવડ્યું ૧૩-૧૪, ૫ણ હવે જો એ ખરેખર જ પથ્થર છે તો ૫છી
તેને પથરો જ સમજ. એ પથરો છે એવી તને જ નવી દષ્ટિ મળી તે
પોતે જ એક અમૂલ્ય રત્ન છે'

પૃ૦ ૬૦-૮, ગોપેલુ-છપેલુ, ૧૫-૧૬, મયપણ મયુ તો બને ગયુ, ૫ણ જે
કાકિકા, હવે તુ આ સુવાનીના લનિત ગીતોને છોડીને ચાલી નહિ જતી

પૃ૦ ૬૧-૧૨, કાળા આકાશમાંથી તારાઓ રૂપી હિરોમાંથી તેજ જરે છે
૨, વાગે-માગે

પૃ૦ ૬૨-૮, ઘેર જીંઘના વજૂ જેવા થર તોડીને.

પૃ૦ ૬૩-૮-૯ મથૂર વર્ષાને ખોળે છે કે વર્ષા જેવી દેલને ખોળે છે?

પૃ૦ ૬૬-ત્રાવણુની એક રાતે. પ્રગટ 'અસ્થાન'.

પૃ૦ ૬૭-ટાલીનઆડને જર્મનોનાં દળોનો ઘેરો હતો; ૧૫ ઇન્કિલાબી-સ્વતંત્ર; ૧૮, ૧૯સ્ત યાશે-ભાંગી પડશે.

પૃ૦ ૬૮-૮, દિકાજત-મંબાળ, રક્ષણ; પ્રગટ 'દાહ્યુની'

પૃ૦ ૬૯-ધરખે-પછાડે; ૪, હઠાત-ગળથી; ૭-૧૦ પવનનુ જોર પર્વતો પાસે ચાલતું નથી પ્રગટ 'દાહ્યુની'.

પૃ૦ ૭૦-૬, અગ્નિરકુટિંગ-અગ્નિના કણ. ૮, આદિ મહા અગ્નિ સ્વયં જાણે બંધકર સ્વરૂપ ધારીને આવતા હોય, ૧૩-૧૪ ધીખતી આ ધરા પણ જ્યારે પોતે વરસાદનાં પાણી મેળવશે ત્યારે ખચિત અમૃત વક્ષાવશે પ્રગટ 'દાહ્યુની'.

પૃ૦ ૭૧-૫, ઝલમુગ્ધ-મનાતન સત્યથી મુગ્ધ, ૬, અપરૂપ-રૂપથી અતીત-અત્યંત રૂપવાન; ૭, નવચુતિરેલને-નવા તેજના પ્રવાહને; ૧૪, પ્રશ્નનો હિત્ત આપે છે કે તમમૂની જડતાને ત્યાગીને મહાઝલતને પામીને જ જંપશુ' પૃ૦ ૭૨-૨, પૂરના પાણીના દિક્ષોળા છે ને જાણે કોઈ મદાન અશ્વની કેશવાળા છે; ૫, સિકતા-રેતી; ૬, હૃદય વૃદ્ધા પ્રેમીજેવા તટો, ૧૦, તરંગઅંગ તંગવાળાં અંગ. પ્રગટ 'કુમાર'.

પૃ૦ ૭૩-૩, જિવતર જેવું મીઠું મૃત્યુ; ૫, નિઘન્ય-નિઃશેષ ઘન્ય-પૂરેપૂરો ઘન્ય; ૮, વિનાદિઓ-વિધના પર્વતો, ૧૩, જિંદા દિલે-જીવતા દિલથી.

પૃ૦ ૭૪-૧૧, રિમતથી સોહતાં નયનો પોતાની તળે અશ્રુના ઓધ કેવા સાચવે છે! આંખમાં રિમત છે, પણ તેની તળે આસુ છે; ૧૪, બરતીનો ગમેશે આનંદ. પ્રગટ 'દાહ્યુની'

પૃ૦ ૭૫-૧, અદિરાજ-મહા સર્પ; ૪, પ્રલગ્નિત પૃથ્વી હૃદ છે; ૫, વિપન્નિ દેનાર; ૫, ત્રિનેત્ર-ત્રિજ નેત્રવાળો-શંકર; ૧૩, ઠાલકૂટ-તીવ્ર ઝેર; ૧૪, ઝેર એટલું ગધું ચડ્યું છે કે દવે તો પીડાની પણ ખજા પડતી નથી'

પૃ૦-૭૬ ૨, સુર્ય-લાલ-ગીન-તેજસ્વી, ૩ પૂષા-સૂર્ય, ૩, કળીના અધરોધ
પરના ઝાકળ મિન્દુઓ ચૂમીને સૂર્ય જાગે છે, ૫-૮ સમુદ્રની ભગતીના શેઠ
જેવા કે શેષનાગની હજારો ફેણ જેવા ધમમાણુ છિંચા, ૯ થી ૧૨ વાસનાના
જળ દિલ્સોળો લઇને ગગનચુમી રથબ રથે છે, વળી સપાગી પર દળા જાય
છે પણ એનું જાગ જોણુ થતું નથી, ૧૩-૧૪, મહા પ્રગળ એ જાગની
આગુળાગુની ભારી વજૂ જેવી પાગો પણ હવે તૂટતૂટ્ટે થઇ રહી છે
પૃ૦ ૭૭-૧૩ ૧૪, આ કાણુ કેવી છે? જીવનપુષ્પને ચૂમતા ઝાકળના મિન્દુ
જેવી-સાણિક તેમજ સુન્દર'

પૃ૦-૭૮ ૧, અનિદ્ર-નિદ્રા વિનાના, ૨, સમગ-જગત, ૫ થી ૮, કૌમુદી
ના કિરણઅકમા ઉઠરીને, દિવલે પગગની કુખીઓ ભરીને, ઉપાના ચુમન
થી અનકૃત થએલ આ હૃદયની કળી તારા પાસે દળા છે, ૧૦, ધાન
પદના આવાત તમે

પૃ૦ ૭૯-૮, ઝનત-મઠાગે, ૧૫, પ્રગટ થેરા અધાર છરાય છે, ૧૮,
અધારી અને નીરવ રજનીના પ્રરપદનો મબળાય છે પ્રગટ 'મા તી'
દીપોતસવી અક

અંજલિઓ

૧ અગ્નિવિરામ

અહો સુહૃદ ! શું પ્રભાત કમનીય વાસંતીએ !
હતો મરુત મંદ શીત મધુરા પરાગે ભર્યો,
હતાં ગગનમાં કંઈક શશવૃન્દ શાં વાદળાં,
હતી રજત દીપ્તિ સૂર્યકિરણોની ફૂંળી મૃદુ.
અને પટ વિશાળ તે સરિતનો હતો, ઢેલી એ
મનોરમ ઘડી ઉમંગભર દૃઢેલવાની હતી
કરોકર મિલાવી અંતર ઉઠેલવાની, તહીં
પમંદ કર્યું તે ચર્ચ શળ અમારી કાંધે ચડી
જવાનું જલધાટ અગ્નિશરણે. ન જાણું કરો ?

પસંદ કર્યું ? કે અનિચ્છિત મળ્યું તને મૃત્યુએ ?
અમારી સહ તો હુલાસ ભરી સેટતો તું હતો,
અને કંઈક સ્વપ્ન સેવી રમતો તું આ જીવને,
છતાં ઉરગુહા વિષે કશીક ગુપ્ત ધારી ધૃષ્ટા
રહ્યો તું, ઝડપી લઈ તક, ગયો શું ઠેલી ગધું ?
ગયું ઝડપી મૃત્યુ વા, તવ મને ચણ્યાં ઠોટડાં
મહીં ન કંઈ પેળી માલ, નિજ એક કૂંડે અહા
ધરાશયિત દુગ આ તવ કયો અને પ્રેમીને
કયહીં અવરજોમમાં તુજ નિવાસ યોજ્યો નવો ?

સવાલ થર હા સવાલ ! જલઠ્ઠેણમાં વીચિ શા,
ન અર્થ, નહિ સાર, કેવળ તરંગ આ ચિત્તના ?

અહો દરદની દવા જગતને જડી ના હજી,
 વિચારી મન વાળવાનું થસ આટલેથી જ શું !
 વિલાપી ઉર ઠારવાનું સ્મરણોની રાખોડીમાં ?
 તને-નહિ, બુ-યો, શરીર તુજને સમર્પી તહીં
 કઠોર કટુ કાષ્ઠ-અક અનલોની જ્વાળા વિરે,
 પખાળી નિજ દેહ શીત સરિતાની આછી છબે
 જલું ધરભણી વળી, મન પરોવવું આકટે
 સદાની ઘટમાળના, ધનતણી, ધનાશાતણી,
 સુમિત્રતણી, દેહની, તરમ-ભૂખની તૃપ્તિમા,
 અને જલથી ઊછળી ઘડીક પહાર રહેવી જતી
 અમારી મનમાછલીની કવિતા-કલા-સેવના—
 તણા ક્ષણિક કીડને-થસ સમસ્ત આ જિન્દગી ?

અહો સુહૃદ ! એક જાણુ તવ ભસ્મ દ્યા ઊડતી,
 અને અવર જાણુ કંકર ઉડાડતા કાજના
 શ્વસી ભમી અહીં રહ્યા સહુય-આટલા અર્થ શું
 તને હુ અહુ લવવા ? નહિ નહીં ઘડી તેર દિસે
 કર્યું ઉચિત કર્મ તે-અધિક અર્થ જો લાધવો
 ત્યહીં જવનિકા પુઠે અમ અહીં નેત્રોથી કે !

‘અરે અવરભૂમિ ! દોણુ બઠવાદ એવા કરે ?’
 ફડાક કરતો તું કુર્સી તણ વામ જાએ કુરે,
 અને તવ બિરાદરો કઈ કઠોર કોલાહલે
 ગળતી ગગનો મટે ‘શબદ કેરી જન્મળ શી !
 અકર્મરત ચિત્તની વિકૃત ગળના-ગળ ગી !’

સદાની તકરાર એ અમ વિષે રહી. શાંત તું,
હવે નહિ ઉચારવા વચન વાદનાં તું અહીં.
ન છેડું ત્યહીં વૈખરી. તવ નિરુત્તરી મૌનને
ઘટે નહિ જ ખંડવું. હૃદયના-નહિ, એથી યે
નિગૂઢ અનુભૂતિના અગમ કોઠ ઓવાર પે
નિવેડી લઈશું જ એ અકળની કળા. કિંતુ રે
મને લધુ સવાલ થાય:-યદિ જિન્દગીઁહેણુ આ
ળનેલ આણુકોશની સતત કોઠ રાસાયણી
ફિયાથી, ઉર-ભિમિ, ચિંતન, કલા, મહાભાવના,
પ્રચણ્ડ જનસંઘનાં પ્રળળ ઉગ્ર આંદોલનો—
ળધું આણુતણી જ કેવલ ળનેલ લીલા સ્પુરે,
બહે વિકસતી રહે વિલસતી અને અંતમાં
જતી વિરમી, એ ળધું આણુની સંગ,—એથી કંઈ
હતું ન પુરવે, હશે નહિ પછી, જડા પૃથ્વીના
કણે! સ્ફુરિત થાય બુદ્ધિબુદ્ધ યથા સમુદ્રે અને
નવા નિત નવા ળને, ગત સદા ગતો થૈ રહે;—

બલે, પણ સવાલ થાય: ઘટમાળ આ મધ્યની
ધતી વિલય સર્વથા? ન અવશિષ્ટ ઉચ્છિષ્ટ વા
રહે કંઈ જ મધ્યની સ્થર રગલીલાતણું?
અરે, તવ જડાણુઓ યકી રચાયલો પુદ્ગલ
કશાં મુદતણાં મુધા ઋત તણાં કરી શક્તિનાં
મર્યો. સતત સોણુલે કરી અદમ્ય એ ઝંખના—
કશું તરલ તીવ્ર એ સ્ફુરણ દીપ્ત ચૈતન્યબુ-
મહા રણકતી સુરાગ ધનધોષ ઘટા સમું,

પ્રતીતિ સઘળી જ એ જડથી લિન્ન કે તત્ત્વની
બધીય થઈ હ્રમ ગૈ, બસ ઘડી જ આ બે મહીં ?

ક્ષણે અણુગણી, દિનેા અણુગણ્યા, વસંતોતણા
પ્રભાત, રજની અનેક શરદોની વેદી પરે
અસખ્ય ગણુના અતીત પળના મહાપુજમા
કણેકણ કરી વિકાસ શ્રદ્ધનાર, સરકારનો
મહા નિયય માધનાર, જગબ્યાપતી ઝળના
તણેા અનલ ધારનાર, નલ આંબતી શક્તિનો
મહા અનિલ પ્રેરનાર તવ ચત્યનો શશિ શું
થતાં વિલય આ સમુચ્ચય અણુતણેા શુ મટથો ?
ખરે, અણુની માત્ર રચલ ઘટનાની સાથે જ શુ
રહ્યુ છ સઘણુ જડાઈ ? જડથી નર્મુ બિન્ન જે
પ્રચેતન બર્મુ પ્રકુલ્લ તવ સ્પષ્ટ વ્યક્તિત્વ તે
થતાં અણુ વિશીર્ણુ હા થયુ જ શીર્ણુ તે સર્વથા ?
'નહીં, નહિ વિશીર્ણુ થાય' શ્રવણે પડે સાદ કેા
વડે તું તુંહિ મૃત્યુખીક પર સાધી આરોહણ ?

વડે અવર કેાઈ મૃત્યુ કરથી અમી આયમી ?
બલે કુસુમ વૃક્ષડાળ વિકસે, રસે તેહના
પરાગ ખિલવે નવા, રમ વસેવ જે મૂળમાં
ન તેહ રસ પુષ્પમાં, અવર રૂપ તે જે લિયે
કરામત અનન્ય કેાઈ તહીં, બિન્નતા જે રચે,
રચે નવ વિકાસ, સૂચંતણી ઝીલી ઉભા, ધસી
અનેક મરુતો, ધરાતલની મટી બક્ષી, જલેા

નસેથી ઝરતાં, વહંત તલગર્ભમાં વા ચુમી,
 કશીક નવલી વિસ્ટિ જનતી. ગધું વૃક્ષમાં
 દિસે વિકસતું, અરે પણ પરાગ એ પુષ્પનો
 પરાગ રહી જાય એ જામર કે ન આવે તહીં.
 ફળે કુસુમ, તે કળા જામરસ્પર્શની માત્ર ને ?
 તમામ જગપુષ્પ વૃક્ષ પર હો જિલેલાં બલે,
 પરંતુ અલિ કે અગમ્ય ચક્રી પુષ્પકે આવીને
 ફલદ્રુપ કરે પરાગહરને સુસંયોજતો
 પરાગકણ અન્ય મંગ, વિરચે સદા નીક દ્યાં
 સુહરતણું પંખી કે કંઈ તૃણોની સ્ટિ થકી,
 વસે, ટહુકી જાય, અંક ધરી જાય. એ પંખીડું
 પરાગ રસનો પિપાસુ જામરો, જુદો પુષ્પથી
 સદાય, નિજ રંગથી જગતને રહે રંગતો,
 અનેખી નિજ ગુંજનાથી વનકર્ણ ગુંજારતો,
 જામે ગગનગુંજળે, આણી માત્ર લીલા ન એ.
 વિરાટ જનનીની એ અણ સહેની સંયોગિતા....

દ્વિમાગ ચક્રાય, થાય મતિ મૂર્છિતા, થાય કે
 હુંયે તવ સહે કરું શયન અગ્નિના અંકમાં
 વિલોપુ ઘટમાળનાં વમળ ઘોરની વેદના.
 અરે, પણ કદીય એમ જનતો શું સંવાદ કે ?
 અનાદિ યુગથી અગણ્ય જન અગ્નિ અંકે શમ્યા,
 છતાં નહિ સજીવ ચિત્ત પર અંક એકે પડ્યો
 વહંત ચમરાજની અકળ પદ્મવીની કળા.

અહો નહિ શુ અગ્નિ કેા અમ સજીવને જે ગ્રહે,
 દહે અમ અનાથતા અસહ મૂઢતા, દેહને
 રસે દુતિલ જોજસે, અમરતાની કેા અચિરે
 પ્રદીપ્ત કરી જાય જીવનતણી તમિસાવલિ,
 ઉજાળી ઠઈ જાય જે મરણની તમિઆવલિ
 અને વિરથી જાય આ અમ લખૂકતી આગનેા
 વિરામ નિજ માતૃગર્ભ સમી પ્રાણુદા આયમા ?

સુન્દરમ

૨ વિદાય દુનિયા !

વિ ।ય દુનિયા ! વિદાય હૃદયોર્મિલીલા જધી !
 વિદાય સ્વજનો,—હતા મુજન સૌ ય કેવા ! મને
 ન જીજ્ઞાસ કશાની રાખી કદિ કોઈ વાતે ય, ને
 કદી મનથી માગ્યુ પાણી, દઈ દૂધ પ્રીતિ દીધી
 અને અમૃતથી મર્યો હું દુનિયા ! તને તર્પવા,
 કદીક મુખ ફેરવી હસી તું ફિક્કુ ચિંતાવતી,
 કદીક મુજ જાણયતન નિરખી પ્રસન્ના ચતી,
 મને ઉર વધી ગદી ઉલ્લસ ગૌ તને અર્પવા

—ધણે સજનઅગ્રિથી મૃત શુ લેખયો જો ઉગ ?
 ન વૃક્ષ જધું કાપયો લઘુક જોઈને અકુર ?—
 બલે સુધરજે (અને સુધરજે જ ક્યારેક તો !)
 પરતુ દુનિયા ! તને પલટવાનુ ન આજ તો

અદ્વય ઉરસ્વપ્ન એક લઈ જોસરી નહિ હું,
ઉરે તવ પ્રભાતસ્વપ્નસમ જો સરી નહિ હું.
ઉમાસંકર જોષી

૪-૪-૧૯૪૪

૩ હવે ન જોવિંદ

૧

સંસાર સારો સરતો યથાવત્
સરી રહ્યો હું ય હમેશ જોમ.
પડ્યો પરન્તુ બસ ફેર જોટલો
કે સર્વ કાયો સરતાંની નીચે
સરી રહ્યો સંતત વાડવામિ.

૨

હું જાણવા ચાહું થયેલ લોથ.
ન કિન્તુ આજે ઉઘવા તું દેતો.
રસ્તા પદે ચાલી રહ્યો જ સન્તત
તું મોહું રાખી તુજ પાર્શ્વમાં જ.
તો તારૂં મ્હોં ફેરવને પૂરેપૂરું
હું સન્મુખે, કે નિરખું તહારૂં
મોહું પૂરેપૂરું. વહે જ પાર્શ્વમાં !

૩

સારૂં થયું વેનમહીં રહ્યો તું.
અને પથારી તુજ પાસ ટોળે

વળેલ તારા પ્રિયના મુખોને
 ન ન્યાળિયાં તે, નહીં તો બીજાના
 ઘોડા દુઃખે ત્યાજણી શા વીધાતા
 તને યઈ જાત કશું કશું જ !

૪

ગયો તું તો સૌ પ્રિય આપણના
 ઉરે ઝીંકી ધા, મૃદુ હે સદાયના !
 ગયો તું, કિન્તુ નવ તેહ સાથે
 તું સાથે મ્હારો મુજ સાથ ત્હારો
 ગયો જ સખંધ ય. ના ગયો ય તું.
 તે દેહ આ તે તુજ છોડી દીધો,
 છે એટલું ફક્ત. ન દેહ સાથે
 હતી કંઈયે વળગેલ મિત્રતા.
 ને જ્યાં તું હો ત્યાંથી ત્હારી પ્રીતિ
 ઝરી રહે છે મુજ પે હમેશ શી
 ને તેવી રીતે તુજ ઊપરે મુજ
 ને જન્મ આમાં નહીં તો બીજામાં
 મળીશું નક્કીઃ મળવાની ઇચ્છા
 આવી સુતીયા નવ અન્યથા કરે
 ને ત્યાહરે યાદ વગી યસાવત
 આ જન્મની આવી ય જાય મૈત્રી
 સંધાનમાં મૈત્રીની આ તૃપ્તિ વિના
 સંધાઈ રહે મત્રીની કૃત્તસોરભ,
 ને જન્મજન્માન્તરમાંદિં યે મૌ

ણની રહે આવું — ણનો. અરી કે
 શ્રદ્ધા અને આશ મને ઘણી ઘણી.
 પરન્તુ આ ખાલી થયેલ હૈયું
 એ આશશ્રદ્ધાથી ભરાય થોડું જ.
 જે દેહમાં તે મુજને ચઢ્યો ને
 તને ચઢ્યો મેં, ચળ જે મહીં મેં
 ન્યાળ્યો તને, ને ચડતો ગયો હું
 દિને દિને; પાસ વિશેષ આવતો
 ગયો. અને અંતરમાં તહાશ
 જઈ ઠર્યું આસન મેં સદાયનું;
 એ દેહ, આંખો ણસ એ જ ભોંધયે.
 ભરાય ના હૈયું ણીજા કશાથી.
 પ્રેમી જતાં આપણું, અન્ય કે દ્રવી
 આવે ઉરે આપણનાં પ્રવેશવા,
 ને ખાલી હૈયે કંઈ સ્થાન પૂરવા;
 ને આપણે એમની લાગણીઓ
 પામી, નિહાળી રહિયે કૃતજ્ઞતા-
 થકી; પરન્તુ, ઉર ખાલી જે, તે
 ખાલી જ રહે, થાય પ્રવેશ એમાં
 ન શો જ; હૈયું સહુ-ખાલી, એમાં
 હવા ય ના હોય અશું જ શૂન્ય-
 તેવું સખે! હૈયું મહારું ખાલી
 રહે, વિના તું બધું ણીબું આવતાં.
 અને ભરી એહ શકે ન કોઈ.
 —ના તું ય.

૫

તે પૂર્ણ સૌન્દર્ય મહારુ જોવા
 ચઢુ સદા, એહ તહારી આરજૂઃ
 ને શબ્દ એ અંકિત સ્પષ્ટ હુમાં.
 સદાય ઇચ્છ્યું તવ મેં કર્યું છે
 ને આ ય મારે કરવાનું છે સ્તો.
 કિન્તુ ચતુ એટલુ ફક્ત હું જ
 કે ન્યાળવા એ નવ દા રહ્યો તું
 આજે હવે આ તુજ ચોકગીત
 બાદી રહ્યું છે લખવાનું મારે.

૬

ગયો કપાઈ અરધો પૂરેપૂરો.
 ને તે ય મારી જમણી જ બાબુથી
 (ફર્યો સદાયે જમણી જ બાબુએ
 રાખી તને, એમ જ કાવતું મને)
 તુંથી મહારી, મુજથી તહારી
 પૂર્તિ થતી, એય યદા મળીએ
 ત્યારે થતો માનવી એક જિસો
 પૂરેપૂરો; અર્ધ ગયો કપાઈ
 ને વામણો પાછળ અર્ધ રૂઢે ગયો.

૭

જે નામ હું ઉચ્ચરતો અકારણ
 ફરીફરીને, કરતો પ્રલાપ,
 એ નામના ધારકની મુતિમદી,
 એ નામ આજે ઉરમા ઠમકીયે

છીડે ગયું છીતરી, ખહાર આવવા—
મહી હવે ના જ રહ્યો કંઈ રસ.

૮

ક્યે જતું કાલનું ચક્ર; હાડા
વીત્યા; મહિના, વરસો ય વીતશે.
વિચારું હું: સૌ વિસરાવનાર
શું કાલ આ યે વિસરાવી નાખશે ?

૯

હતો તું જ્યારે અહિંયાં, ત્યહારે
હું તારી સાથે વસતો ન સર્વદા.
હવે પરન્તુ અહિંયાંથી તું જતાં
સંગાથ ચોવીસ કલાક દેરો !

૧૦

હવે તું 'ગોવિન્દ' ન, શુવ એક
જે સિંગદેહે ફરતો ક્યહીંક
જન્માર્થ, કે જન્મી ચુક્યો ય હોય જો,
કર્માનુસાર, સ્થળમાં શુભાશુભ.
(ને તો નકી દોષ શુભ સ્થળે જ,
જોતાં રૂડાં ક્રમ.) અને ત્યહીં વળી
ધર્મુ ય હોયે કંઈ નામ બીજું.
હે મિત્ર, જન્માન્તરના તહારા,
જે આપણા આત્મ અનન્ત ફેરા
ફરેત આ જન્મતણા, ગયા મળી
આ જન્મમાં; એકબીજાની આંખમાં

નિહાળિયું આત્મનું ઘૂંટ, ને બે
 વદ્યા જ એ એક જાની જઈ જગે.
 સેતાં ય દેતાં નિજનું બીજાને,
 સમૃદ્ધ થાતાં, મિલને સુખી સુખી,
 વહી રદ્યાં એ જગઆંખડી ચદ્યાં.
 પૂરા સુખી એ મિલને પૂરેપૂરા,
 સોભાવ્ય ચોતાનું સુદીર્ઘ ખારતા
 (ન કલ્પનામાં ય જુદાઈ કલ્પતા,
 ને ઈશનો પાડ ઘણો જ માનતા)
 ભમી રદ્યાં'તાં, ત્યહીં બે મહીંથી
 ગયો ઉઠાવાઈ તું તો અચાનક.
 ને જોતજોતાંમહીં થયો અદૃશ્ય
 (હવે ફરી એ નવ ન્યાળવો કહી).
 શો શોક એનો કરે હું અને શો
 એનો દઉં દોષ ય તે વિધિને ?
 હું પાડ માનું જ વિધિતણો, કે
 લેજા જ આ નિંદગીમાંહિ કીધા,
 ને સાથમાં આટલું આમ રૂહેવા
 દીધા-ન લેજા જ થવું કદીયે
 જન્યું હતે-પાડ જ માનું એનો !

પરિચય

અજે ન્યારે શ્રી ગોવિન્દ સ્વામીનો કાવ્યમંત્ર હ બધાર પડે છે ત્યારે પોતાનાં કાવ્યો વિષેનો તેમનો ખ્યાલ યાદ આવે છે. એક વાર અમે જન્ને 'કુમાર' કાર્યાલયમાં ગયા. સ્વાભાવિક રીતે જ કાવ્યોની વાત નીકળતાં શ્રી બચુભાઈ રાવતે એમની પાસે એમનાં કાવ્યો માગ્યાં. 'તમારાં કાવ્યો આપોને ! કયા છે ?' ગોવિન્દ સ્વામી ફસીને કહે 'ભારી પાસે કાવ્યો ક્યાં છે ? હું તો કોઈકોઈ વાર જ લખું છું. હું કેં થોડો કવિ છું ?' ખરે જ એ પોતાને સદાય કવિતાદેવીના એક અદના ઉપાસક જ સમજતા. ટાઇફોઈડની એમની પથારી પાસે એમની છેલ્લી સમાનાવસ્થામાં હું જઈને જિભો રહ્યો ત્યારે એમનો પહેલો જ પ્રશ્ન એ હતો કે 'નવું કેં લખ્યું છે ?' ન્યારેન્યારે મળીએ ત્યારેત્યારે પ્રથમ ખચરખંતર કવિતાના જ પુછાતા. કેં કામ હતું ને હું અમદાવાદ આવતો હતો. મેં ગાડી જણાવેલ એટલે એ રેશને આવી જિભા દતા. ગાડીએથી દહી જીતરું છુ ત્યાં તો હાથ ઝાલી કહે, 'જલદી ચાલો, જલદી ચાલો.' હું ઝડપથી ચાલતો જ પૂછુ છુ 'પણ ક્યાં ?' શ્રી બ. ક. કોઠારની પચોતેરમી વર્ષગાંઠની જિજ્વણી હતી ગરોમર એ જ સમયે સાંજના પાંચ વાગ્યે. થેલી હાથમાં ને જિભાઝિભા જ—પછી, તો જગ્યા મળી—ભાપણે માંબળ્યાં, કર્પા, માલ્તિમિત્રોને મળ્યા ને ઘેર તો કોણ જાણે કયાં ગ પહોંચ્યા દહશુ !

આમ તો અમારો સંબંધ કરાવી આપનાર જ કવિતા. કવિતાએ જ વચ્ચે રહીને જન્નેના હાથ મેળવી આપ્યા 'પાટણની આયુર્વેદિક કોલેજના કેમ્પસિંગ ટેબલ પર બેઠોબેઠો હું નવા આવેલા વિદ્યાર્થીઓને જોઉં છુ. રેશમી ઝબ્બો અને પાતળો ઇશ્ત્રીવાળો લેયો પહેરીને નિર્દોષ મોહાવાળો, મોટા માથાવાળો એક છોકરો લોખીયા ફ્યાં કરે. મને એ ગમે. પણ નવો તાજાં વિદ્યાર્થી, એને એમ ને એમ તે કેમ બોલાવાય ? ત્યાં તો એ જ મારી પાસે

આવ્યા ને પૂછ્યું '...તમારું નામ ?' 'મારું જ નામ' 'તમારી "પ્રસ્થાન" વાળી પેલી... કવિતા મને ગમી છે. હું વિશ્વનાથ મ. ભટ્ટના વર્ગમાં ભરેલો. તમારી કવિતાની નોટ વાંચવા આપશો ?' મારે તો દોડવું હતું ને ઢાળ મળ્યો ' કવિતાની વાતો કરનાર—આવા રસથી—પ્રાપ્ત થઈ ગયો ! 'ચાલો.' મારે ઘેરથી નોટ લઈને તેમને ત્યાં ગયા. મને પહેલો પરિચય એમની કવિતાની સમજ અને સ્પષ્ટવક્તૃત્વનો થયો. અને એમાં રહેલ મૃદુતાનો પરિચય પણ થયો. મારી સાથે મેં મારી એક વર્ણનાત્મક અધૂરી કવિતા પણ લીધેલી. તે તેમને ગમી. બીજો દિવસે પૂરી કરી જતાવતાં મને કહે કે પહેલા ભાગ જોઈએ બીજો ભાગ સારો નથી. પહેલો ભાગ રમ્ય છે બીજો વિશેષ શુદ્ધ વર્ણનાત્મક છે. એ વાત મને જરા મોડી સમજાઈ ! એમની રૂમ પર જઈને પૂછતાં માલુમ પડ્યું કે ભાઈ પણ કવિતા લખે છે!—મને શક હતો જ ! પરાણે કવિતાઓ કઢાવી પણ એ પ્રાગભિક કવિતાઓ બહુ કાચી હતી. જોઈને હું નિરાશ થયો. એ પણ મારી નિરાશા જોઈ કે નિરાશ થયા. એટલે તો આટલા થોડા સમયમાં તેમણે ઉત્તરોત્તર સાધેલ પ્રગતિ અમને આટલો આનંદ આપતી જતી હતીને ! કવિતાના બાગમાં તેમણે બરેમાં પમથાં અત્યારે આપણી પાસે કમળદ મહેડે છે ' કવિતા એમણે શર કરેલ હાઈરિકલનાં છેલ્લાં બેત્રણ વર્ગોમાં. એસ એલડી. આર્ટ્સ કૉલેજના ઐગ્રીનીમાં એકબે પ્રમદ થઈ ચૂકેલી પણ ખરી. પણ એ ગરી તો પાટણમાં જ !

અને એ અમે અથમવાર મળ્યા એ અરસામાં અમે એ કદી એકલા મળ્યા જ નથી ત્રીજી કવિતા તો ખરી જ ! હિવાડી, માદક, સ્વચ્છ, બરપૂર એ પાટણની ચાંદનીબરી રાત્રિઓમાં, ચાંદનીના રસ્તા પર પ્રતિબિંબિત દલતા ગુણોની ચેત—સ્વામ શોખા નીરખતાં નીરખતાં, ધનઅંધારામાં એકબીજાની અડાઅડ બેસીને ચિવાજાના સ્વચ્છ આકાશના ઊજળાગિજળા તારાઓને ઓળખતા ઓળખતાં, કે ધોમ વપાંદમાં લેંધા ઊંચા લઈને ફરવા નીકળી પડતાં, વેગબર વાતા પવનમાં દોડતી ચાલે, "શાન્ત નિ સ્તબ્ધ ચન્દ્રોદય સમયે, વિજનમાં કે મનુષ્યમેળામાં, એકલા કે મિત્રમંડળીઓમાં, કવિતાએ

એનું માધુર્ય અમારી નાનીનાની રસકટોરીઓમાં સદા ભર્યે રાખ્યું છે અને અમે નિત્ય વધુવધુ તૃપ્ત, વધુવધુ અતૃપ્ત એને આકંઠ મટમટાવ્યું છે.

એમાં અભ્યાસ તો વિશેષે નવીનોનો; ૧૯૨૮ પછીથી પ્રગટ થએલ નવીન કવિતાનો. પછી ઉમાશંકર—સુન્દરમ્ પર સ્થિર થયા. તે એવા કે એમના આખા મનથી જ મ્હોંએ થઈ ગયા એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નહિ થાય! સાથેસાથે જ એસીને D. G. Rossettiનાં સૉનેટો, Palgraveની Golden Treasury, Romantic કવિઓ અને કાલિદાસ વાંચ્યાં—ફરીફરી વાંચ્યાં. કે નવું સારું કાવ્ય પ્રગટ થાય કે તરત મ્હોંએ થઈ જાય! અને પછી કૉલેજની લાંબીમાં કે હૉસ્ટેલની લાંબી પરશાળમાં ફરતાંફરતાં એ ગવાયા કરે! મંદાકાન્તા ને શિખરિણી, ઉપનતિ ને પૃથ્વી ને સ્તંધરા—બધું ય સુગેય થઈ ગયું! જોય,—અજોય કે નહિ! તે એટલે સુધી કે તેને એપ અમારા સહાધ્યાયીઓને પણ લાગ્યો! વૈદકના અભ્યાસ ભેગીભેગી નવી કવિતા વંચાવી ચર્ચાવી ગવાવી શરૂ થઈ ગઈ! પત્રવ્યવહારમાં પણ કવિતાની ચર્ચા જ મોટો ભાગ રોકતી.

એક વાર આનંદનગરમાં ઉમાશંકરને ત્યાં સારો સમય એસીને વળ્યા. કવિતાના નિકટના પરિચયે અમે પ્રશાન્ત થઈ ગયા હતા. સ્વામીએ પહેલું વાક્ય ઉચ્ચાર્યું કે ‘કવિતા ન લખાય તો કે નહિ; એનો આ સંપર્ક પામી શકીએ છીએ તે આણું છે?’ ખરે જ ધણું છે!

प्रमादयन्ती हृदयान्यपि द्विषाम् ।

प्रवर्तते नाऽकृतपुण्यकर्मणाम्

प्रसन्नगम्भीरपदा सरस्वती ॥

એમનામાં ઉચ્ચ લક્ષિત બીજો ના મેલા એમના કાકા શ્રી લક્ષ્મણ સ્વામીએ. એ પોતે પણ ચિત્રકાર અને લક્ષિતકળાના ભક્ત હતા. ધરનું વાતાવરણ પણ ઉચ્ચતાને પોગે તેવું જ. સ્વયંવિકાસમાં આડખીલીરૂપ કદી નહિ. દૂરથી નજર રાખે. ઘરમાં ગા, આપા, મોટાભાઈ, બાબીનાં અપાર

આવ્યા ને પૂછ્યું ‘...તમારું નામ?’ ‘મારું જ નામ.’ ‘તમારી “પ્રસ્થાન” વાળી પેલી... કવિતા મને ગમી છે. હું વિશ્વનાથ મ. ભટ્ટના વર્ગમાં ભણેલો. તમારી કવિતાની નોટ વાંચવા આપશો?’ મારે તો દોડવું હતું ને ઢાળ મળ્યો! કવિતાની વાતો કરનાર—આવા રસથી—પ્રાપ્ત થઈ ગયો! ‘આલો.’ મારે ધેરથી નોટ લઈને તેમને ત્યાં ગયા. મને પહેલો પરિચય એમની કવિતાની સમજ અને સ્પષ્ટવક્તૃત્વનો થયો. અને એમાં રહેલ મૃદુતાનો પરિચય પણ થયો. મારી સાથે મેં મારી એક વર્ષનાત્મક અધૂરી કવિતા પણ લીધેલી. તે તેમને ગમી. બીજે દિવસે પૂરી કરી બતાવતાં મને કહે કે પહેલા ભાગ જોટલો બીજો ભાગ સારો નથી. પહેલો ભાગ રમ્ય છે બીજો વિશેષ શુભ વર્ષનાત્મક છે. એ વાત મને જરા મોડી સમજાઈ! એમની રૂમ પર જઈને પૂછતાં માલુમ પડ્યું કે ભાઈ પણ કવિતા લખે છે!—મને શક હતો જ! પરાણે કવિતાઓ કઢાવી. પણ એ પ્રારંભિક કવિતાઓ બહુ કાચી હતી. જોધને હું નિરાશ થયો. એ પણ મારી નિરાશા જોધ કે નિરાશ થયા. એટલે તો આટલા થોડા સમયમાં તેમણે ઉત્તરોત્તર સાધેલ પ્રગતિ અમને આટલો આનંદ આપતી જતી હતીને! કવિતાના બાગમાં તેમણે બરેલાં પગલાં અત્યારે આપણી પાસે કમળદ મહો છે! કવિતા એમણે શરૂ કરેલ લાઈફલાઈન છેલ્લાં જીવનનાં વર્ષોમાં. એસ.એલ.ડી. આર્ટ્સ કૉલેજના મેગેઝીનમાં એકબે પ્રગટ થઈ ચૂકેલી પણ ખરી. પણ એ ગરી તો પાટણમાં જ!

અને એ અમે પ્રથમવાર મળ્યા એ અરસામાં. અમે બે કદી એકલા મળ્યા જ નથી. ત્રીજી કવિતા તો ખરી જ! ઉઘાડી, માદક, સ્વચ્છ, ભરપૂર એ પાટણની ચાંદનીબરી રાત્રિઓમાં, ચાંદનીના રરતા પર પ્રતિબિંબિત હલતાં ટુશોની શ્વેત—સ્વામ શોભા નીરખતાં નીરખતાં, ધનઅંધારામાં એકબીજાની અડોઅડ બેસીને સિંચાણના સ્વચ્છ આકાશના બિજળાગિજળા તારાઓને ઓળખતાં ઓળખતાં, કે પોતે વર્ષોમાં લેવા જવ્યા લઈને ફરવા નીકળી પડતાં, વેગભરે વાતા પવનમાં દોડતી ચાલે, “શાન્ત નિઃસ્તબ્ધ અન્દોલન સમયે, વિજનમાં કે મનુષ્યમેળામાં, એકલા કે મિત્રમંડળોમાં, કવિતાએ

માં એમણે ત્યાં કિસાન ચળવળ પર જોશમાં આરંભી. ઠેરઠેર ભાષણો કર્યા. પીડિતોના દુઃખના 'ખ્યાલમાત્રથી તે પીડિત અને હિતેજિત થઈ જતા, હાથ મસળતા, અને મૂડીવાદીઓની લોહીચૂસણ નીતિનો વણથાક્યો ઉઘ્ર વિરોધ કરતા. દુનિયાનાં દુઃખનું મૂળ મૂડીવાદી માનસમાં છે એમ પોતે ખાતરીથી સમજતા. ગુજરાતના કિસાન કાર્યકર્તાઓ સાથે એમને નજીકનો મંપર્ક હતો. પોતે એક સંપૂર્ણ એકમ જનવા માટે પંચજામાં ગેરીલા દ્રેઘર્નિંગ કોરમાં જોડાયા. તેમાં જોડાનાર એ એકલા જ ગુજરાતી હતા.

પાટણ આયુર્વેદિક કૉલેજમાં અમે વિદ્યાર્થીમંડળ સ્થાપ્યું. તેના એ પ્રથમ મંત્રી બન્યા. એક 'વિદ્યાર્થી-વર્નમાન' નામનું અનિયમિત અઠવાડિક પણ અમે ચલાવતા. આ જન્ને કામ એમણે પોને ત્યાં રહ્યા સુધી સારી રીતે કર્યા. કૉલેજ મેં ઝીનતું તંત્રીપદ પણ અમુક વખત સંભાળેલું. રમતગમતો માં રસ ખરો, પણ બહુ નહિ. કૉલેજમાં અમે દર વરસે એક રનેદસમેક્ષન કરતા ત્યારે કોઈ ને કોઈ ગુજરાતી નાટક બજાવતા. સ્વામી તેમાં દર વખતે ભાગ લેતા. શ્રી રા. વિ. પાઠકનું 'કુલાંગાર' નાટક અમે બજાવ્યું ત્યારે તેના નાયક અનંતના પાત્રને સ્વામીએ સરસ ન્યાય આપેલો.

સ્વામી પાટણ આવ્યા ત્યાં સુધી હું એકલસૂરો હતો. એકલસૂરો રહેવામાં કેંઈ ગર્વ પણ લેતો! એમણે આવીને હળવેહળવે શી ચે સિકમત કરી કે મને સવાસો વિદ્યાર્થીઓની મધ્યમાં લાવી મૂક્યો' અને એ ય એવી આમાનીથી કે સુખ જ જીવજે.

પાસ થઈને વૈદકનો જાતઅનુભવ લેવા એ ગયા મારા મોટાભાઈ-પ્રભાશકર વૈદ્ય-પાસે ગેતા. આપણા નવલિકાકાર શ્રી દુર્ગેશ શુક્લ પણ ત્યા પોતાની તળિયત સુધારતા હતા. જનેએ ત્યાં પુષ્કળ લખ્યું. મેતાની ભાગોળ-માથી દૂરદૂર દેખાતી આણુની નીલ ઘૂંટેલી કાળજાકાળાં સંગોની માળા, બરપૂર શાખાઓથી લચીવચી જતાં આત્રતરુઓની કતારો ને ગીચ સમૃદ્ધો, એ મારા પ્રદેશની પ્રખર મધ્યાહન્યજ્વલતા, ઉમરદશી નદીના પદોળા વિશાળ

મમતાભર્યા જળ એમને પોષ્યાં કરે. ધાર્મિક મંદિરવાળા એમના કુટુંબને
કારણે એક બહુ મોટા લાભ એમને કિંગ્ડમ વચમાં જ મળી ગયો,—દિમા
લયના પર્યટનનો. જાદુકાશ્રમની એ ચાલમાં આગ્નિએક માધ્યમ એ પગરસતે
કધો. દિમાલયની અદ્ભુત ગોળાએ એમના કવિમાનસમાં શું ય દિવાડપુ
દશે ! પોતે એના રસભર્યા વર્ણન અવારનવાર કરતા

એમનામાં રહેલ કાવ્યપ્રીતિ એ એમના સ્વભાવના મુલાયમપણાનો
જ આત્મભાવ દતો. એ મુલાયમપણાએ એમને વિદ્યાર્થીપ્રિય કરી દીધા.
એમનું સ્વાભાવિક શિશુ જેવું નિર્દોષ સ્મિત એમના મ્હેં પગ ફગડ્યા જ કહે
'તકરાર થાય તો તેને સાધવા જતાં વાળી પહેલાં એ એમનું સ્મિત જ
અધઝાએક કામ કરી નાખે' એમના દાયની દયેળાએ બહુ જ મદદ
દતી. (જ્યોતિષીની દષ્ટિએ કદાચ આ દાયની મૃદુતાને મનની મૃદુતા
સાથે સંબંધ દેાય ') મરતાને મેર ન કહે એવો એમનો સ્વભાવ. હું બરોગર
જાણું છું કે કેટલાય માણસોએ એમની પામેથી ગેરવાળ લીરો છે. પણ પોતે
ના ન કહી શકે. એ રીતે કદિમ યુગ એમના સ્વભાવમાં જ ન હતું

હા, કદિનના દતી, પણ તે બીજી રીતે. દલિત પીડિતને કુ બી કળના
પર એમનો પૂરો પુણ્યપ્રકોષ દતો. આ બાજુ એમનું દિલ જેવું ફરી જલુ
તેવું જ પેલી બાજુ પૂરુ ભમૂળા બિહતું માથા અર્થમાં તેઓ માનવતાવારી
દતી. એમનો માનવતાપ્રેમ એમનાં કાવ્યોમાં જતાંત્યાં વરતાય છે એ પ્રેમ
નો એમની પામેથી એમનાં મુદકાવ્યો અપાવ્યાં અને એમને કિસ્તાન કાં
કર્તા બનાવ્યા,—એમની કુમારવન પૂરી થતામાં જ. ખરું પૂરું તો દલિત
વર્ગની દાઝના માથાં જ એ વેદું શીખવા માટે પાટળની આપુવેદિક કોબેજમાં
દાખલ થયા. એસ.એલ.ડી. આર્ટમ્ કોબેજના પ્રથમ વર્ગમાં એ દના ત્યારથી
કિમાનપ્રવૃત્તિ એ કરતા. ત્યાં એમને થી હ-ફલાય વાઙ્મિક મન્યા અને
એમને આર્ટ્સ કોબેજ છોડીને મેડિકલ કોબેજ લીધી. પાટળના જલે
દવાખાનામાં પણ મરીબો, જેટલો વગેરેની પોતે ખામ કાળજીથી માવજત
કરતા તે હું જાણું છું. વડોદરાનિવાસ દગમિયાન, એટલે 'જરની સામાન

માં એમણે ત્યાં કિસાન ચળવળ પુર જોશમાં આરંભી. ઠેરઠેર ભાષણો કર્યા. પીડિતોના દુઃખના 'ખ્યાલમાત્રથી તે પીડિત અને ઉત્તેજિત થઈ જતા, હાથ મસળતા, અને મૂડીવાદીઓની લોહીચૂસણ નીતિનો વણથાકયો ઉગ્ર વિરોધ કરતા. દુનિયાનાં દુઃખનું મૂળ મૂડીવાદી માનસમાં છે એમ પોતે ખાતરીથી સમજતા. યુજરાતના કિસાન કાર્યકર્તાઓ સાથે એમને નજીકનો મંપર્ક હતો. પોતે એક સંપૂર્ણ એકમ બનવા માટે પંજાબમાં ગેરીલા ટ્રેઇનિંગ કોરમાં જોડાયા. તેમાં જોડાનાર એ એકલા જ યુજરાતી હતા.

પાટણ આયુર્વેદિક કૌશલમાં અમે વિદ્યાર્થીમંડળ સ્થાપ્યું. તેના એ પ્રથમ મંત્રી બન્યા. એક 'વિદ્યાર્થી-વર્તમાન' નામનું અનિયમિત અઠવાડિક પણ અમે ચલાવતા. આ બંને કામ એમણે પોતે ત્યાં રહ્યા સુધી સારી રીતે કર્યાં. કૌશલે મેં ઝીનનું તંત્રીપદ પણ અમુક વખત સંભાળેલું. રમતગમતો-માં રસ ખરો, પણ બહુ નહિ. કૌશલેમાં અમે દર વરસે એક રોહસંમેલન કરતા ત્યારે કોઈ ને કોઈ યુજરાતી નાટક ભજવતા. સ્વામી તેમાં દર વખતે ભાગ લેતા. શ્રી રા. વિ. પાઠકનું 'કુલાંગાર' નાટક અમે ભજવ્યું ત્યારે તેના નાયક અર્નતના પાત્રને સ્વામીએ સરસ ન્યાય આપેલો.

સ્વામી પાટણ આવ્યા ત્યાં સુધી હું એકલસૂરો હતો. એકલસૂરો રહેવામાં કેંક ગર્વ પણ લેતો! એમણે આવીને હળવેદળવે શી મે લિકમત કરી કે મને સવાસો! વિદ્યાર્થીઓની મધ્યમાં લાવી મૂક્યો! અને એ મ એવી આસાનીથી કે સુખ જ બિપન્ને!

પાસ થઈને વૈદકનો જીવનઅનુભવ લેવા એ ગયા મારા મોટાભાઈ-પ્રભાસંકર વૈદ-પાસે મેતા. આપણા નવલિકાકાર શ્રી દુર્ગેશ શુક્લ પણ ત્યાં પોતાની તળિયત સુધારતા હતા. બંનેએ ત્યાં પુષ્કળ લખ્યું. મેતાની ભાગોળ-માંથી દરદર દેખાતી આશુની નીલ ઘૂટેલી કાજળકાળાં શૃંગોની માળા, બરપૂર શાખાઓથી લગ્નીત્રયી જતાં આમ્રતરુઓની કતારો ને ગીચ સમૃદ્ધો, એ કોરા પ્રદેશની અખર મધ્યાદ્યવૃક્ષતા, ઉમરદશી નદીના પડોળા વિશાળ

મમતાભર્યા જળ એમને પોષ્યાં કરે ધાર્મિક મંરકારવાળા એમના કુટુંબો
કારણે એક બહુ મોટો લાભ એમને કિશોર વયમા જ મળી ગયો,—હિમા
લની પર્વટનો બદ્રિકાશ્રમની એ યાત્રામા ચારમાએજ માઇલ એ પગરસ્તે
હ્યાં હિમાલયની અદ્ભુત શોભાએ એમના કવિમાનમમા શુ ય ઉવાચ્ય
દશે । પોતે એના રસબર્યા વર્ણન અવારનવાર કરતા

એમનામા રહેવ કાવ્યપ્રીતિ એ એમના અભાવના મુલાયમપણાનો
જ આવિર્ભાવ હતો એ મુલાયમપણાએ એમને નિઘાર્યાગ્રિય કરી દીધા
એમનું સ્વાભાવિક શિશુ જેવું નિર્દોષ રિમત એમના એ પગ દરકયા જ કરે
કે તકરાર થાય તો તેને સાધવા જતા વાળી પહેલા એ એમનું રિમત જ
અધઝાએડ ઠામ કરી નાખે' એમના હાથની દથેળીએ બહુ જ મૃદુ
હતી. (જ્યોતિષની દષ્ટિએ કદાચ આ હાથની મૃદુતાને મનની મૃદુતા
સાથે સંબંધ હોય) મરતાને મેર ન કહે એવો એમનો સ્વભાવ હું મરોગર
જાણુ છું કે કેટલાય માણસોએ એમની પાસેથી ગેરલાભ લીધો છે પણ પોતે
ના ન કહી શકે એ રીતે કહિન થવું એમના અભાવમા જ ન હતું

હા, કઠિનતા હતી, પણ તે બીજી રીતે દલિત પીડિતનેદુ ખી કરનાર
પર એમનો પૂરો પુણ્યપ્રકોપ હતો આ બાબતુ એમનું દિવ જેવું દ્રવી જણ
તેવું જ પેલી બાબતુ પૂરુ ભજૂડી બિહતુ સાચા અર્થમા તેઓ માનવતાવાની
હતા એમનો માનવતાગ્રેમ એમના કાવ્યોમા ન્યાત્યા વરતાય છે એ ગ્રેમે
નો એમની પાસેથી એમના મુદ્ધકાઓ અપાયા અને એમને કિસાન કાર્ય
કર્તા બનાવ્યા,—એમની કુમારવય પૂરી થતામા જ ખરુ પૂઠા તો દલિત
વર્ગની દાઝના માર્યા જ એ વૈદુ શીખવા માટે પાટણની આયુર્વેદિક કૌભેજમા
દાખલ થયા એસ એવ ડી આર્ટસ્ કૌભેજના પ્રથમ વર્ગમા એ હતા ત્યારથી
કિસાનપ્રવૃત્તિ એ કરતા ત્યા એમને થી ઇન્દુલાન યાત્રિક મળ્યા અને
એમણે આર્ટ્સ કૌભેજ છોડીને મેડિકલ કૌભેજ લીધી પાટણના જાહે-
દવાખાનામા પણ ગરીબો, ખેડૂતો વગેરેની પોતે ખાસ કાળજીથી માવજત
કરતા તે હું જાણુ છું વડોદરાનિવાસ દગમિયાન, એટલેકે 'કરની સરઆત

શ્રી સુન્દરમને મેક્સેરિયા આવતો હતો. તેની સારવાર ગોવિન્દ સ્વામી કરતા હતા. સાંજ થયા પછી સુન્દરમે જિલ્લ માગ્યું. ગોવિન્દને તો 'કાશ્યુની' માટે એક સરસ લેખ જોઈએ! અને સુન્દરમે શ્રી બ. ક. ઠાકોરની 'નવીન કવિતા' પરનો સુન્દર લેખ જોમને આપ્યો.

અમુકઅમુક જૂના વ્યાધિવાળા દરદીઓની ચિકિત્સા શુદ્ધ આયુર્વેદીય દષ્ટિએ શી રીતે થઈ શકે તે મને ટપાલથી વારંવાર પુછાવતા. જેમજેમ વખત જતો હતો તેમતેમ તે આયુર્વેદના વધુ ને વધુ હિમાયતી થતા જતા હતા.

આ દરમિયાનમાં અમદાવાદમાં રેશનિંગ દાખલ થયું. સામાન્ય જનસમૂહને હિતકર પ્રવૃત્તિ કરવી તે એમનું જ કામ. કાળુપુરની સહકારી રેશનિંગ પ્રવૃત્તિના તેઓ મંત્રી થયા. અને રાતદિવસ જોયા વિના તેમાં કામ કર્યે રાખ્યું. શરીર ધીમેધીમે જગડતું ગયું. પણ તેના ઉચાટ નહિ. છેવટે ટાઈફોઈડ થયો.

*

આજે જ્યારે હું આ લખવા બેઠો છું ત્યારે કેબુકેબુ માદ આવે છે! મંડરવનું કેટલુંય બુલાઈ ગયું છે અને આ પ્રમંગો જ મગજમાં વારંવાર ઊભા થઈ નજર આગળ દેખાયા કરે છે!

શરદઋતુની એક વહેલી સવારનો વખત છે. કૉલેજની રેસીડેન્સીમાં ગોવિન્દની ખાસી પથારી પાસે હું જાઓ છું. ખાસી એ પથારી પર લગોલગ ઈંગેય પારિગત પરથી ઝાકળબીનાં પારિગત ફૂલ ખરે છે. પથારી પાશુ ફૂલ ફૂલભરી છે. પારિગત તીવ્ર મહેકે છે!

સૂરતમાં જગીચામાં નર્મદના બાવલા પાસે બેઠો છીએ. વર્ષોનો સમય છે. બેઠાબેઠા, બરપૂર, બજે કાંઠા પૂરેપૂરા સમયળ બરીને, ગતિ વગરની જ હોય તેવી શાન્ત તાપીનાં બુરાંબુરાં પાળી મૂંગામૂંગા જોયા કરીએ છીએ.

એક સાંજે સુન્દરમને ત્યાં જતા એકદમ રાત પડી ગઈ! ટૂંકો માર્ગ લેવા જતાં માર્ગ ખૂલ્યા અંધાર વધતું ચાલ્યું. ચંપલની આગુઆગુથી પગમા તામતા ઠાંટા, રસ્તાના ખાડા ટેકરા અને મામી મળતી કાંટાની વાડમાથી

ગોવિન્દના ભાઈ ચીમનભાઈનો તાર આવ્યો છે ને હું વાંસાં
હોસ્પિટલમાં ગોવિન્દના ટાઈફોઈડના જિજ્ઞાસા પાસે જઈ છું. જન્મે હાથથી
મારા જન્મે હાથ ઝાલીને કહે છે : 'આ વખતે તો લાગતું હતું કે હું ગયો.'

અને એ ગયા'... ..

*

તા. ૬-૪-૧૯૨૧ થી ૫-૩-'૪૪ની ટૂંકી જિન્દગીમાં આ તરણે
એક ખીસતા, જાગ્રત, સર્વતોમુખી, શુભ, જળવાન તરવ તરીકેની પોતાની
છાપ પોતાની આજુબાજુના સમાજના હૃદયમાં ઊંડી પાડી. એમના જતાં
એમને પિછાળનાર એ સમાજે વજૂશો આધાત અનુભવ્યો.

આને એમની રમૂતિ એ એક અધખુલ્યા, અકાળે ચુંટાએલા, સુવા-
મિત ફૂલની રમૂતિ છે.

પ્રજ્ઞરામ રાવળ